

म. ग्रं. सं. सं.

सन

विषय

लेखक

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तिकांचे नाव

५०
/
०७१६

पुराणेक आणि मंडळी.
मुंबई नं. ४

अजब-एने-महाल

कां. ४०

अथवा

कां. २०

परिशयन भाषेतील

एक हजार एक दिवसांच्या अद्भुत व

मनोरंजक गोष्टी.

ह्या,

इंग्रजीतील 'दि, परिशयन टेल्स् ऑर दि थाव्जंड एंड वन डेज्'

या ग्रंथावरून

हरि कृष्ण दामले

यांनी मराठीत उतरिल्या.

खंड चवथें.

पुणे येथे

सदाशिव पेठेंत " इंदिरा " छापखान्यांत छापिलें.

शा० श० १८१८.—इ० स० १८९७.

किंमत १२ आणे.

[हा संख्य १८३७ च्या २५ व्या आक्राप्रमाणे गजिष्टरी कळून सर्व प्रकारचे वक मालकांनी आपणांकडे ठेविले आहेत.]

प्रस्तावना.

ह्या ग्रंथाची पहिली तीन खंडे बरेच दिवस लोकांपुढे आलेली आहेत. त्यांस जो त्यांजकडून आश्रय मिळाला, त्यावरून हल्लीं हे चवथें खंड प्रसिद्ध करण्यास ग्रंथकारास उमेद आली हें लिहिण्यास त्यास फार आनंद वाटत आहे.

या खंडांत, पूर्वीच्या खंडांतील डमास्कसच्या राजाच्या गोष्टीच्या संबंधानेंच दुसऱ्या अनेक गोष्टी आलेल्या असून त्या सर्व अत्यंत रसभरित आहेत. या राजाच्या संबंधाची बाकी राहिलेली गोष्ट— अबुलफौरीज याची दुसरी सफर—पुढील खंडांत यावयाची आहे. तथापि हे खंड समाप्त होतांना व पुढच्यास आरंभ करितांना गोष्टीचा तुटकपणा विशेष रीतीनें भासण्यासारखा नाही, व तेणेंकरून वाचकांचा रसभंग किंवा घोंटाळा होण्याचा संभव नाही.

आतां या ग्रंथाचें बाकी राहिलें म्हणजे पांचवें खंड लवकरच प्रसिद्ध करण्याचें योजिलें आहे. कारण पहिल्या तीन खंडांस जो लोकाश्रय मिळाला आहे, त्यावरून पहातां ग्रंथकर्त्यास त्या संबंधानें शंका घेण्याचें कारण राहिलें नाही.

हरि कृष्ण दामले.

पुणे, ता० ६ फेब्रुवारी, सन १८९७.

अनुक्रमणिका.

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट.	१
अविसेन याची हकीकत.	४१
अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट ।	५८
(पुढें चालू).	६८
बद्रुदीन लोलो राजा, त्याचा वजीर, व मित्र यांची गोष्ट	७२
(पुढें चालू).	७३
अखुया नामक सुंदर, चतुर, व सत्वशील स्त्रीची गोष्ट.	७३
अबुलफौरीज नामक महान् दर्यावर्दी याच्या सफरींची	१०६
हकीकत (सफर पाहिली).	१०६

अजब-ऐने-महाल.

खंड चवथें.

. अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट.

राजा म्हणतो,— पांच वर्षांपूर्वी माझा बाप जिवंत असतां मला एकदां प्रवास करण्याची हुकी आली. त्यावरून मीं त्याकरितां बापची परवानगी मागितली. त्यानें मला परवानगी देऊन खेरीज माझ्या संरक्षणासाठीं, व परक्या ठिकाणीं मी गेलों असतां तेथें माझ्या योग्यतेप्रमाणें माझा मानमरातब रहावयासाठीं मजबरोबर पुष्कळ खजमा दिला; तसेंच हवा तितका रोख पैसा व पुष्कळसें जवाहीरही दिलें. तो म्हणाला, 'राजपुत्रासारखा कुलीन पुरुष जेथें जेथें जाईल तेथें तेथें त्याच्या थोरवीची व औदार्याची लोकांस आठवण राहिल अशा प्रकारचीं कृत्यें त्याच्या हातून घडलीं पाहिजेत; नाहीं तर, कोठला एखादा सामान्य मनुष्य आला काय आणि गेला काय, लोकांस त्याचें स्मरण राहण्यासारखें त्याच्या हातून कांहींच होत नसतें. तसें याचें होऊं नये, म्हणून याला वाटेल तितका खर्च करतां येण्यासारखें द्रव्य मला यास दिलें पाहिजे. अशा प्रकारच्या औदार्याचा परिणाम असा होतो कीं, लोक त्याच्या योगानें दिष्टून जाऊन त्या पुरुषाला जी योग्यता देवानें वास्तविक दिलेली नसते ती त्याच्या अंगीं आहे असें मानितात.'

असो; याप्रमाणें मीं सर्व प्रकारच्या ज्य्यत तयारीनिशीं अस्त्राखान येथून निघालों. आम्ही बोला वगैरे नद्या उतरून कास्पियन समुद्रापर्यंत गेलों; व तेथून पुढें जंद वगैरे कित्येक मोठमोठी शहरे

फिरलों. ज्या ज्या ठिकाणीं आमचा मुक्काम झाला त्या त्या ठिकाणीं बापाच्या इच्छेप्रमाणें मी पाण्यासारखा पैसा खर्च करून थोरली व औदार्य यांविषयीं कीर्ति संपादिली. सारांश, कुलीन, उदार, चतुर व थोर अशा राजपुत्राच्या हातून जसें वर्तन घडणें इष्ट आहे तसेंच वर्तन सर्व प्रकारें मीं केलें.

मजबरोबर आलेल्या लोकांत कांहीं माझ्या बापाच्या दरबारचे मानकरी होते. त्यांपैकीं एक माझा संरक्षक असून मी त्याला फार चहात असें. त्याचें नांव हुसेन असें होतें. तो मोठा सद्गुणी व चतुर असून, मजवर जरी त्याचा ताबा होता तरी एखाद्या द्राष्ट पंतोजीप्रमाणें तो आपला अधिकार मजवर कधींही चालवीत नसे; इतकेंच नव्हे, तर माझ्या मताप्रमाणें वागून, मला जेणेंकरून सुख होईल अशा गोष्टी करण्यांत तो सदादित तत्पर असे. फार काय सांगूं? पण माझ्या मनाचा कल अगोदरच ओळखून तदनु रूप तो माझ्या इच्छेप्रमाणें सर्व गोष्टी घडवून आणण्याची आगाऊ तयारी ठेवीत असे! विशेषेंकरून याच त्याच्या गुणांमुळें मला तो केवळ जीव कीं प्राण वाटत असे, व या कारणास्तव माझ्या सर्व गुप्त गोष्टी मी त्याजपाशीं सांगत असें.

ओत्रार नामक शहरीं आमचा मुक्काम असतां एके दिवशीं मी हुसेन यास म्हटलें, 'मला आतां या राजशाई डौलानें प्रवास करण्याचा कंटाळा आला आहे. मला ठिकठिकाणीं लोकांकडून एक-सारखा जो मान मिळतो त्याचा मला अगदीं वीट आला असून एखाद्या साध्या मुशाफरास प्रवासामध्यें जो एके प्रकारचा विलक्षण आनंद वाटतो त्याचा मला विलकूल अनुभव नाही. माझी श्रीमंती व माझा थाटमाट हीं, मला ज्या ज्या वस्तु पहाण्याची व ज्या ज्या गोष्टी ऐकण्याची इच्छा आहे ती इच्छा तृप्त करून घेण्याच्या कामीं आड येतात. याकरितां, एखाद्या साधारण मनुष्याप्रमाणें प्रवास करावा, व अगदीं निकृष्ट स्थितीच्या लोकांत मिसळून त्यांशीं संभाषण करावें व त्यांच्या कृतींचें अवलोकन करावें असें माझ्या मनांत

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट. ३

आलें आहे. या योगानें, आजपर्यंतच्या माझ्या प्रवासक्रमांत बदल होऊन माझे मन रमेल व कदाचित् माझ्या वर्तणुकींतही कांहीं दोष असल्यास ते निघून जातील असें मला वाटतें. '

सदोदित माझ्या मर्जीचा कल पाहून वागणारा हुसेन यानें हें माझे भाषण ऐकून मला आपल्या इच्छेप्रमाणें करण्याविषयी उत्तेजन दिलें. तो म्हणाला, ' तुम्हीं मनांत आणलेली गोष्ट फारच स्तुत्य आहे, व तुमच्या इच्छेस येईल त्या वेळेस ती करण्यास तुम्हांस कोणत्याही प्रकारची आडकाठी नाही. ती गोष्ट करणें म्हणजे विशेष कांहींच नाही. या ठिकाणीं आपला लवाजमा ठेवून देऊन आपण दोघे साधारण मुशाफरांप्रमाणें करिझमी शहराकडे सडे चालते होऊं म्हणजे झालें. '

हुसेन हा माझ्या इच्छेप्रमाणें बोलला व तत्काळ मजबरोबर येण्यास तयारही झाला हें पाहून मला अतिशय आनंद झाला. मी त्यास लागलीच तयारी करण्यास सांगितलें. आमची तयारी फारशी कांहीं करावयाची नव्हतीच. फक्त दोघांस दोन घोडे व कामापुरतें सामानसुमान व पैसा इतकें काय तें बरोबर घ्यावयाचें होतें. तें घेऊन आम्ही जिहून नदी उतरून पलीकडे गेलों, व थोडक्याच दिवसांनीं करिझमी शहरास जाऊन पोहोंचलों.

आम्ही त्या ठिकाणीं एका भटारखान्यांत जाऊन उतरलों. आम्हीं आपला वेष इतका वेमालूम रीतीनें पालटला होता कीं, साधारण वाटसरांहून जास्त योग्यतेचे आम्ही आहों अशी तेथल्या लोकांस शंका सुद्धां आली नाही. आम्ही त्या दिवशीं विसांवा घेऊन दुसरें दिवशीं शहर पहावयास बाहेर पडलों तों त्याच्या थोर वैभवाविषयी जी आमची कल्पना होती ती अगदीं यथार्थ ठरली. तेथें आम्हीं मोठमोठ्या शेंकडों इमारती पाहिल्या. पण त्यांपैकीं एक इमारत पाहण्याकडे आमचें लक्ष्य फारच वेधलें. कारण, तिचें बांधकाम मोठें चमत्कारिक होतें; म्हणजे एका लहानशा मैदानाभोंवतीं सखल असा एक तट असून त्याच्या आंतले बाजूस अंतराअंतरानें फार उंच पण प्रशस्त नव्हेत असे कित्येक किल्ले बांधलेले होते.

या तटाचे आंत जाऊन तेथे काय आहे तें पहाय अशी आम्हांस इच्छा झाली. आम्ही आंत गेलों तों आम्हांस किल्ल्यांतली मनुष्यांची चाहूल लागली. तीं मनुष्ये आम्हांस दिसलीं नाहींत; पण तीं बोलत, हंसत व गात होतीं तें आम्हांस स्पष्ट ऐकूं आलें. त्यावरून आम्हीं अशी कल्पना केली कीं, या ठिकाणीं वेडे लोक कोंडून ठेवलेले असावेत. ही आमची कल्पना अगदीं खरी ठरली. त्या डोकीं विघडून गेलेल्या लोकांपैकीं एकजण मोठमोठ्यानें आरवी भाषेत गाणें गात होता. त्यांत त्याच्या प्रियकरणीचें वर्णन असून तिजपुढें स्वर्गाची अप्सराही कांहींच नाहीं असें ध्वनित केलेलें होतें. त्या गाण्यांतली सारांश असा होता:—

‘ माझ्या प्रेमाचा विषय जी ही सुंदरी तिला प्रत्यक्ष रतीचीच उपमा साजते. तिनें हास्यवदन केलें म्हणजे चांदिणेंच पडलें आहे कीं काय असा भास होतो; तिच्या अधरोष्ठांच्या कांतीपुढें प्रवाळाची कांति कांहींच नाहीं; तिची वेणी म्हणजे जणूं काय भुजंगच आहे; आणि तिच्या हातांची कांति कोंवळ्या पल्लवांच्या कांतीप्रमाणें अत्यंत मनोरम आहे ! ’

अशा त्या मनुष्याच्या गाण्याच्या लकेच्या ऐकून त्याच्या वेडेपणाविषयीं आमची पूर्ण खात्री झाली, तेव्हां मीं हुसेन यास म्हटलें, ‘ या मनुष्याविषयीं तुला काय वाटतें ? ’ त्यानें उत्तर केलें, ‘ अहो, वाटायचें काय आहे ? तो वेडा झाल्याकारणानें कांहीं तरी बहकतो आहे, झालें ! ’

या वेड्या मनुष्याचें आपल्या प्रियकरणीविषयींचें गाणें कांहीं वेळ ऐकिल्यावर दुसऱ्या किल्ल्यापाशीं आम्ही गेलों. तों त्यांतून दुसऱ्या एका वेड्याचें पुढील अर्थाचें गाणें आम्हांस ऐकूं आलें:—

‘ हे लावण्यलतिके ! मी या बंदीशाळेंत पडल्याकारणानें माझ्या अंतरात्म्याला प्राप्त झालेली उदासीनता तुझ्या स्मरणानें आणि चिंतनानें अगदीं नाहींशी होते, व मी जणूं काय गाढ अंधारांतून निघून भगवान् सहस्ररश्मि जो सूर्य त्याच्या प्रकाशानें आल्हाद

असाहे ८८

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट. ६

पावतो. अगे प्रियमते ! तू आपल्या दर्शनाने माझे हृदय विदारून टाकले आहेस खरे, पण तू मनांत आणशील तर आपल्या कृपा-कटाक्षरूपीं अमृताने त्याला एका क्षणांत सुस्थितीस पावविशील. फार काय सांगू ? तू मला प्रत्यक्ष संजीविनीच भासतेस !

याच किल्ल्यांत आणखी दुसरा एक वेडा माणूस होता. तो आपल्या सोवत्याच्या प्रेमभरित आलापांनीं तल्लीन होऊन आपणही तशाच प्रकारचे गाने निराळ्या सुरांत गाऊं लागला. त्यांतला भावार्थ असाः—

साकी.

तव विरहे मत्प्रिये ! प्राण हे जाया गे पाहाती ।

सत्वर जातिल सुटेल तरि ही दुःसह दुःस्थिति परती ॥

याप्रमाणे या तिघां वेड्यांचे गाने आम्हीं ऐकिल्यावर हुसेन मला म्हणतो, ' महाराज, या तिघांच्याही गाण्याचा विषय प्रेम हा आहे, हे स्पष्ट दिसते; व मला वाटते, यांचा स्वभाव छांदिष्ट असून ज्या स्त्रीच्या नादीं हे लागले आहेत, ती यांस प्राप्त न झाल्यामुळे यांचीं डोकीं फिरून जाऊन हे कांहीं तरी वरळत सुटले आहेत ! '

अशा प्रकारे हुसेन याचे माझ्याशीं भाषण चालले असतां त्या शहरचा एक मनुष्य सहजगत्या तेथे आलेला होता, त्यानें तें ऐकिल्यावरून तो मध्येच आमच्याशीं बोलूं लागला. तो म्हणतो, ' तुम्ही परदेशी असून तुम्हांस येथली कांहींच माहिती नाहीं असें दिसते. येथल्या सुलतानाची जी अप्रतिम लावण्यावती कन्या आहे तिला पाहून हे लोक वेडे झाले आहेत, व त्या वेडाच्या भरांत त्यांचे हे आलाप निघत आहेत; या लोकांना त्या राजकन्येचे जें येवढें वेड लागले आहे त्यांत आश्चर्य मानण्याजोगें कांहीं नाहीं हें खचित समजा. मी म्हणतो यावर कदाचित् तुमचा भ्रंवसा वसत नसेल तर तुम्ही शहरांतील वाटेल त्या मनुष्यास विचारा, म्हणजे या तिघां हतभाग्य मनुष्यांस वेड लागण्याचे कारण राजकन्येखेरीज दुसरें कांहीं नाहीं, हेंच तो तुम्हांस सांगेल. ती अद्वितीय सुंदरी पुष्कळ वेळां येथील

सार्वजनिक क्रीडाभुवनांत खेळावयास जाते, त्या वेळीं ती बुरखा घेत नसल्यामुळे लोकांच्या दृष्टीस पडते. पण महाराज! ज्यांना तिचें रूप पहावयास सांपडतें, ते अत्यंत दुर्दैवी होत असें समजा; कां कीं, तिच्या नेत्रकटाक्षरूपी वाणांनीं ते लागलीच विव्हळ होऊन त्यांची अगदीं दुर्दशा होते ! त्यांपैकीं काहीं जागच्याजागीं थिजून चित्रासारखे स्तब्ध राहतात, व असलें अमोलिक रत्न आपणांस लाभणें अशक्य आहे असें जाणून झुरणीस लागतात, आणि प्राणास मुक्ततात; व कित्येक वेडे होऊन वाटेल तिकडे वाटेल तसें वरळत फिरूं लागतात. हे लोक असे फिरूं नयेत म्हणून त्यांना या किल्ल्यांत कोंडून ठेवण्याचा सुलतानानें नियम केला असून या कामाकरितां मुदाम त्यानें हे किल्ले बांधवले आहेत. सुलतान हा एरवीं पाहिला असतां केवळ सद्गुणांचा पुतळा आहे; पण येवढ्याच बाबतींत त्याचें वर्तन अत्यंत दूषणीय आहे. तें असें कीं, आपली कन्या लोकांच्या नजरेस पडली असतां त्यापासून असे अनर्थ होतात हें त्यास ठाऊक असून तो मुलीस बाहेर पडण्याविषयीं मुळींच प्रतिबंध करीत नाही; इतकेच नव्हे, तर तिजपासून लोकांना जो हा ताप होतो तो पाहून त्याला आनंद वाटतो, व आपल्या पोटीं असली विपवल्ली उत्पन्न झाली याचें त्याला मोठें कौतुक वाटतें !

याप्रमाणें हा गृहस्थ आमच्याशीं बोलत असतां तितक्यांतच बाहेरून लोकांच्या झुंडींच्या झुंडी त्या ठिकाणीं येत आहेत असें आमच्या दृष्टीस पडलें. त्या गर्दीत सुलतानाचे खाजगीपैकीं कित्येक शिपाई असून त्यांनीं बरोबर दोन तरुण मनुष्य आणले होते, व त्यांसह ते किल्ल्याकडेच येत होते. हें पाहून मीं त्या गृहस्थास म्हटलें, 'तुम्हीं आतां सांगितले तशाच प्रकारचे आणखी दोघे वेडे पीर येथें आलेसें वाटतें.' तो म्हणाला, 'हो, आज ती राजकन्या क्रीडाभुवनांत खेळायला गेली असल्यामुळे येथली वेड्यांची संख्या बरीच फुगण्याचा संभव आहे.' इतकें तो बोलतो तों चटकन् मीं तेथून मिघालों, व बाहेर जाऊं लागलों. तेव्हां हुसेन माझ्या पाठी-

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट. ७

मागून जलदीनें येऊन मला म्हणतो, 'काहो, इतक्या लगवर्गिनें कोठें चालला ?' मी त्यास उत्तर केलें, 'मला ती राजकन्या पहाण्याविषयीं फार इच्छा झाली आहे. तिच्या सौंदर्याचें जें येवढें वर्णन करितात तें खरेंच कीं काय हें प्रत्यक्ष पाहून मी आपल्या मनाची खात्री करून घेणार.'

हें माझें भाषण ऐकून हुसेन याच्या अंगावर कांटा आला, व आजपर्यंत माझ्या इच्छेच्या आड तो कधींच आला नसतां या वेळेस मला नको म्हटल्यावांचून त्यास राहवेना. तो अत्यंत खिन्न होऊन मोठ्या कळवळ्यानें मला म्हणतो, 'महाराज ! आपल्या मनांत हा कसला विचार आला आहे ? आपल्या अंगांत पिशाच तर संचरलें नाहींना ? इतक्यांत जें काय आपण ऐकिलें व पाहिलें त्यावरून उलटा बोध घ्यावयाचा टाकून तुम्ही त्या राजकन्येस पहायाला जातां हें काय ? ज्याच्या सत्तामात्रेंकरून या जगाची उत्पत्ति, स्थिति व लय हीं चाललीं आहेत त्या परमेश्वराची शपथ घालून मी तुम्हांला सांगतो कीं, ती राजकन्या पाहण्याचें तुम्हीं बिलकूल मनांत आणूं नका !'

हुसेन याला या गोष्टीची जी येवढी भीति वाटली तिचें मला हंसें आलें. मी त्यास बोललों, 'अरे, माझ्या अंगांत पिशाच संचरलें आहे असें म्हणण्यापेक्षा तुलाच बागुलबोवनें भेवडावून टाकिलें आहे असें मी म्हणतो. अरे, त्या राजकन्येला पाहिल्यानें मला अपाय होईल असा जो तुझा समज झाला आहे तो किती वेडेपणाचा आहे ! तिच्या दर्शनानें मी वेडा होईन असें तुझ्या मनांत तरी कसें येतें ! आपल्या येथील जनानखान्यांत अप्सरांसारख्या शेंकडों रूपवती स्त्रिया आहेत हें तुला ठाऊकच आहे. पण त्यांपैकीं एकीलाही पाहून माझ्या मनावर अनिष्ट परिणाम झालेला नाहीं. मी वयांत आलों असून त्या मानानें मला असल्या गोष्टींचा छंद बिलकूल नाहीं हें तुला ठाऊकच आहे. माझी अशी वृत्ति पाहून मला कित्येक नांवें सुद्धां ठेवितात. तर असें असतां मी आपला

एकाएकी त्या राजकन्येस पाहिल्याबरोबर दिवाणा होऊन जाईन अशी कल्पना तुझ्या मनांत येते तरी कशी ? तर तुझी खातूरजमा असू दे कीं, त्या राजकन्येस पाहिल्यापासून इतरांची जरी अत्यंत शोचनीय स्थिति झाली आहे, तरी मला त्यापासून कांहींएक धोका होण्याचा संभव नाही. माझ्या मनांत जी ही इच्छा उत्पन्न झाली आहे तिजबद्दल व्यर्थ काळजी वाहून तू आपल्या अंतःकरणांस शिणवू नको !'

हुसेन हा यावर कांहींच बोलला नाही, व मीं जरी आपल्याकडून त्याची हवी तितकी खात्री केली, तरी त्याचें समाधान झालेंसें मला दिसलें नाही. तथापि मला आपली इच्छा तृप्त करण्याखेरीज दुसरें कांहींच सुचेना. तेव्हां क्रीडाभुवन कोठें होतें तें मला ठाऊक नसल्यामुळे रस्त्यानें चाललेल्या एका मनुष्यास त्याविषयीं मीं माहिती विचारिली. तो तेथला इमाम म्हणजे मुख्य धर्मगुरु होता. तो म्हणाला, ' गृहस्था ! आजचा दिवस तू क्रीडाभुवनांत जाऊं नको; कां कीं, त्या ठिकाणीं आज राजकन्या खेळायला गेलेली आहे. तर उद्यां तू तेथें जावेंस हें मला बरें वाटतें. ' मीं त्यास म्हटलें, ' इमाम साहेब, क्रीडाभुवनांत जाण्याचा माझा हेतु राजकन्येस पहावी हाच आहे. दुसरा कांहीं नाही. तर मला आजच तेथें गेलें पाहिजे. ' तेव्हां तो मोठ्या दिलगिरीनें म्हणतो, ' अरे बाबा ! तुला आपल्या जिवाचा कंटाळा आला आहे कीं काय ? अथवा तुला वेडा होऊन वंदीत राहण्याची इच्छा झाली आहे कीं काय ? राजकन्येस पाहिल्याबरोबर लोकांची काय स्थिति होते हें तुला ठाऊक नाही वाटतें ! आणि ठाऊक असूनही जर तू त्या विपवल्लीची प्रचीत घेण्यास तयार झाला असशील, तर तुला आकाबाईचाच फेरा आला असं म्हटलें पाहिजे ! '

त्या इमामानें याप्रमाणें माझें मनु त्या गोष्टीपासून फिरविण्याविषयीं फार प्रयत्न केला; पण माझा निश्चय बिलकूल ढळेंना. शेवटीं माझा दुराग्रह पाहून त्यानें मला मोठ्या कष्टानें क्रीडाभुवनाचा रस्ता

दाखविला. मी, ज० ज०ं लागलों तसा रागानें तो मला म्हणतो, ' ठीक आहे.' माझा बुद्धिवाद तूं ऐकत नाहीस, तर वे आतां आपल्या पायावर धोंडा पाडून ! '

मी त्या इमामास सोडून कांहींसा पुढें गेलों तों एक दवंडीवाला पुढीलप्रमाणें दवंडी पिटीत होता ती मीं ऐकिली:—' सुलतानसाहेबांच्या हुकमावरून तमाम लोकांस जाहीर करण्यांत येतें कीं, सुलतान साहेबांची कन्या रशिया वेगम ही क्रीडाभुवनांत खेळत आहे. तिला कोणीं पुरुषानें पाहूं नये; व या हुकुमाकडे लक्ष्य न देतां जर कोणी तिला पाहिलें, तर त्यापासून त्याला कांहीं अपाय झाल्यास त्याबद्दल सुलतानसाहेब कोणत्याही प्रकारें जबाबदार नाहीत. '

तरी मी तसाच पुढें चाललों. क्रीडाभुवनाजवळ मी गेलों तों आसपासचे लोक मोठ्या धांदलींत आहेत असें मला दिसलें. त्यांत मुख्यत्वेकरून तरुण मुलांचे आईवाप हे, त्यांनीं रशिया इजला पाहूं नये म्हणून त्यांना हांका मारण्याच्या वस्त्रतः घराकडे जाण्याच्या अतिशय लंगोबंगींत असलेले दिसले. ती त्यांची लगवग व त्रेधा पाहून मी फार विस्मित झालों; व यापेक्षांही, हुसेन याला तो प्रकार पाहून जें भय वाटलें त्याबद्दल तर मला फारच नवल वाटून हंसूं आलें. आम्हीं दोघे क्रीडाभुवनाच्या अगदीं जवळ गेलों व पाहिलें तों तेथें सगळे म्हातारेकोतारे लोक आमच्या दृष्टीस पडले, व तेही राजकन्येपासून बऱ्याच अंतरावर होते. ते जरेनें व्यापलेले होते, तरी आपल्यावरही रशिया हिच्या स्वरूपाचा परिणाम होऊन आपल्याला मरेपर्यंत किल्ल्यांत पडावे लागेल कीं काय म्हणून ते भीत होते ! सारांश, जगत्कर्त्यानें बनविलेली ती अपूर्व चीज जवळ जाऊन पाहून नेत्रांचें पारणें फेडणारा पुरुष एकही त्या ठिकाणीं आम्हांला आढळला नाही !

असें होतें तरी मी बिलकूल न डगमगतां राजकन्येच्या जवळ चाललों. तेव्हां शेंकडों लोक मोठ्या काकुळतीनें मला ' मागे फिर ' म्हणून एकसारखे म्हणूं लागले. तथापि मीं तिकडे मुळींच लक्ष्य

न देतां राज्यकन्येपुढें जाऊन उभा राहिलों. परंतु त्याचा मला कांहींच उपयोग झाला नाही; कां कीं, तिचा खेळ संपून तिनें बुरखा देखील घेतला होता. या कारणामुळें त्या वेळीं तिचा चेहरा मला पाहण्यास सांपडला नाही. तरी पण तशा स्थितींतही तिच्या तेजस्वितेचा ठसा माझ्या मनावर पूर्ण बसला. असो. ती लागलीच आपल्या दोन सख्यांसह मेण्यांत बसली व राजवाड्यांत निवून गेली. तिजबरोबर शेंकडों शिपायांचा पहारा होता.

नंतर मी हुसेन यास मोठ्या खेदानें म्हटलें, 'अरे, किती तरी मी हतभाग्य कीं, थोडक्याच वेळाची चुकामुक पडून राजकन्येच्या दर्शनसुखास मी अंतरलों !' पण हुसेन याला याबद्दल अत्यानंद होऊन तो मला म्हणतो, 'अहो, तुम्हांला ती दिसण्याची संधी आली नाही, हा ईश्वराचा तुम्हांवर अनुग्रहच होय असें मी समजतो ! कारण, तिला पाहिल्यापासून आपणाला कांहींएक धोका होण्याची भीति नाही अशी जरी तुम्हीं माझी खातरजमा केली, तरी मी उघड सांगतो कीं, माझ्या मनाचें समाधान बिलकूल झालें नाही; व तुम्हांवरचा तो कठीण प्रसंग टळला याबद्दल मला आनंद वाटत आहे.' मी त्यास बोललों, 'येवढ्यावरून तुला म्हणजे विशेष आनंद मानण्याचें कारण आहे असें तूं समजूं नको; कां कीं, तुझ्या मताप्रमाणें हा मजवर येणारा कठीण प्रसंग अजीवात टळला असें तूं मुळींच समजूं नको. राजकन्या फिरून खेळायस आली म्हणजे मी तिला पाहिल्याशिवाय कधींही राहणार नाही—मग तुझ्यापेक्षां लाखपटीनें का त्याबद्दल भीति मला कोणी घालीना !'

असो. तो बाकी राहिलेला दिवस मीं याच गोष्टीचा विचार करण्यांत घालविला. दुसरे दिवशीं सुलतानाच्या हुकुमावरून शहरांत असा जाहिरनामा प्रसिद्ध झाला कीं, 'राज्यकन्या रझिया बेगम ही इतःपर क्रीडाभुवनांत कधींही खेळावयास जाणार नाही, व बुरखा घेतल्याशिवाय कधीं बाहेर पडाणार नाही. तिच्या संबंधानें जे अनर्थपात होतात त्यांविषयीं आमच्या राजकार्यधुरंधर मंत्र्यांनीं

आम्हांस नम्रतापूर्वक सविस्तर मजकूर कळवून, असे अनर्थ बंद होण्याची, तजवीज व्हावी अशा आशयाचा अर्ज केल्यावरून आम्हीं ही व्यवस्था केली आहे. '

या जाहिरनाम्याच्या योगाने मला पराकाष्ठेचे वाईट वाटले. परंतु तितक्याच मानाने हुसेन यास आनंद झाला. तो मला म्हणाला, ' महाराज, आतां मात्र खचीत तुम्हांवरचें संकट टळलें. राजकन्या आतां जनानखान्याचे बाहेर बहुधा निघायाचीच नाही, व निघाली तरी तिचें रूप कोणाच्या दृष्टीस पडावयाचें नाही. तेव्हां तिजपासून कोणालाही अपाय होण्याची भीति राहिली नाही, यंत्रदल मी परमेश्वराचे मोठे आभार मानितों. ' मी त्यास म्हटलें, ' तुझ्या बोलण्याचा सगळा राख माझ्या लक्ष्यांत आला. पण हे खचीत समज कीं, त्या सुंदरीला पाहण्याविषयीची मी आपली इच्छा तृप्त केल्यावांचून कधीही राहणार नाही. आतां इतकें खरें कीं, तूर्त ती गोष्ट घडणें अवघड आहे. पण ती घडण्याची साधनें सर्व नाहीतशीं झालीं असें मुळींच नाही ! '

मग मी, रक्षिया हिचें रूप पाहण्यास काय युक्ति योजावी याचा विचार करूं लागलों. मला पुष्कळ युक्ति सुचल्या. पण त्यांत एकच विशेष सोईची व उपयोग होण्यासारखी दिसली. ती अशी. मी आपल्याबरोबर कांहीं मोहरांचे तोडे व थोडेंसें जवाहीर घेतलें, आणि सुलतानाच्या मुख्य बागवानाच्या घरीं गेलों. मी त्याजपुढें मोहरांचा एक तोडा ठेवून म्हटलें, ' अहो बाबा, या मोहरा तुम्हांला मी बक्षीस केल्या आहेत, व आणखीही कांहीं चांगलें बक्षीस तुम्हांला देण्याचा माझा विचार आहे. '

तो बागवान पोक्त व सज्जन असून त्याची बायको बहुतेक त्याच्याच वयाची होती. तिच्या नवऱ्यानें हास्यवदन करून मी दिलेल्या बक्षिसाचा अत्यादरानें स्वीकार केला, आणि म्हटलें, ' अहो साहेब, मला जी ही आपण मेहेरबानी करून देणगी दिली तिजबद्दल मी आपला मोठा आभारी आहे. तथापि आपण जी येवढी

मोठी रक्कम मला दिली तिजबद्दल आपल्या मी कांणी तरी उपयोगी पडावे अशी आपली इच्छा असलीच पाहिजे. तर आपली कोणती चाकरी म्यां करावी येवढें कृपा करून सांगा. ' मी त्यास उत्तर केले, ' मला एक तुम्हांस विनंति करावयाची आहे. ती ही की, राजकन्या रश्मिया बेगम ही सुलतानाच्या जाहिरनाम्याप्रमाणे आतां बुरख्याशिवाय बाहेर पडावयाची नाही, व मला तर तिचे रूप पहाण्याविषयी अत्यंत उत्कंठा लागली आहे. यासाठी तुम्ही मला जनानखान्याच्या बागेत येऊं देऊन एकवार तिचे रूप तेवढे कसे तरी माझ्या नजरेस पडेल असे करा. '

हे ऐकून मी दिलेली मोहरांची पिशवी त्या म्हातान्याने तिरस्कारयुक्त मुद्रेने मजकडे परत टाकिली आणि म्हटले, ' अरे अविचारी मनुष्या ! तू मला हे कोणते साहस करावयास सांगत आहेस ? बरे समज, तुझा त्या बागेत प्रवेश होईल असे मी केले व तुला ती राजकन्या पहावयास सांपडली, तर त्याचा परिणाम काय होणार ? तुला वेड लागून जाईल, व या गोष्टीचा बोभाटा होतां होतां मांडी लबाडी सहज बाहेर पडेल; आणि अशा प्रकारे तुला व मला या जोखमीच्या कामाबद्दल चांगलेच प्रायश्चित्त भोगावे लागेल ! ' मग थोडा विचार करून म्हणतो, ' तुझा बागेत प्रवेश होणे फारसे कठीण नाही; कां की, तुला स्त्रीचा वेष देऊन, रश्मिया ही तेथे फिरत असेल अशा वेळी सहज त्या ठिकाणी नेतां येईल; परंतु ती गोष्ट उघडकीस आल्यावांचून रहावयाचीच नाही. जनानखान्याच्या पहाण्यावर जे खोजे आहेत ते मोठे काकटाष्टि आहेत. ते केवळ संशयाच्या मूर्तीच असल्यामुळे, त्यांच्या हातांवर तुरी देणे मुष्किलीचे काम आहे. इतके करूनही ही गोष्ट साध्य झाली तरी तिजपासून तुला आणखी अपाय आहेच. तर एकंदरीने तू या गोष्टीचा नाद सोडून दे व उभयतांही असल्या भयंकर पैचांत घालूं नको. '

त्या बागवानाच्या या भाषणामुळे माझा उत्साह कमी झाला असे मुळीच झाले नाही. मी त्यास ती मोहरांची थैली परत देऊन

म्हटले, 'अहो बाबा, तुम्ही माझा अन्हेर करूं नका; या ठिकाणी माझी कोणाची ओळख नाही, माझे कोणी आससोयरे नाहीत, किंवा कोणी स्नेहीसोबती नाहीत; आणि राजकन्येस पाहण्याची तर मला अत्युत्कट इच्छा झालेली आहे. ती इच्छा तृप्त होणे शक्य असेल तर फक्त तुमच्या द्वारेच होईल, आणि तुम्हा जर मजकरतां हे मनावर घेणार नाही, तर त्या दुःखाने माझा प्राणांत होईल हे खास समजा.' बागवानाचे व माझे झालेले हे संभाषण त्याच्या बायकोने ऐकिले होते. तेव्हां माझे हे शेवटचे शब्द ऐकून तिला माझी दया आली, आणि माझी विनंति मान्य करण्याच्या बाबतीत माझ्याप्रमाणे तीही त्याला गळ घालू लागली. तें पाहून तो कांहीं वेळ विचार करित स्तब्ध राहिला. त्यावरून मला वाटले की, याच्या अंतःकरणाला पाझर सुटला. तशा स्थितीत मी त्यास जवळचे कित्येक हिरे आणखी बक्षीस दिले. ते पाहून, मजकरतां कांहीं तरी केले पाहिजे असे त्याच्या मनांत आले. तो म्हणाला, 'अरे गृहस्था ! तुझ्या उपयोगीं मी पडावे अशा हेतूनें तूं मला हा ऐवज दिलास; पण वास्तविक पुसशील तर हा देण्याचे तुला मुळींच प्रयोजन नव्हते; कां कीं, तुला प्रथम पाहिल्याबरोबरच तुजवर माझी ममता जडून गेली, आणि आतां तर तुझे काम केल्यावांचून राहण्याचे नाही असं माझा निश्चय झाला आहे. मी इतका वेळ त्याच गोष्टीचे मनन करित होतो, व आपणां उभयतांपैकी कोणाचाही जीव धोक्यांत न घालितां तुझे काम कसे पार पाडतां येईल याविषयी मी एक युक्ति योजिली आहे.' हे त्या म्हातान्याचे शब्द ऐकून मला इतका आनंद झाला कीं, त्याच्या भरांत मी त्यास मोठ्या प्रेमाने कडकडून भेटलो. नंतर मी त्यास म्हटले, 'बाबा, तुम्हीं कोणती युक्ति योजली आहे ती मला लवकर सांगा. ती समजण्याविषयी मला पराकाष्ठेची उत्कंठा लागली आहे.' तो म्हणाला, 'मुला, अगोदर तुला हा हल्लींचा पोषाख टाकून भगदीं हलक्या प्रतीचा घातला पाहिजे; कारण, माझ्या मनांत तुला बागेतील काम करणारा गडी बनवावयाचा आहे. हो,—पण तूं ठाण-

माणांत फार चांगला असून तुझा वर्ण गोरा व चेहेरा मोठा सुबक आहे, यामुळे तू येथे असणे हे खोजे लोकांस वरि वाटणार नाही, ह्याला युक्ति काय करावी ?' मग थोडा विचार करून तो म्हणतो, 'हं, ठीक आहे. तुझ्या डोक्याला अतिशय खवडे आहेत असा बहाणा मी करतो, व त्यापासून पहाणाराला खंत वाटं नये यासाठी मी तुझ्या डोक्याला एके प्रकारचा चमत्कारिक टोप घालतो, म्हणजे झाले. या योगाने तुझी मुद्रा बावळी दिसावयास लागून खेरीज तू वाणेरडा माणूस आहेस असे ते खोजे समजतील, व तू त्यांच्या डोक्यांत खुपणार नाहीस. आतां हा प्रकार कदाचित् तुला पसंत पडणार नाही. पण राजकन्येस पाहण्याची तुझी इच्छा तृप्त करण्यास याखेरीज मला दुसरा कोणताही मार्ग सुचत नाही.'

त्या म्हांताच्या बागवानाची ही योजना मी पसंत केली, व त्याला हवा होता तसा पोपाख त्याने मला चढविला. त्याच्या योगाने माझे ध्यान असे विचित्र बनून गेले की, कोणत्याही स्त्रीने मला पाहिले असतां मजकडे तिचे लक्ष्य बिलकूल वेधूं नये. हे पोपाखाचे प्रकरण बराच वेळ चालल्यामुळे हुसेन यास कंटाळा येऊन मी काय करित बसलों आहे हे पहाण्याकरितां तो घरांत आला. माझा चमत्कारिक वेष पाहून त्याला पराकाष्ठेचे आश्चर्य वाटले, व त्याची आश्चर्यभरित मुद्रा पाहून मला खूबच हंसें आले; आणि ते पाहून तोही खदखदां हंसायला लागला. त्यावरून, या सोंगाची बतावणी मजकडून बरोबर होईल की नाही, व हुसेन याच्या तोंडांत ही गोष्ट राहिल की नाही याबद्दल बागवानाला संशय येऊन तो ही जरा चिंतातुर झाला असें दिसले. पण या संबधाने मी स्वतःविषयी त्याची पुरी खातर-जमा केली, व हुसेन याजबद्दल तर असे सांगितले की, तो माझा प्रत्यक्ष भाऊच आहे, तेव्हां त्याजबद्दलही फिकीर करावयास नको.

हे ऐकून बागवानाची चिंता दूर झाली. तो म्हणाला, 'बस पुरे, माहून ज्यास्त कांहीं मला नको. आतां तुझा बागेत शिरकाव सहज होईल. त्याबद्दल तू विनधोक रहा. तुझ्या भावाला आतां जाऊं दे.

त्याने वाटेल तर केव्हां केव्हां येथे यावे. मी त्याला तुझी हकीकत कळवत जाईन. इतके झाल्यावर हुसेन निघून गेला व वागवानाने लागलीच मला वागेत नेले. त्याने मला जमीन कशी खणायची ते दाखवून माझ्या हाती कुदळ दिली, व मला एक वाफा तयार करण्यास सांगितले. मी काम करीत असतां तिकडून पुष्कळ खोजे गेले. पण मला पाहून त्यांच्या मनांत कांहीं एक अंदेश आला नाही. ते म्हणाले, 'ठीक आहे; असले बावळट लोकच येथे असतील तेवढे बरे !'

दिवस मावळण्याचे सुमारास माझ्या धन्यास म्हणजे त्या वागवासास वाटले की, हा आतां दमला असावा. त्यावरून त्याने मला काम बंद करण्यास सांगितले, व एका हौदाजवळ मला घेऊन गेला. तो हौद संगमरवरी दगडांचा फारच नामी बांधलेला असून त्यांतील पाणी स्फटिकाप्रमाणे स्वच्छ होते. तेथे एक कातडे पसरलेले असून त्यावर आम्हां दोघांकरितां भोजनाची ताटे वागवानाच्या बायकोने नुकीचीच आणून ठेविली होती. त्या ठिकाणी मद्याच्या कुप्याही ठेविलेल्या होत्या, व एक सारंगीही पडलेली होती. आमचे भोजन झाल्यावर आम्हीं यथेच्छ मद्य प्राशन केले. तेव्हां तो म्हातारा रंगांत येऊन त्याने सारंगी हातांत घेतली, व गाण्यास सुरुवात केली.

मी गाण्यावजावण्यांत निष्णात असल्यामुळे त्याचे ते ताकपिठे गाणे मला मुळीच आवडले नाही. तरी पण मी त्याच्या तोंडावर त्याची स्तुतिच केली. ती ऐकून तो अतिशय खुलला व माझ्या हाती सारंगी देऊन मला म्हणाला, 'मुला, मीं येवढा वेळ तुला करमणूक केली; आतां तूं थोडीशी मला करावीस हें योग्य आहे. पाहूं दे मला तुझ्यांत हें कसब कितपत आहे तें.' त्याचे ते वेढब व बदसूर गाणेवजावणे ऐकून मला त्याचा कंटाळा आला होता, व त्याच्या हातून केव्हां सारंगी घेईन व एखादी गाण्याची चांगली लकेर केव्हां मारीन असें मला होऊन गेले होते. तेव्हां त्यानें हें सांगितल्याबरोबर मला पराकाष्ठेचे स्फुरण चढले, व मीं एक अत्युत्तम

चीज अशी वठवून दिली की, ती ऐकून म्हातारा पिराकाष्ठेचा खूप झाला, व त्याने मोठ्या प्रेमाने माझी पाठ थोपटली.

मला वाटले होते की, मी ह्या गाण्यावजावण्याच्या कामांत कितीही कुशल असलों तरी येथे माझ्या गुणाचे चीज करणारा येऊन जाऊन काय तो म्हाताराच, दुसरे कोण असणार आहे ? पण ही माझी समजूत चुकीची ठरली. एके दिवशी तेथला मुख्य वजीर सहजगत्या बागेत आला असतां माझ्या गाण्याच्या लकेच्या ऐकून मजजवळ आला व गाणे ऐकत उभा राहिला. मी आपला उगीच सहज लहर आल्यावरून गात होतो, यामुळे क्षणाभराने माझी लहर नाहीशी झाल्याबरोबर ते बंद पडले. मी आपल्या नादांत असल्या-कारणाने वजिरास पाहिले नव्हते. पण माझे गाणे बंद पडल्या-बरोबर त्याला वाटले की, आपल्याला पाहून हा लाजला आणि याने ते मुद्दाम बंद केले. नंतर त्याने मला हटकल्यावरून मी शरमल्या-सारखे करून तेथून निघून जाऊं लागलों. तेव्हां तो म्हणतो, 'अरे ए, कां-चाललास कां ?' मी उत्तर केले, 'महाराज, आपणां-सारख्या थोरांपुढे उभे रहाण्याची या पामराची छाती होत नाही.' तो म्हणतो, 'कांहीं चिंत्ता नाही. तूं कांहीं भिऊं नको. तूं अगोदर कोण आहेस ते मला सांग पाहूं ?'

याला उत्तर काय द्यावे हे मला सुचेना; सबब बागवानच माझ्या वतीने बोलू लागला. तो म्हणाला, 'सरकार, हा माझ्या हाताखालचा गडी आहे. याला बागेच्या कामासंबंधी माहिती फारच चांगली आहे. असला हुशार कामकरी भिळाल्यामुळे मला मोठा हातोसा झाला आहे.' इतके ऐकून घेऊन वजिराने फिरून मला गावयास सांगितले. माझे गाणेवजावणे ऐकून वजीर इतका खूप झाला की कांहीं विचारूंच नका ! तो म्हणाला, 'हा तर फारच मोठा कसबी दिसतो. मला वाटते, दरबारचे नामांकित गवय्ये देखील याची बरोबरी करू शकणार नाहीत !' मग थोडासा माझ्याजवळ येऊन तो म्हणतो, 'अरे, पण तुझ्या डोक्याला हे काय आहे ?' हे ऐकून

बागवान त्यास सांगतो, 'महाराज, याचें डोकें खवड्यांनीं भरलें आहे त्याची क्लिळस धेऊं नये म्हणून त्याच्या डोक्याला हें आच्छादन घातलें आहे.' वजीर म्हणतो, 'अरेरे! हीं गोष्ट फार वाईट आहे. येवढा उणेपणा याच्या अंगीं नसता तर याची किंमतच नं होती! व मी यास मोठ्या आनंदानें या भिकार स्थितींतून काढून नेहमीं आपल्याजवळ ठेविलें असतें व भाग्यास चढविलें असतें.'

इतकें बोलून वजीर निघून गेला. दुसरे दिवशीं त्यानें सुलतानास सांगितलें कीं, 'महाराज, आपले बागेंत एक अमोलिक रत्न आहे, तें आपणांस ठाऊक नाही.' असें हणून त्यानें आदले दिवशींची बागेंत घडलेली सर्व हकीकत त्यास सांगितली. त्यावरून माझे गाणें ऐकण्याविषयीं सुलतानास फार इच्छा झाली. तो म्हणाला, 'मी आज दुपारींच बागेंत जातो, व त्या मनुष्याचें कसब जें तुम्हीं इतकें वाखाणितां तें कसें काय आहे तें पहातो. तुम्ही त्या ठिकाणीं बैठक घालवून उपाहाराची तजवीज ठेवा.'

सुलतानाचा हुकूम झाल्यावर तेथें काय उशीर? आदले दिवशीं त्या म्हातान्या बागवानानें व मीं ज्या हौदाजवळ भोजन केलें त्याच ठिकाणीं जमीन साफ करून नोकरांनीं रुजामे पसरले व सुरेख बैठक तयार केली. जवळच एका मेजावर उत्तम प्रकारच्या मद्याच्या कुप्या त्यांनीं ठेविल्या, व हिरव्या सांठिणीचे दोन लहान लहान तंबू देऊन त्यांत मेवामिठाईचीं ताटें व फळफळावळ हीं ठेविलीं. येवढें होत आहे तों वजीर, दरबारचें इतर मोठमोठे कामगार, गवय्ये, खुषमस्करे, इत्यादिकांसह सुलतानाची स्वारी तेथें आली.

सुलतान मुख्य स्थानीं बसला, व त्यानें इशारत केल्यावर बाकीचीं सर्व मंडळी आपापल्या दर्ज्याप्रमाणें ठिकठिकाणीं बसली. तेव्हां मीं उत्तम प्रकारच्या सुवासिक फुलांची परडी भरून सुलतानाचे पायांपाशीं नेऊन ठेविली, व त्यास मुजरा करून दरबारच्या रीतीप्रमाणें मोठ्या अदबीनें परत आपल्या कामास निघून जाऊं लागलों.

सुलतान मजकडे लक्ष्यपूर्वक पहात होता. त्यांतून मुख्यत्वेकरून माझ्या डोक्याच्या त्या विचित्र आच्छादनाकडे तर तो फिरून फिरून एकसारखा पहात असे. माझे तें एकंदर ध्यान पाहून, वजिरानें ज्याविषयी आपणाला काल सांगितलें तोच हा मनुष्य असावा असें सुलतानानें सहज ताडलें. तो मला उद्देशून म्हणाला, 'अरे ए खवड्या, तू या ठिकाणीं काय उद्योग करीत असतोस ?' तें ऐकून माझा धनी म्हणजे बागवान जवळच होता त्यानें माझ्या तर्फेनें उत्तर केलें. तो म्हणाला, 'हा माझ्या हाताखालचा कामकरी असून हा आपल्या धंद्यांत फार हुशार आहे.' हें तो इतकें ठासून बोलला कीं, जणू काय तें सर्व खरेंच आहे असें ऐकणारास भासावें !

सुलतान एकसारखा मजकडे फिरून टक लावून पाहूं लागला. तो बागवानास विचारतो, 'हा पोरगा सारंगी उत्तम वाजवितो व तास गाण्याचेंही अंग फार चांगलें आहे ही गोष्ट खरी काय ?' त्यानें उत्तर केलें, 'होय महाराज, ही गोष्ट अगदीं खरी आहे. याच्यासारखा मधुर आवाज तर साऱ्या पृथ्वींत कोणाचा नसेल. एकवार आपण याचें गाणें ऐकाल तर केवळ ब्रह्मानंदांत गुंग होऊन जाल.' त्यावरून सुलतान म्हणतो, 'गाऊं दे तर त्याला. त्याचें गाणें ऐकण्याची मला फार इच्छा झाली आहे.'

त्या ठिकाणीं जे कित्येक खुपमस्करे होते, त्यांपैकीं एकास वाटलें कीं, सुलतान ही सारी माझी थट्टा करीत आहे. त्यावरून तो माझा हात धरून मला आपल्यावरोवर नृत्य करण्यास आग्रह केल्यासारखें दाखवूं लागला. त्याला वाटत होतें कीं, माझा अगोदरच विलक्षण अवतार, आणि त्यांतून मला नृत्य करण्याचें माहीत असण्याचा संभव नसल्यामुळे माझी कृति हास्यास्पद होऊन माझी खूब टर उडेल, व त्या योगानें सारी मंडळी पोटा धरधरून हंसेल;

१ त्या वेळीं पुरुषांनीं करमणुकीखातर नृत्य करण्याची चाल होती असें दिसतें.

पण अशा प्रकारे माझी फटफजिती करून तो स्वतःचा टेंभा जो मिरवणार होता तें सर्वच पारडें जेव्हां फिरलें, तेव्हां त्या विचाराच्यालाच 'भीक नको पण कुत्रा आवरो' असें म्हणण्याची पाळी आली; कारण, त्यानें माझ्या हाताला स्पर्श करतांच त्यांची मीं बळकट चिकाटी धरून त्याला इतकें कांहीं जोरानें हालविलें कीं, तें पाहून सारी मंडळी त्याच्या ह्या दुर्दशेबद्दल त्याची फारच थडा करूं लागली. नंतर त्याचा हात धरून मीं इतक्या सुरेख रीतीनें नृत्य केलें कीं, माझ्यापुढें तो अगदींच फिका पडून गेला. तें पाहून सुलतान, मुख्य वजीर, व इतर मंडळी यांनीं माझी फारच वाहवा केली.

नंतर मीं वागवानाची सारंगी घेऊन तालसुरावर कित्येक उत्कृष्ट चिजां म्हणून अशीं कांहीं बहार करून सोडलीं कीं, सर्व मंडळी अगदीं तल्लीन व थक्क होऊन गेली. त्यांतून विशेषतः सुलतान व मुख्य वजीर हे तर पराकाष्ठेचे खूप होऊन एकमेकांकडे टकमक पाहूं लागले. नंतर तंबुरी, सतार वगैरे तीन चार वाद्ये मुद्दाम सुलतानाने आणविलीं होती तीं घेऊन मला त्यानें गावयास सांगितलें. तें प्रत्येक वाद्य वाजविण्यांत व त्यावर गाण्यांत माझी अधिक अधिकच प्रवीणता दिसून आल्यावरून सुलतानाची मजवर इतकी कांहीं बहाल मर्जी झाली कीं, ती कांहीं पुसूच नये. त्यानें लागलीच हजार मोहरांची एक थैली आणून मजपुढें ठेविली. मीं ती सोडून तिच्यांतल्या सर्व मोहरा, तेथें आलेले दरबारचे गवय्ये व शिपाईप्यादे वगैरेस वाटून टाकिल्या. हें पाहून सर्वास मोठा अचंबा वाटला. ते म्हणाले, 'हा मनुष्य म्हणजे एक झांकलें माणिक आहे ! याचें केवढें तरी हें औदार्य ! असें औदार्य राजपुरुषाखेरीज इतर मनुष्याच्या ठायीं क्वचित्च दिसून येतें !' सुलतानानें मला विचारलें, 'तूं हा पैसा वाटून कां टाकिलास ? आपल्या उपयोगाकरितां कां ठेविला नाहीस ?' मीं उत्तर केलें, 'महाराज, मला पैशाची काय गरज आहे ? आपल्यासारख्या महासमर्थ प्रभूच्या छायेखालीं मी

आहें त्याअर्थी मला कशाचीही उणीव नाही.' हें ऐकून सुलतानास अतिशय समाधान वाटलें, व इतर लोकांनीं माझी समयसूचकता पाहून माना डोलविल्या.

नंतर सुलतानानें उपाहाराचे पदार्थ घेऊन येण्याविषयीं नौकरांस हुकूम केला. सर्व मंडळी उपाहार करूं लागतांच तेथील गव-
य्यांचें गाणें सुरू झालें. ते लोक आपल्या कामांत मोठे कुशल असून त्यांचे कंठ फारच मधुर होते, आणि मधून मधून एकसारखे मद्याचे पेल्यावर पेलें चालू असल्यामुळें त्या गायनाच्या थाटास मोठा रंग चढला होता. तथापि तें सर्व सुलतानास नीरस वाटलें—
इतका कांहीं त्याचा माझ्या गाण्याब्रजावण्यासंबंधानें विलक्षण रीतीचा अनुकूल ग्रह झालेला होता !

कांहीं वेळानें सभा बरखास्त झाली. नंतर तेथले सर्व लोक व सामानसुमान जिकडे तिकडे गेल्यावर मी व तो बागवान असे दोघेच त्या ठिकाणीं राहिलों असतां तो मला म्हणाला, 'तूं प्रथम भेटल्याबरोबर मला मोहरांची थैली बक्षीस दिलीस त्याच वेळेस मीं असें अनुमान केलें कीं, तूं कांहीं कोणी सामान्य मनुष्य नसा-
वास; आणि आतां तर सरकारांनीं तुला येवढें मोठें दिलेलें बक्षीस जेथच्या तेथें तूं लोकांस वांटून टाकिलेंस हें पाहून माझा पहिला झालेला समज अगदीं बरोबर होता अशी माझी पक्कीच खात्री होऊन चुकली; कां कीं, अशीं औदार्याचीं कृत्यें हलक्यासलक्या लोकांच्या हातून कदापि व्हावयाचीं नाहींत !'

मी कोण, कोठला, व माझी पदवी काय हें त्या म्हाताऱ्या बाग-
वानास सांगण्यास आतां कांहीं हरकत नव्हती. तथापि इतक्यांतच तसें करणें बरोबर नाही असें मला वाटलें. तरी पण मीं त्यास येवढें सांगितलें कीं, 'मी खानदानींतला मनुष्य आहे.' नंतर हें बोलणें ज्यास्त न लांबवितां मीं त्यास मध्येच म्हटलें, 'पण म्हातारे-
बावा, माझा येथें येण्याचा मुख्य उद्देश राजकन्येस पाहण्याचा असून ती तर अजून माझ्या दृष्टीस पडली नाही; यामुळें खरोखर मी फार

अर्धीर झालों आहें. ' तो म्हणतो, ' काय ? ती अद्यापि तुझ्या दृष्टीस घडली नाही ? वहावा ! ती तर दररोज दासींसह वागेंत फिरा-याला येते. ' मग थोडासा खिन्न होऊन म्हणतो, ' काहीं चिंता नाही. ती तुझ्या दृष्टीस पडेल; पण देव करो आणि मी जी ही जोखीम अंगावर घेतली आहे, तिजवद्दल मला पश्चात्ताप कर-ण्याची पाळी न येवो म्हणजे झालें ! ' तथापि एकंदरीने त्या सुशील वृद्ध मनुष्याने मला भीति न घालतां अथवा माझे धैर्य न खचवितां माझ्या इच्छेची वाढ उलटी वृद्धिगतच केली.

ही गोष्ट झाली त्याच्या दुसरे दिवशीं मीं काहीं वेळ वागेंत काम केल्यावर एका गुलाबाच्या ताटीशेजारीं पांवा वाजवीत मजेनें पडलों असतां एकाएकीं मजपुढें बुरखा घेतलेली एक स्त्री आली आणि मला म्हणाली, ' अरे गड्या, तो पांवा तूर्त ठेवून दे. राजकन्येची स्वारी वागेंत आली आहे तर तिच्याकरितां थोडीशीं उत्तम सुवा-सिक फुलें घेऊन ये. हें खरोखर तूं अगोदरच करायाला पाहिजे होवेंस. तूं अनुभवी व फारा दिवसांच्या वागवानाचा नोकर असतां तुला तुझे काम बरोबर करतां येऊं नये ही लाजिरवाणी गोष्ट नव्हे काय ? ' मीं लागलाच उठून जमिनीला हात लावून त्या स्त्रीस मुजरा केला आणि म्हटलें, ' बाईसाहेब वागेंत आल्या ही गोष्ट मला माहित नव्हती. माहित असती तर अशी चूक माझ्या हातून झाली नसती. खेरीज हेही मी तुम्हांस सांगतो कीं, त्या येथें येणार हें मला ठाऊक असतें तर त्यांच्यासारख्या थोर दर्ज्याच्या स्त्रीच्या दृष्टीस माझी ही बावळी मुद्रा न पडूं देण्याकरितां मी कोठें तरी लपून बसलों असतो. '

हें माझे बोलणें ऐकून ती स्त्री खदखदां हंसूं लागली. ती म्हणते, ' अरे, तूं भितोस कां ? तुझ्या रोगग्रस्त डोक्यामुळें तूं असा विद्रूप दिसतोस म्हणून तूं काहीं कोणाचा अपराध केला आहेस असें नाही ! तेव्हां तुला दृष्टीस पडण्याची येवढी चोरी कशास्य पाहिजे ! मी तर तुला मुळींच असें तोंड चुकवूं देणार नाही; इतकेंच नव्हे,

तर ह्याच घटकेला राजकन्येच्या समोर तुला घेऊन जाते. तुझे व्यंग तिच्या सर्व दासींप्रमाणे तिलाही ठाऊक आहे. तरी तुजवदल तिच्या मनांत वाईट ग्रह मुळींच नसून उलटा तुला पाहून, तिला आनंदच होईल. जा तर लवकर, परडीभर फुले घेऊन ये. मी खचीत सांगते की, तिजकडे तू गेलास म्हणजे तुझा आदरच होईल; कारण, मी तिची दाई असल्यामुळे तिचा स्वभाव मला लहानपणापासून माहीत आहे. '

राजकन्येच्या दाईने मला जी गोष्ट सांगितली तीहून अधिक प्रिय मला कांहींच नव्हते ! यास्तव मी चटकन् उठून बागवानाच्या घरांत गेलों, व एक परडी घेऊन आलों. थोडक्याच वेळांत ती मीं फुलांनीं भरली, व दाईच्या मागून चाललों. राजकन्या एका मोठ्या लतामंडपांत सोन्याच्या सिंहासनावर बसली असून तिच्या सभोवतीं एकीपेक्षां एक बरचढ अशा पंचवीस तीस रूपवती तरुण दासी उभ्या होत्या. त्यांच्या सौंदर्याचें वर्णन किती तरी करावें ? थोडक्यांत सांगतो की, स्वर्गाच्या अप्सराही त्यांजपुढें कांहींच नसतील असें मला वाटते; आणि अशा अनुपम लावण्यवती स्त्रियांत अग्रेसर जी राजकन्या रक्षिया वेगम तिच्या रूपाचें वर्णन तर कधींच कोणाच्यानें होणार नाही ! तिला पाहतांच, एकाएकीं विजेचा चकचकाट होऊन मनुष्य जसा भांवावून जातो व त्याच्या डोळ्यांपुढें अंधारी येते, तद्वत् माझी अवस्था होऊन मी चित्रासारखा स्तब्ध उभा राहिलों !

अशी माझी जी धांदल उडाली तिचें कारण सहजच त्या दासींच्या लक्ष्यांत आलें, व त्या मजकडे पाहून खो खो खो हंसल्या व कौतुकानें माझ्याकडे पाहूं लागल्या. आपल्या धनिणीचें लावण्य पाहून हा चकित झाला व याची अशी त्रेधा उडाली, असा जो त्यांचा समज झाला तो अगदीं बरोबर होता. कारण, खरोखरच त्या अद्वितीय सुंदरीला पाहिल्याबरोबर आपकानें माझी इतकी गाळण करून टाकिली कीं, माझे देहमान नाहीसें होऊन मी केवळ वेडा बनून गेलों !

दाई मला म्हणाली, ' अरे, असा दगडासारखा उभा कां राहि-

लास ? पुढें ह्ये, आणि बाईसाहेवांना तीं फुलें नजर कर. ' हें ऐकून मी जगा । शुद्धीवर आलों, व राजकन्येच्या सिंहासनाजवळ जाऊन त्याच्या पहिल्या पायरीवर फुलांची परडी ठेवून दिली; आणि राजकन्येपुढें साष्टांग नमस्कार घातला. ती मला म्हणाली, ' अरे ए, ऊठ; तला एकदां आम्हांस नीट पाहूं दे. ' मी उठून उभा राहिल्यावर त्या सर्व स्त्रियांनीं मला नीट निरखून पाहिलें. त्यांत मुख्यत्वेकरून माझ्या डोकीचा तो टोप पाहून त्यांना कसेसेच वाटलेसे दिसलें, व त्या फिरून खो खो खो हंसूं लागल्या.

क्षणभर ही गम्मत उडाल्यावर राजकन्येनें माझ्या हातांत एक सारंगी देवविली, आणि मला म्हणाली, ' काल तुझे गाणें बजावणें ऐकून आमचे बाबा फार खूप झाले; ते इतके कीं, तूं केवळ अप्रतिम कसबी आहेस अशी त्यांनीं मजपाशीं तुझी स्तुति केली. मला ती कांहीं खरी वाटली नाही. तथापि तुझे कसब एकवार पहाण्याची मला इच्छा आहे. ' तें ऐकून मी सारंगी लाविली, व पुढील अर्थाचे गाणें फार मंजुळ, मोहक व हृदयद्रावक सुरांत म्हटलें:—

[अंजनीगीत.]

प्रेम तुजवरी दृढतर वसलें । मदनाग्नीनें हृदय पोळलें ॥
प्राप्ती तव परि अशक्य वदलें । मन माझे मजला ॥ १ ॥
तुजवरचा हा प्रेमा आतां । नेइल मजला मृत्युसुपंधा ॥
परि तव हृदया पासर सुटतां । होइन कृतकृत्य ॥ २ ॥

या गाण्याचा अर्थ काय व त्याचा रोंख कोणीकडे आहे हें त्या स्त्रियांस सांगून मी त्यांस आणखी एकवार हंसवून सोडलें असतें, पण तो अर्थ वगैरे अगोदरच त्यांच्या लक्ष्यांत आला होता असें मला दिसलें. तथापि त्यावरून माझी त्यांनीं टर न उडवितां उलटी मला शाबासकी दिली. याचें मुख्य कारण हें होतें कीं, राजकन्येनें स्वतः प्रथम माझी प्रशंसा केली होती, तेव्हां तिच्या मनाचा हा कल पाहून त्या दासींनींही तदनु रूप वर्तन केलें. यानंतर एका दासीनें माझ्या हातची सारंगी घेऊन मला विणा दिला, व पुढें

कांहीं वेळानें तो परत घेऊन सतार दिली. हीं सर्व वाद्यें मीं इतक्या सुरख रीतीनें वाजविलीं व तालसुरावर इतकें उत्तम गाइलें कीं, प्रत्येक वेळेस माझी ज्यास्त ज्यास्तच वाखाणणी त्यांनीं केली." "

राजकन्या मला म्हणाली, 'अरे गड्या, आतांपर्यंत तूं गाऊन व वाजवून मोठी बहार केलीस यांत कांहीं संशय नाही; परंतु मीं असें ऐकिलें आहे कीं, तूं नृत्य करण्यांतही तसाच फार कुशल आहेस. तर तें तुझें कसब एकवार मला पाहूं दे. त्यावरून मीं एक करताल मागून घेतला व तिजपुढें नृत्य करून दाखविलें. तेव्हां तर सर्व दासी अगदीं चकित होऊन गेल्या. कोणी माझ्या चपलतेची, कोणी मंजुळ स्वराची, कोणी वादनपटुत्वाची, अशी एक सारखी माझी स्तुति सर्वजणी करूं लागल्या; ती इतकी कीं, दरबारच्या प्रमुख गवय्यांचें शिरोरत्न त्यांनीं मला करून सोडलें !

त्या दासींच्या तोंडून याप्रमाणें माझी ओतप्रोत स्तुति चालली असतां राजकन्या ही कांहीं एक न बोलतां एकसारखी मजकडे टक लावून पहात होती. इतक्यांत एकाएकीं तिनें मौन सोडलें व सिंहासनावरून खालीं उतरून मोठ्या कळवळ्यानें म्हणाली, 'अरेरे ! हा येवढा गुणवान् तरुण पुरुष आहे, पण याच्या डोक्याला तेवढा तो रोग असल्यामुळें याच्या गुणांची माती होऊन गेली आहे ! ? इतकें बोलून ती ताबडतोब राजवाड्यांत निघून गेली. तिच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून, जणू काय तिच्या हुकमावरूनच, तिच्या सर्व दासींनीं तेच उद्गार मोठ्यानें काढून अगदीं गोंगाट करून सोडला !

तेथलीं सर्व माणसें राजवाड्यांत परत गेल्यावर मीही तेथून निघून बागवानाच्या घरांत गेलों. तों त्या ठिकाणीं हुसेन हा माझी चौकशी करण्याकरितां आलेला होता तो मला भेटला. मीं दोघांसही उद्देशून म्हटलें, 'सलाम साहेब ! आमची म्यागी रीत

सांपडलों असें त्यावरून त्यांनीं ताडलें. ही गोष्ट माझ्या लक्ष्यांत आल्यावरून मीं त्यांस म्हटलें, ' माझ्या तोंडचे शब्द ऐकून तुम्ही घाबरून गेलां असें मला स्पष्ट दिसतें. पण तुमची खातरजमा असूं द्या कीं, माझे डोकें अगदीं ताळ्यावर आहे—मला भ्रमविम कांहीं मुळींच झाला नाहीं. याकरितां तुम्ही आपल्या मनांतली भीति अगदीं टाकून द्या. तथापि इतकें मी खचीत सांगतों कीं, त्या सुंदरीच्या प्रेमपाशांत जे कोणी सांपडतील ते सर्वच वेडे होऊन किल्ल्यावर पडावे असें जर असेल, तर माझीही नेमणूक तेथेंच व्हावी हें योग्य आहे असें मी खचीत सांगतों ! '

इतकें बोलून मीं बागेत झालेला सर्व प्रकार त्यांस निवेदन केला; आणि म्हटलें कीं, ' आतां यापुढें याच वेपानें राहून नेहमीं राज-कन्येला बागेत रंजवीत जावें अशी माझी इच्छा आहे. ' हुसेन व तो म्हातारा बागवान या दोघांनींही, मीं आपला हा विचार रहित करावा म्हणून मजपाशीं पुष्कळ प्रकारें बुद्धिवाद केला. पण हुसेन यास, तूं खबरदार अशा प्रकारची गोष्ट माझ्यापाशीं काढशील तर, असें म्हणून मीं गप्प बसविलें, व बागवानास आणखी कांहीं द्रव्य देऊन त्याचेंही तोंड बंद केलें.

दुसरे दिवशीं जेवण झाल्यावर जरा विसांवा घेण्याचें माझ्या मनांत आलें. त्यावरून, बागेत ज्या एके ठिकाणीं झाडांची खूब गर्दी असल्यामुळे मंडपासारखी गर्द छाया झालेली होती व मधून एक छानदार पाण्याचा पाट चालला होता तेथें बांधावर मी जाऊन बसलों. त्या बांधावर हिरवें चार गवत उगवलेलें असल्यामुळे त्यास मोठी रमणीय शोभा आली होती. त्या ठिकाणीं कधीं कधीं राज-कन्या क्रीडा करण्यास येते असें मला समजलें होतें. सबब तिजवर आणलें जें प्रेम बसलें आहे त्यासंबंधानें विचार करीत बसण्याला हें स्थळ चांगलें आहे असें मला वाटलें. माझ्या मनांत शेंकडों चमत्कारिक कल्पना आल्या. त्या इतक्या विलक्षण होत्या कीं, आष-क्रानें वेडावून गेलेल्या मनुष्याखेरीज दुसऱ्याच्या मनांत तशा कधींही

यावयाच्या नाहीत. पण हे गोडवे विचार फार वेळ माझ्या मनांत टिकले नाहीत. पाटांतील पाण्यांत पडलेले माझे प्रतिबिंब. सहज माझ्या नजरेस पडल्यावरून माझ्या मनाला स्वतःच्या त्या विचित्र वेषासंबंधाने इतके कांहीं वाईट वाटले कीं, तें मला सांगतां पुरवत नाहीं ! मी किती तरी हलक्या प्रतीचा व हिडिस माणूस दिसत आहे, व भिकार वेष धारण करण्याची पाळी मजवर आली ही केवढी दुःखाची गोष्ट आहे असें मीं मनांत म्हटले. माझ्या मनांत आणखी असा विचार आला कीं, 'भगवंता ! ज्या राजकन्येवर माझे प्रेम वसले आहे तिज-पुढें मला असल्या विजातीय वेषानें उभें रहावें लागतें हा माझ्या दैवाचा किती तरी विचित्र योग म्हणावा ! याविषयींचें मी जितकें जितकें मनन करतो तितके तितके निराशेचे विचार अधिक अधिकच माझ्या मनांत येतात; कारण उबडच आहे कीं, असल्या या वेड्याविद्या वेषाच्या योगानें तिच्या अंतःकरणांत मजविषयीं प्रेमाचा अंकुर कदापि उत्पन्न होणार नाही. तस्मात् माझा एकंदरीनें हा सर्वच अविचार होय.' नंतर मी आपल्या डोकीचा टोप काढून टाकून म्हटले, 'माझ्या चेहऱ्याचा सर्व विघाड करून टाकणारें हें माझे शिरस्त्राण जर मला काढून टाकतां आले असतें तर माझी तेजस्विता पुष्कळच तिच्या नजरेस पडली असती, व त्याचा मला फारच उपयोग झाला असता !'

याप्रमाणें मी आपल्या स्थितीबद्दल दुःख करीत कांहीं वेळ वसल्यावर, तूर्त आणखी कांहीं दिवस तरी निदान याच स्थितींत रहाणें आपल्याला भाग आहे असा विचार मनांत आणून फिरून मीं तो टोप डोकीस घातला. इतक्यांत राजकन्येची दाई मजकडे आली, व आपला बुरखा काढून तिनें मला म्हटले, 'अरे ए, मी केव्हांपासून तुला शोधित आहे. तुला आनंदाची वातमी सांगण्याकरितां मी आले आहे. ती ही कीं, तुझ्याहून चांगल्या स्थितींतल्या मनुष्याच्यापेक्षांही अधिक उंच पदवीस चढण्याची तुला वेळ आली आहे. हें पहा, राजकन्या रक्षिया बेगम हिनें काल तुझ्या व्यंगतेकडे लक्ष्य न देतां तुझ्या गुणांचें ग्रहण केले—तुझे गाणें मोठ्या आनंदानें ऐकिलें—आणि

आज रात्री तर ती आपल्या महालांत तुला बोलावून तुझे गाणे ऐकणार आहे व तुला नृत्य करण्यास सांगणार आहे ! तर बरोबर प्रहर रात्रीस तेथे येण्यास तू चुकू नको.' असे म्हणून माझ्या उत्तराची वाट न पाहता ती निवून गेली; व मी इकडे, माझ्या स्थित्यंतरास जो आरंभ झाला त्यापासून काय परिणाम होणार याविषयी मोठ्या उत्सुकतेने विचार करित राहिलों.

मला राजवाड्यांत वेळेवर जाण्याविषयी बजाऊन सांगण्याचे वास्तविक कारण मुळीच नव्हते; कां की, मला त्यापेक्षा अधिक प्रिय दुसरी कोणतीच गोष्ट नव्हती. असो; मी लागलीच बागवानाकडे गेलों, व त्यास सांगितलें की, 'आज रात्री मला राजकन्येकडे जावयाचे आहे, याकरितां कदाचित् मी उजडिपर्यंतही घरी परत येणार नाहीं. तर तुम्ही माझी वाट पाहू नका व काळजी करित बसू नका.' नंतर मी पूर्वी सांगितलेल्या पाटाच्या कडेस मऊ गवतावर विसावा घेण्याकरितां जाऊन पडलों. त्या वेळेपासून एकसारखा मी, जाण्याची वेळ केव्हां होते म्हणून घटकापळें मोजीत राहिलों. शेवटीं एकदंभी ती वेळ येऊन ठेपली. तों एक खोजा मजकडे आला, व मजबरोबर चल, असें मला म्हणाला. त्यानें मला एका धाडवाटेनें जनानखान्यांत नेलें, व रक्षिया हिच्या महालांत माझा प्रवेश करून दिला.

राजकन्या रक्षिया ही एका कोचावर पडलेली असून तिच्या सर्व दासी खालीं रुजाम्यावर बसलेल्या होत्या व इकडच्या तिकडच्या गोष्टी सांगून तिला करमणूक करीत होत्या. मला पाहतांच त्या उठून उभ्या राहिल्या, व एकदम सर्वजणी मोठ्या आनंदानें म्हणाल्या, 'ओ हो ! हा पहा आला तो कालचा गमती मनुष्य ! आतां एकसारखी हा मजा करून सोडील !' नंतर राजकन्या मला म्हणते, 'अरे गड्या, काल तू वागेत मला इतकी करमणूक केलीस की, आज फिरून तुला केव्हां बोलावून आणीन असें मला होऊन गेलें होतें.' इतकें बोलून, आयती लावून तयार ठेवलेली एक सारंगी तेथे होती ती तिनें माझे हातीं देवून मला गावयास

सांगितलें. तेव्हां त्या प्रसंगास उचित असें एक मनोहर पद मी म्हटलें. त्यावरून राजकन्या फारच खूष झाली. तृशा स्थितींत तिला पाहून माझ्या हृदयांतील आषक अनावर होऊं लागला. पण मी प्रसंगावधान राखून, तिनें मला आणखी दोन तीन प्रकारचीं वाद्यें देऊन आपलें कसब दाखविण्यास जी आज्ञा केली, तीप्रमाणें यथायोग्य रीतीनें मीं आपलें काम बजाविलें.

यानंतर राजकन्येनें मला नृत्य करण्यास सांगितलें. त्यांत तर मी फारच पटाईत होतो. सबब तिची विशेष रीतीनें वाहवा मिळविण्याकरितां मी अनेक निरनिराळ्या रीतींनीं नृत्य करूं लागलों. इतक्यांत असें झालें कीं, ज्या एके प्रकारचे नृत्यांत अंगाचें विशेष चलनवलन करण्याची जरूर होती तें करित असतां माझ्या डोकीचा टोप चांगला बसलेला नव्हता तो पट्टिशीं खालीं पडला. तेव्हां, माझ्या इतर अंघ्र्यांप्रमाणें माझे डोकेंही सर्वोत्कृष्ट असून, तरुण राजविड्या पुरुषास शोभण्यासारखें माझे केंसही काळेभोर आहेत असें पाहून माझी लवाडी अर्थात्च त्या सर्व स्त्रियांच्या लक्ष्यांत आली. त्याबरोबर साऱ्या दासींनीं एकदम ओरडून मोठा कलकलाट केला, व राजकन्या अत्यंत कोपयुक्त मुद्रेनें मजकडे पाहूं लागली. तिचे डोळे विस्तवासारखे लाल झाले, व त्याहूनही कडक शब्दांनीं ती मला म्हणाली, 'अरे हरामखोरा ! तूं आपला कोणीकडचा यःकश्चित् गरीब माणूस आहेस असें समजून मी तुला येथें येऊं दिलें, पण तुझी सोदेगिरी पूर्णपणें माझ्या लक्ष्यांत आली, व तूं आपल्या कसबानें जरी मला खूष करून सोडलें आहेस, तरी तुझ्या या महान् अपराधाबद्दल तुला मी कडक शासन केल्यावांचून कदापि राहणार नाही !' असें म्हणून तिनें आपल्या खोज्यांस बोलाविलें. त्यांनीं एकदम मजभोंवतीं गराडा घातला, व मला भारहाण करीत महालाच्या बाहेर घालवून दिलें. नंतर उजाडेपर्यंत त्यांनीं मला एका कोठडींत कोंडून ठेविलें, व उजाडतांच सुलतानास या गोष्टीची खबर दिली.

सुलतानासमोर मी जातांच तो अत्यंत कोपायमान होऊन मला म्हणाला, 'अरे मातागमनी मनुष्या! तू अशा प्रकारे हा माळ्याच्या गड्यांचा वेप धारण करून आमच्याशी कां म्हणून लबाडी केलीस? यांत तुझा हेतु तरी काय होता? मला खर्चात वाटते कीं, येथे येऊन आमच्या जनानखान्यांतील स्त्रियांची अब्रू व्यावी याखेरीज दुसरा तुझा कांहीं उद्देश नव्हता. पण परमेश्वराने मोठी खैर करून माझ्या घराची अब्रू आज बचाविली. आतां तुझ्या अपराधानुरूप तुला शिक्षा केल्यावांचून मी राहणार नाहीं. आतांच्या आतांच मी साऱ्या शहरभर तुझी धिंड काढवितों, आणि तुजपुढे एक दवंडीवाला चालवून तुझा अपराध लोकांस जाहीर करतो, व नंतर तरवारींनीं व भाल्यांनीं तुझे राईयेवढाले तुकडे करून टाकण्याविषयीं हुकूम करतो. तू कोण आहेस हे मी तुला विचारण्याच्या भानगडीत पडत नाहीं; कां कीं, तू खानदानीतला असलास तरी त्याचा येथे कांहीं उपयोग होणार नाहीं. फार काय, पण तू प्रत्यक्ष राजपुत्र असलास तरी, माझ्यापार्शीं असला वेडमानपणा करून मला ठकविण्याचा यत्न केलास याबद्दल तुला देहान्त प्रायश्चित्त मिळालेंच पाहिजे. येवढ्यानेच झालें असें नाहीं. ह्या कामीं आणखी एकजण माझ्या क्रोधास बळी गेला पाहिजे. माझ्या वागवानासही तुजप्रमाणेंच मी देहदंडाची शिक्षा देणार; कारण, तुझ्या या पाजीपणाच्या कृत्यांत त्याचे अंग असलेंच पाहिजे यांत संशय नाहीं.'

त्या विचारांच्या म्हाताऱ्या वागवानाकडे या गोष्टीसंबंधाने कांहीं एक दोष नाही असें सांगून मी त्याचा जीव बचावण्यास पहात होतो. पण माझे एकतो कोण! शेवटीं आम्हां दोघांचाही शिरच्छेद करण्यासाठीं आम्हांस मांगाच्या हवालें करणार, इतक्यांत कर्मधर्मसंयोगाने सुलतानाच्या मुख्य वजिराने त्याकडे जाऊन त्यास म्हटलें, 'महाराज, आज एक वाईट बातमी आपणांस सांगण्याचे दुर्दैवाने माझ्या कपाळीं आले आहे. दहा महिन्यांपूर्वी गिझनीच्या राजाने बकिला-मार्फत आपल्या कन्येस मागणी घातली असतां आपण त्यास नकार

सांगितल्यावरून त्यास राग आला, व त्याकरितां कंदहाराच्या राजाशीं सख्य करून त्यानें आपला सूड घेण्याचा निश्चय केला आहे. या दोघां राजांनीं आपलीं सैन्ये एकत्र केलीं असून ते आपल्या राज्यावर चाल करून येत आहेत. ते सिहून नदी उतरून आले आहेत, आणि समरकंद व बुखारा या शहरांच्या दरम्यान कोठें तरी या वेळेस त्यांची हालचाल आहे.'

ही बातमी ऐकून सुलतान घाबरून गेला. तो वजिरास म्हणतो, ' वरें, आतां या संकटाचें निवारण कोणत्या प्रकारें करण्याचा तुम्हीं विचार केला आहे?' वजीर उत्तर करतो, ' या वेळीं एकच उपाय मला दिसतो. तो हा कीं, आपले सर्व पायदळ एका हुशार व कावेवाज सेनापतीच्या हाताखालीं देऊन त्यास इतक्याच्या इतक्यांत शत्रूंवर पाठवावे, व आपलें सर्व सैन्य जमा करून आपणांस शत्रूंशीं सामना करतां येण्याचें सामर्थ्य येईपर्यंत त्यानें त्यांस गुलकावण्या दाखवाव्या, अशी व्यवस्था करावी. खेरीज, या कामांत ईश्वर आपणांस सहाय होईल अशीही तजवीज करावी—राज्यांतलें सर्व मशिदी सदोदित उघड्या ठेवून एकसारखी तेथें प्रार्थना चालू ठेवावी; राज्यांतलें सर्व लोकांनीं कांहीं दिवस एकसारखीं उपोषणें करावीं; गरीबगुरिवांस खैरात वाटावी; व सर्व कैदी—मग त्यांनीं कोणतेही अपराध केलेले असोत—ते बंधमुक्त करावे. अशा उपायांनीं परमेश्वर आपणांस सहाय होऊन आपणांवर आलेलें अरिष्ट निवारण करील अशी माझी खात्री आहे.'

सुलतान वजिरास म्हणतो, ' तुमचा सल्ला मला फार योग्य दिसतो, व त्याप्रमाणें सर्व मी करणार. शत्रूंच्या तोंडावर जें सैन्य ताबडतोव पाठवावयाचें त्याचे अधिपति तुम्हीच व्हा, व मी इकडे जलदी करून फार मोठ्या सैन्याची तयारी करतो, आणि तें तुमच्या मदतीस पाठवितों; म्हणजे पहिलें व हें सैन्य मिळून आपल्या सैन्याचा फारच मोठा जमाव होईल, व तुम्हीं सहज शत्रूंची दाणादाण करून टाकाल. शिवाय तुमच्या सांगण्याप्रमाणें जिकडे तिकडे मशिदींतून

प्रार्थना चालू करण्याविषयी, गरिबांस दानधर्म करण्याविषयी, व कैदी सोडून देण्याविषयी मी हुकूम करतो. फार तर काय, पण इतक्यांतच ज्या दोघां महान् अपराध्यांस मी देहान्ताची शिक्षा फर्माविली आहे, ती ही रद्द करून टाकतो ! ' सारांश, अशा प्रकारे सुदैवेकरून आकास्मिक रीतीने मी व विचारा तो म्हातारा वागवान या उभयतांचे प्राण वांचले. मी राजवाड्यांतून बाहेर पडल्याबरोबर, आरंभी या शहरीं येतांच ज्या सराईत आम्हीं बिऱ्हाड ठेविले होते, तेथे गेलो. त्या ठिकाणी हुसेन हा मजविषयी निराश होऊन दुःख करीत बसलेला मला आढळला. त्याला मजवर आलेल्या संकटाचा सर्व वृत्तांत कळला होता. तेव्हां एकाएकी सुखरूप मी त्याचे दृष्टीस पडलो याबद्दल त्याला परमावधीचा आनंद व आश्चर्य वाटले. वागवानाच्या येथे वेपू पालटून राहिल्या दिवसापासून या वेळेपर्यंतचा इत्थंभूत वृत्तांत मी त्यास सांगितला; व इतक्या थरास गोष्ट आली तरी अद्यापि जनानखान्यांत प्रवेश होण्याचा आणखी एखादा नवा मार्ग शोधून काढावा असे माझ्या मनांत होतेंच ! पण हुसेन हा माझ्या पांयां पडून गाहिवराने म्हणाला, ' महाराज, आपण होऊन आपल्या पायावर धोंडा पाडून घेत होतां, असे असतां परमेश्वरास आपली करुणा येऊन त्याने आपल्या विचित्र लीलेने आपणांस तारले. याकरतां आतां तरी सावध होऊन फिरून मोहपाशांत सांपडू नका, व अकाली मृत्युमुखी पडण्याच्या भीतीपासून दूर रहा ! अरेरे ! ही झालेली सर्व हर्काकत जर तुमच्या वडिलांस कळली, तर त्यांना केवढे दुःख होईल, व तुमच्या अविचाराबद्दल व वेडेपणाबद्दल त्यांना काय वाटेल याची कल्पनाही करतां येणे अशक्य आहे ! महाराज ! मां काय बोललो याचा कृपा करून नीट विचार करा, व या राजकन्येचा नाद सोडून द्या; आणि असें करणे हेंच तुम्हांस उचित आहे. तिच्या मोहपाशांत सांपडल्याकारणाने तुमच्या जिवावर येऊन वेतली होती हें लक्ष्यांत आणून तिजविषयी तिरस्कार तुमच्या मनांत आला पाहिजे, व विचाराने तुम्हीं आपल्या मनास आळा घातला पाहिजे.

शेवटीं, तुम्हांकरितां माझा जीव तिळतीळ तुटत आहे व माझ्या डोळ्यांतून अश्रु चालले आहेत, हें पाहून तरी निदान तुमच्या हृदयास पाझर सुटो, येवढीच माझी परमेश्वरापार्शीं प्रार्थना आहे ! तुमचे वडील अगदीं पिकले पान झाले असून या घटकेस ते कदाचित् स्वर्गाची वाट चालत असतील, आणि असें असेल तर त्यांच्या वियोगानें दुःखित होणाऱ्या त्यांच्या प्रजाजनांचें सांत्वन करण्यास तुम्हांखेरीज कोण समर्थ आहे ? तुम्हांस ते केवळ दैवत समजत असून तुमच्या वियोगाचा एकेक क्षण त्यांस युगाप्रमाणें भासतो, असें असून त्यांच्या ह्या अकृत्रिम व अनुपम प्रेमाचा मोवदला तुम्हीं त्यांस अशा प्रकारें द्यावा हें तुम्हांस उचित आहे काय ?'

अशा प्रकारें हुसेन यानें भाषण केलें, त्या योगानें माझ्या अंतःकरणास द्रव आला. मीं त्यास म्हटलें, 'हुसेन, वस पुरे, आतां इतःपर माझ्या छांदिष्टपणाबद्दल तुला बोलण्याचें कारण पडणार नाही हें खर्चीत समज. तुझ्या बुद्धिवादाच्या योगानें माझ्या हृदयांत पूर्ण प्रकाश पडला. तर आतां ह्या अपेशी ठिकाणाहून निघण्याची लवकर तयारी कर. अगे निर्दय राजकन्ये ! तुझ्या निष्ठुरतेच्या व कालगतीच्या योगानें मला तुझी विस्मृति पडो !' आमचें इतकें बोलणें होत आहे तों तो म्हातारा बागवानही तेंथें आला व मला म्हणाला, 'सुलसान साहेबांनीं मला कामावरून दूर केलें आहे.' मीं त्यास म्हटलें, 'बरें, कांहीं चिंता नाही. तुझी नोकरी जाण्यास ज्या अर्थीं मी कारणीभूत झालों आहे, त्या अर्थीं तुझें नुकसान भरून देणें मला योग्य आहे. तर आतां तूं इतकेंच कर कीं, मी जातो तिकडे मजबरोबर चल, म्हणजे तुझा निर्वाह पहिल्यापेक्षांही चांगल्या रीतीनें चालेल अशी व्यवस्था मी करून देतो.' तो म्हणाला, 'तुमचा याबद्दल मी मोठा आभारी आहे. पण मला आतां आपली जन्मभूमि सोडून दुसरीकडे जाण्याची इच्छा नाही. ज्या खेड्यांत मी जन्मलों तेंथें मी आतां जाणार, व आजपर्यंत जें काय थोडेंबहुत कमाविलें व तुम्हीं जो ऐवज मला कृपा करून

वक्षीस दिला, . स्यावर आयुष्याचे शेवटचे दिवस घालविणार. ' या त्यांच्या इच्छेच्या आड मला येतां येईना; सबब त्यांतल्या त्यांतच त्याचें सुख वृद्धिगत करण्यारितां मीं त्यास आणखी कांहीं मोहरा व जवाहीर दिलें. ' तेव्हां तो अतिशय खूष झाला व माझा निरोप घेऊन निघून गेला.

नंतर आम्ही त्याच दिवशीं करिझमी शहर सोडून निघालों, व ओत्रार येथें माझा लवाजमा होता त्या ठिकाणीं गेलों. मला जाऊन फार दिवस झाले नव्हते, तरी मी कधीं येईन म्हणून चातक पक्ष्याप्रमाणें माझे लोक माझी मार्गप्रतीक्षा करीत राहिले होते. मीं आल्याबरोबर त्यांस सांगितलें कीं, ' आतां तावडतोव आपण अस्त्राखान येथें जाऊं. त्यांना तेंच पाहिजे होतें. कारण, त्यांस आपल्या बायकामुलांस सोडून बरेच दिवस झाले होते, यामुळें ते त्यांच्या भेटीविषयीं फार उतावले होऊन गेले होते. ओत्रार येथून आम्ही जलदी करून निघालों व हलक्या हलक्या मजला करीत अस्त्राखान येथें चाललों असतां, रस्त्यांत, माझ्या बापानें मुद्दाम पांठविलेला जांसूद मला भेटला. त्याजपाशीं बापानें स्वदस्तुरचें पत्र दिलें होतें. त्यांतील सारांश असा होता:—' मी हल्लीं अजारी पुडलों आहे. त्यांतून मी वांचेन असें दिसत नाही. याकरितां इकडे तूं लवकर निघून ये, व मी हें जग सोडून जाण्यापूर्वीं मला एकवार तुला पोटाशीं धरून मनाचें समाधान करूं दे !'

हें पत्र वाचून मला पराकाष्ठेचें दुःख झालें, व मी दचकूच दरमजल करीत अस्त्राखान येथें जाऊन पोहोंचलों. इतकी मीं जाण्याची घाई केली, पण तिचा फारसा उपयोग झाला नाही; कां कीं, मी त्रापास जाऊन भेटलों तों त्यास फक्त धुगधुगी राहिली होती. ती त्याची स्थिति पाहून माझें काळीज अगदीं फाटून गेलें. मी त्याच्याजवळ जाऊन बसलों व त्याचा हात आपल्या हातांत घेऊन अश्रूंनीं तो सर्व भिजविला; आणि मोठ्या दुःखानें म्हटलें, ' अहो बाबा ! कोणत्या स्थितींत आज मी तुम्हांस पहात आहे ! ही तुमची स्थिति

माझ्या हृदयाचें विदारण करीत आहे, व या देहांतून माझे प्राण जाऊं पहात आहेत !' या माझ्या शब्दांचा केवळ त्रैलोक्यचिंत-मणिमात्रेप्रमाणें उपयोग होऊन माझ्या बापानें डोळे उघडले, व मोठ्या कष्टानें तो पुढील शब्द बोलला. तो म्हणाला, 'मुला ! तूं एकादांचा आलास ही फार चांगली गोष्ट झाली. तुजकरितांच काय तो माझा जीव घोंटाळून राहिला होता. मला आतां कशाचीही इच्छा राहिली नाही !' असें म्हणून त्यानें प्राण सोडला. या सर्व प्रकारावरून मला असा भास झाला कीं, माझ्या सत्वशील पित्याची, मला जिवंत भेटून माझ्याशीं दोन शब्द बोलण्याची जी शेवटची इच्छा ती तृप्त करण्याकरितांच जणूं काय येवढा वेळपर्यंत त्याला स्वर्गां नेण्यास देवदूत आपली खोटी करून मुद्दाम राहिले होते !

असो. मी बापाचें उत्तरकार्य त्याच्या योग्यतेप्रमाणें करून गादीवर बसलों. मी राज्यकारभार अशा रीतीनें चालवूं लागलों कीं, आपल्याविषयीं लोकांचा पूर्वीपासून झालेला जो उत्तम ग्रह तो कायम रहावा. हा माझा यत्न फार चांगला सफल झाला; व माझी प्रजा, आजपर्यंत जे अत्युत्तम राजे जगांत होऊन गेले त्यांत माझी गणना करूं लागली. फार काय, पण माझे सर्व लोक मला देवाप्रमाणें भजू लागले व अद्यापिही त्यांचा माझ्याविषयीं तोच पूज्यभाव कायम आहे. त्यांचें कल्याण जेणेंकरून होईल तेच यत्न मी सदोदित करीत असल्यामुळें तेही माझे मनोरंजन जेणेंकरून होईल असे उपाय नित्य शोधीत असतात. त्यांची या कामीं एकसारखी चढाओढ चालली असल्यामुळें माझे दरबार म्हणजे केवळ आनंदागारच बनून गेलें आहे. असाच प्रकार शहरांतही सारखा चालू असतो. सारांश, माझ्यासारखी प्रजा कोणत्याही राजाची नसेल असें मला वाटतें. माझ्या लोकांच्या आनंदांत विघात न यावा म्हणून मी आपलें दुःख नेहमीं त्यांजपासून छपवीत असतो. मला पक्कें ठाऊक आहे कीं, मला अंतर्दामीं मोठें

दुःख आहे असें जर त्यांना कळलें, तर त्यांना अतिशय वाईट वाटून माझ्या राजधानींत जिकडे तिकडे जो आनंदवोध चालला आहे त्याच्या ऐवजीं चोहोंकडे हाहाकार ऐकू येईल !

मी राज्यावर बसून फार दिवस झाले नाहीत तोंच मला फिरून रक्षिया वेगम हिची आठवण होऊं लागली. माझा बाप मरण पावला, त्यानंतर त्याचें उत्तरकार्य मीं केलें, व पुढें राज्यभार अंगावर घेतला, इतक्या मोठमोठ्या गोष्टी मध्यंतरीं घडल्या, त्यांच्या योगानें तिजविषयीं माझ्या अंतःकरणांत जो पूर्वीं प्रेमांकुर उद्भवला होता तो वास्तविक पहातां सुकून जावा. पण तसें काहींएक न होतां मझें चित्त जरा स्थिर झाल्याबरोबर त्यास उलटा नवा जोम आला. ही गोष्ट मीं हुसेन यास सांगितली. तेव्हां तो मला म्हणाला, 'महाराज, आतां तुम्ही येवढ्या मोठ्या राज्याचे अधिपति झालां आहां, त्या अर्थीं त्या राजकन्येस मागणी घालण्यास तुम्हांस सर्व प्रकारें अधिकार प्राप्त झाला आहे. आणखी, हें बोलणें करण्याकरितां करिझमीच्या सुलतानाकडे जो तुम्ही वकील पाठवाल त्यांच्या मार्फत त्या सुलतानास असें कळवा कीं, तुमच्या शत्रूंशीं लढण्याचे कामीं तुम्हांस साहाय्य करण्यास आम्ही तयार आहों. असें केलें म्हणजे आपणांला या कामीं यश येण्याविषयीं संशय नको.'

हुसेन याचा सल्ला मला ठीक वाटला, व त्या कामावर मीं त्याचीच योजना केली. मी त्याबरोबर मोठा लवाजमा देऊन सुलतानास अर्पण करण्याकरितां मौल्यवान् नजराणेही पाठविले, आणि पुढील पत्र त्याला लिहिलें:—

“ राजाधिराज करिझमीचे सुलतान महाराज यांचे सेवेसी अस्त्राखानचे राजकडून परमादरपूर्वकें विनंति करण्यांत येत आहे कीं, आपली परमरूपवती व परम थोर कन्या रक्षिया वेगम ही आपण रुपा करून आम्हांस देण्यास कयूल असाल तर तिला पट्टराणी करण्याची आमची इच्छा आहे. तसेंच आपलेपार्शीं फार मोठें व सदा यशस्वी असें सैन्य असल्यामुळें दुसऱ्याच्या मंदतीची जरी आपणांस जरूर नाही, तरी आपणांवर जे शत्रु हल्लीं

चालून आले आहेत त्यांची पुरती खोड मोडण्याकरिता खुद्द आमचें व आमच्या मांडलिक राजांचें सर्व सैन्य आम्ही आपल्या सेवेस पाठविण्यास तयार आहों. ज्यादा काय लिहिणें ? रुपालोभ असावा, हे विनांति. ”

ही वकिली करण्याकरतां हुसेन यास मीं जो पाठविला तो कित-पत यज्ञ घेऊन येतो याकडे रात्रांदिवस माझे लक्ष्य लागून राहिलें होतें हें सांगावयास नकोच. शेवटीं हुसेन हा बरेच दिवसांनीं एकदांचा आला. त्यानें मला सांगितलें कीं, ‘ करिझमीच्या सुलतानानें माझे आदरातिथ्य चांगलें केलें. पण रशिया वेगम ही आपणांला प्राप्त होण्याची आशा नाही. ’ मीं म्हटलें, ‘ असें काय ? तर मग मीं तिचा नाद अजीवात सोडून देऊं म्हणतोस ? ’ त्यानें उत्तर केलें, ‘ दुसरें कांहीं नाही. ती गिझनीच्या राजास देण्याचें सुलतानानें वचन दिलें आहे, येवढ्याच कारणाकरितां तुम्हांस ती मिळण्याची आशा नाही. त्या राजानें सुलतानचें सैन्याचा शेंकडों वेळां पराभव करून त्यास त्राहि त्राहि करून सोडलें, तेव्हां आपल्या देशाचे व अब्रूचे संरक्षणार्थ त्याशीं त्याला तह करणें भाग पडून मुलगीही देण्याचें कबूल करावें लागलें. आणखी गिझनीच्या राजाचा त्या सुलतानाशीं लढाई आरंभण्याचा मुख्य हेतु हाच होता कीं, त्यानें शरण येऊन ती राजकन्या आपल्याला द्यावी. तेव्हां तो त्याचा हेतु साधल्यामुळें त्या उभयतांचा हल्लीं चांगला सलोखा झाला असून, मीं करिझमीहून निघाल्यावर दोन दिवसांनीं रशिया ही गिझनी येथें जाण्यास निघावयाची होती. ’

हें वर्तमान ऐकून माझे देहभान ठिकाणावर राहिलें नाही. मीं आपल्या कमनशिवावद्दल स्वतःला इतकें कांहीं बोलून घेतलें कीं, माझे डोकें फिरून मी आतां वेडा तर होत नाही ना, असें हुसेन यास भय वाटलें. हा जो माझ्या मनाला धक्का बसला त्यामुळें मी नुसता दुःखी होऊनच राहिलों नाही, तर खरोखर दुखणेंही घेतलें; आणि त्या दुखण्यांतून मी कसा बरा झालों याचें माझे मलाच मोठें नवल वाटतें. कारण, माझ्या मनाची त्या प्रसंगीं अशी कांहीं स्थिति होऊन गेली होती कीं, तिच्या योगानें मी बरा होण्याचा अगदींच

संभव नव्हता. असो. पुढे माझी प्रकृति जरी बरी झाली, तरी माझ्या अंतःकरणासु समाधान वाटना. रक्षिया ही सदोदित मला डोळ्यांसमोर दिसे, व तिचे लग्न झाले असून ती आपल्या पतीसमागमें सुखाने नांदत आहे असा मला भास होई. यामुळे तर माझ्या मनाला जी तळमळ लागत असे तिचे वर्णन करतां येत नाही. हा सर्व प्रकार हुसेन याच्या लक्ष्यांत येऊन, रक्षिया हिचा मला विसर पडावा म्हणून त्याने अनेक रूपवती तरुण दासी माझ्या जनानखान्यांत आणून ठेविल्या. त्याच्या ह्या दीर्घ प्रयत्नाने माझा जनानखाना जणू काय स्वर्गाच्या अप्सरांचे मंदिरच बनून गेले. पण याचा उपयोग म्हणाल तर विलकूल न होतां रक्षिया वेगम ही नेहमीप्रमाणे रात्र-दिवस मला डोळ्यांसमोर सारखी दिसत असे !

अशा प्रकारे हुसेन याचा इकडे उद्योग चालला असतां माझ्या मुख्य वजिराने मला एके दिवशी सांगितले की, 'राजधानीच्या वेशीपाशी नुकतेच किल्येक हमामखाने बांधले असून तेथील पाणी फारच स्वच्छ व शुद्ध आहे. त्या हमामखान्यांचे खांब उत्तम प्रकारच्या संगमरवरी पाषाणाचे असून तेथील हौद केवळ अप्रतिम आहेत. या हमामखान्यांची शोभा पहाण्याकरितां लोकांच्या झुंडीच्या झुंडी त्या ठिकाणी जात असतात; व विशेष आश्चर्य करण्यासारखी गोष्ट ही की, ते कोणी बांधले हें कोणाही मनुष्यास ठाऊक नाही. ज्याला विचारवें तो सांगतो की, ते एकाएकीच येथे दिसू लागले, यापलीकडे आपणाला त्यांजविषयी कांहीं एक माहिती नाही.' हें ऐकून मला मोठे आश्चर्य वाटले, व हा अलौकिक चमत्कार काय आहे तो स्वतः पहावा म्हणून मी वेष पालटून वजिरासह त्या ठिकाणी गेलों; तों वजिराने त्या हमामखान्यांचे जें वर्णन केले होते त्याहूनही त्यांची विशेष शोभा पाहून मला अधिकच नवल वाटले. त्यांतही आणखी विशेष अचंब्याची गोष्ट ही की, त्या ठिकाणी स्नान करणाऱ्यांच्या सेवेस जे चाळीस तरणे गुलाम हजर होते ते फारच सुरेख

असून इतके हुबेहूब एकासारखे एक होते कीं, एक लपवून दुसरा पुढें आगळा तर त्यांच्यांतील भेद कळण्यास मुळींच मार्ग नव्हता !

त्या हमामखान्यांच्या मालकाचें वय अजमासें पन्नाशीच्या जवळ जवळ होतें. तथापि तो दिसण्यांत मोठा उमदा होता. स्नान करण्याकरितां त्या ठिकाणीं जे लोक येत त्यांची बरदास्त उत्तम प्रकारें रहाण्याविषयीं तो फार काळजी घेत असे. त्या मंडळीचें स्नान झाल्यावर त्यांना पिण्याकरितां उत्कृष्ट प्रकारचें मद्य देण्याची तजवीज केलेली असे. तें पिऊन ते फार संतुष्ट होतसाते आपापल्या मार्गांनै निवून जात. मीं ते हमामखाने पाहून परत वाड्यामध्ये आल्यावर आपल्या सर्व मंत्रिमंडळास बोलाविलें. ते हमामखाने त्या सर्वांनीं पाहिलेच होते. यांच्याविषयीं तुमचें मत काय म्हणून त्यांस मीं विचारिलें. त्यांनीं मला जें काय सांगितलें त्यांत कांहीं विशेषसा अर्थ मला दिसला नाही. सबब ज्यानें ते बांधले होते त्या मालकाशींच या संबधानें आपण संभाषण करावें म्हणून त्याला मीं बोलावून आणविलें. याही कामावर मीं हुसेन याचीच योजना केली. तो त्यास ताबडतोब घेऊन आला. तो आल्याबरोबर त्यानें मजपुढें साष्टांग नमस्कार घातला. मीं त्यास स्वतः हातीं धरून उठविलें व त्याचा मोठा आदर केला.

माझे हें आदरशील वर्तन पाहून तो मनुष्य फारच खूष झाला, व माझी ओतप्रोत स्तुति करूं लागला. तो मूळचाच बोलका असून खेरीज खुशींत आल्यामुळें त्याचें भाषण इतकें रसाळ झालें कीं, मीं व दरवारच्या साऱ्या लोकांनीं त्याची अतिशय तारीफ केली. त्याचें बोलणें ऐकण्यांत माझे मन इतकें गहून गेलें कीं, ज्या कामाकरितां त्यास बोलावून आणिलें होतें त्या संबधानें त्याशीं बोलण्याचें भान मला मुळींच राहिलें नाही ! नंतर कांहीं वेळानें मीं त्यास म्हटलें; 'अहो बाबा, तुमच्याशीं थोडा वेळ संभाषण झालें तेवढ्यावरूनच तुम्ही मोठे तत्वज्ञानी आहां अशी माझी खात्री झाली. असो; मला तुम्हांस एक विनंति करावयाची आहे. ती ही कीं, या अत्राखान

शहराच्या वेशीपशीं जे इतके सुंदर हमामखाने तुम्हीं बांधले आहेत, ते 'केव्हां वृ कसे बांधले हें कोणासही माहात नाही. तर या गोष्टींचा खुलासा, मजपशीं कांहीं एक चोरून न ठेवतां तुम्हीं कराल अशी मला उमेद आहे.' त्यानें सांगितलें कीं, 'माझ्या पदरीं चाळीस कारागीर आहेत. ते सर्व मोठे हुशार व अनुभवी असून आपापल्या कसबांत प्रत्येकजण नेहमीं दुसऱ्यावर कडी करूं पाहतो, अशी स्थिति आहे. तेव्हां त्यांच्या साहाय्यानें हेंचसें काय, पण याहूनही जास्त सुंदर व मोठें काम मी एका दिवसाचे आंत उठवूं शकेन. हे सर्व कारागीर मुझे आहेत, पण त्यांची बुद्धि इतकी तीव्र आहे कीं, आपल्या मनांत जें काय आहे तें करण्यासंबंधानें यत्किंचित् खूण किंवा हावभाव केल्याबरोबर त्यांची चेटकन् समजूत पडते. आपण मनांत कांहीं उद्देश योजून त्यांजकडे जरा पाहिलें कीं लागलीच आपला उद्देश त्यांना कळून येईल. आपली इच्छा असेल तर मी त्यांस येथें आणवितों, म्हणजे आपण वाटेल तो हुकूम केला असतां तो ते कसा ताबडतोब बजावितात हें आपणाला दिसून येईल.'

त्या मनुष्यानें जें काय सांगितलें त्याच्या खरेपणाची प्रतीति पहाण्याची मला फार इच्छा झाल्यावरून मीं लागलीच त्या गुलामांस बोलावून आणविलें. ते आल्यावर, ज्यांना आपण हमामखान्यांत पाहिलें होतें तेच हे अशी त्यांच्या सारखेपणावरून माझी तेव्हांच खात्री झाली. हे अगदीं एकासारखे एक आहेत, यावरून हे सारे भाऊभाऊ आहेत कीं काय म्हणून मीं त्या गृहस्थास विचारिलें. तो म्हणाला, 'होय, हे सारे सखे भाऊ आहेत. आपण यांना वाटेल तो हुकूम करा, तो हे ताबडतोब बजावतील. पण माझी या चरणांपशीं येवढीच विनंति आहे कीं, आपण आपले सर्व लोक अगोदर येथून घालवून घा; कां कीं, मीं जें काय यांच्याकडून करविणार तें आपल्याखेरीज दुसऱ्या कोणाच्याही दृष्टीस पाडण्याची माझी इच्छा नाही.' हें ऐकतांच माझ्या सभोवतीं बसलेले सर्व लोक माझ्या सांगण्याची वाट न पाहतां तेथून उठून

चालते झाले, व मी आणि तो गृहस्थ व त्याचे चाळीस गुलाम येवढेच काय ते तेथे राहिले.

नंतर यांना काय काम सांगावे याचा मी थोडा वेळ विचार करून म्हटले की, 'यांजकडून, आपण वसले आहे याच ठिकाणी हमामखाना तयार करवावा.' मी असे म्हणतांच ते सर्व गुलाम अदृश्य झाले, व दहापांच पळांतच नानाप्रकारच्या रंगांचे संगमखरी पाषाण व इतर सामान घेऊन आले. त्यांनी तत्काळ हमामखाना बांधण्यास सुरुवात केली, व थोडक्याच तासांत तो उत्तम प्रकारचा बनविला. त्याला हिरव्या संगमखरी पाषाणाचे आरशासारखे घोटीं व बारा खांबे होते; आंत उत्तम प्रकारची कारंजीं बनविलेलीं होती; व त्यांतिल पाणी पांढऱ्या संगमखरी दगडांच्या सुरेख अशा लहान लहान हौदांत पडत होते.

त्या गृहस्थांचे असे अगाध ज्ञान व अद्भुत शक्ति पाहून मी अगदीं आश्चर्यचकित होऊन गेलो, व त्यास म्हटले, 'अशा अलौकिक कृति तुम्हांस कशा करितां येतात तें कृपा करून सांगा.' तो म्हणाला, 'महाराज, तें मी सर्व सांगायाला लागलों तर फार वेळ लागेल. याकरितां थोडक्यांत इतकेच सांगतो की, मी थोड्या थोडक्या नव्हे, तर एकंदर एकुणचाळीस शास्त्रांत पारंगत असल्यामुळे मला असे हवे तितके विलक्षण चमत्कार करितां येतात.' हे त्याचे भाषण ऐकून मी अधिकच आश्चर्यचकित झालो, व असा मनुष्य आपल्या पदरीं असावा असे मला वाटले. मी त्याची अतिशय प्रशंसा केली, व तुमचा देश कोणता, तुमचे नांव काय वगैरे त्यास विचारिलें. तो म्हणाला, 'मी बुखारा प्रांतांतिल रहाणारा असून माझे नांव अविसेन असे आहे. माझी हकीकत ऐकण्याची आपली इच्छा असल्यास मी ती सांगण्यास तयार आहे.' मी म्हटले, 'वाहवा! फारच चांगली गोष्ट! त्यापासून मला अतिशय आनंद होणार आहे.' त्यावरून पुढीलप्रमाणें त्यानें आपली हकीकत सांगण्यास आरंभ केला.

• अविसेन यांची हकीकत.

°अविसेन सांगतो,—अफाना नामक शहरांत माझा जन्म झाला. मला सैमजुं लागल्याबरोबर माझ्या आईबापांनी मला बुखारा येथील विश्वविद्यालयांत अभ्यासाकरितां ठेविलें. प्रथम मीं अल्कुराण हा धर्मग्रंथ शिकण्यास आरंभ केला. त्यांत माझी गति इतकी जलद होत चालली कीं, मला दहावें वर्ष लागलें न लागलें तोंच माझी जिकडे तिकडे वाखाणणी होऊं लागली. पुढें मीं अंकगणित, भूमिति वगैरे विषय शिकलों, व नंतर तत्त्वशास्त्र, वैद्यक व अध्यात्मशास्त्र या विषयांचा अभ्यास चालविला. या शास्त्रांतही माझी इतकी लवकर गति होत गेली कीं, थोडक्याच काळांत मोठमोठ्या पंडितांत माझी गणना होऊं लागली. मीं जादुविद्याही शिकायाची ठेविली नाहीं. फार काय सांगूं, पण माझ्या वयाला विशी होण्याच्या आंतच जिहून नदीपासून सिंधु नदीपर्यंत जिकडे तिकडे माझी प्रसिद्धि झाली.

एके दिवशीं माझ्या बापास समरकंद येथें जाण्याचें कांहीं काम पडलें असतां मीही त्याबरोबर त्या शहरां गेलों. मीं तेथील राजदरबारां गेलों असतां तेथें माझ्या ओळखीचे कित्येक लोक मला भेटले, व त्यांनीं माझी तेथें फारच प्रशंसा केली. त्याचें बोलणें अगदीं उघडपणें चाललें असल्यामुळें तें अर्थात् मुख्य वजिराच्याही कानां गेलें. त्यावरून त्यानें मला जवळ बोलावून घेतलें. त्याचें माझें थोडाच वेळ जें संभाषण झालें, तेवढ्यावरून मजविषयीं त्याचा ग्रह इतका उत्तम झाला कीं, त्यानें मला आपल्या घरीं ठेवून घेण्याविषयीं इच्छा प्रकट केली. मीं ती गोष्ट कबूल केली, व त्याच्या घरीं राहिल्यावर त्याची मजी इतकी संपादन केली कीं, माझ्या सल्ल्यावांचून तो कोणतीही गोष्ट करीनासा झाला.

हा वजीर थोडक्याच काळानें वारला. त्या योगानें त्याचा माझा सहवास तुटला, या पलीकडे माझें कांहीं एक नुकसान झालें नाहीं; इतकेंच नव्हे, तर माझी दिवसेंदिवस आणखी बढतीच होत गेली; कशी तर, वजीर जसें मजवर प्रेम करीत होता तसेंच खुद्द राजाही

करूं लागला. तो राज्यकारभारांत सर्व प्रकरणीं माझी सल्लामसलत वेऊं लागला, व पुढें कांहीं दिवसांनीं, पुनः मुख्य वजिराचो जागा खालीं झाली असतां त्यानें एकदम तेंथें माझी नेमणूक केली.

हें येवढें मोठें जबाबदारीचें व दगदगीचें काम भजकडे असतांहीं तें मी त्रोरुवर रीतीनें करून त्यांतल्या त्यांत आणखी ग्रंथावलोकन करीत असें. तथापि सर्व गोष्टींत मुख्यतः विद्याव्यासंग हाच विषय माझ्या फार आवडीचा असल्यामुळें, त्याकडे अगदीं नियमित व थोडका वेळ लावून माझें समाधान होईना. यास्तव राज्यकारभार-रूपीं रुपरी विडी जी माझ्या पायांत पडलेली होती ती तोडून टाकून सारा वेळ मोकळेपणीं विद्यानंदांत घालविण्याचा मीं निश्चय केला. मीं राज्यकारभार इतक्या उत्तम रीतीनें चालविला होता कीं, मला रजा देतांना राजास फार वाईट वाटलें. तथापि माझा स्तुत्य उद्देश लक्ष्यांत आणून त्याला एके प्रकारें आनंदही झाला, व त्यानें माझा राजीनामा मंजूर केला. मात्र, तुम्हीं नेहमीं माझ्याजवळच असावें येवढी त्यानें अट घातली ही त्याची अट कबूल करण्याची माझी इच्छा नव्हती. तथापि त्याजवर माझें पराकाष्ठेचें प्रेम होतें बरें त्याचा आश्रय सोडून एकान्तांत रहावयास जाण्याचें खरोखर माझ्या जिवावर आलें होतें, यास्तव विद्यामृतपानाविषयीं मी जरी अत्यंत तृष्णातुर झालों होतो, तरी आपला सर्वच हेका चालविणें मला बरें न दिसल्यावरून, राजवाड्यांतच अगदीं एकीकडच्या निवांत जागेंत मी जाऊन राहिलों. मी आपल्या वेळापैकीं कांहीं वेळ राजाच्या सह-वासांत घालवून बाकीचा आपल्या व्यासंगांत घालवीत असें. मी नुसतें ग्रंथावलोकनच करीत असें असें नाहीं. तर नवीन ग्रंथही लिहित असें. ते गद्य व पद्य असे दोन्ही प्रकारचें असत. बहुतेक विद्वान् लोकांचें असें असतें कीं, अनेक प्रकारचा जिवापाड व्यासंग करून जें अपार ज्ञान संपादावयाचें त्याचा आस्वाद फक्त स्वतःच घ्यावयाचा व त्याच्या भांडाराच्या किल्ल्या आपल्या हयातींत दुसऱ्याच्या हातीं कधींही लागूं घ्यावयाच्या नाहींत. पण माझा प्रकार

याहून अगदीं भिन्न होता. मीं कोणत्याही प्रकारचें ज्ञान प्राप्त करून घेतलें असतां, त्या संबंधाचा ग्रंथ आपल्या हातून तयार झाल्यावर रोवर सीगळ्या जगास त्याचा उपयोग होण्याची तजवीज करीत असें. असे निरनिराळ्या विषयांवर मीं सुमारे शंभर ग्रंथ लिहिले. माझ्या ग्रंथांच्या सारस्यावरून माझ्या एकंदर ग्रंथसमूहास 'प्रबंध-रत्नाकर' असें नांव पडलें आहे.

सृष्टीची अंतर्वाह्य रचना कशी आहे व तिचे व्यापार कशा रीतीनें चालले आहेत हे ज्याच्या योगानें समजतें तें अत्यंत गूढ सृष्टिशास्त्र व रसायनशास्त्र हींही मला अवगत होतीं. असो; एकदां असें झालें कीं, काशगरचा राजा कुतुबुद्दीन याजकडून समरकंदच्या राजाकडे एक वकील आला. हा कोणत्या कामाकरितां आला असावा याविषयीं अनेकांनीं अनेक तर्क केले. कांहीं म्हणाले, त्या राजाचा आपल्या राजाशीं युद्ध करण्याचा घेत असावा; कांहीं म्हणाले, इतर राजांविरुद्ध उभयतांचा सल्ला व्हावा अशाविषयीं त्याची ही खटपट असावी. अशा निरनिराळ्या लोकांनीं निरनिराळ्या कल्पना काढल्या. पण वास्तविक प्रकार कोणाच्याही लक्ष्यांत आला नाहीं. त्या वकिलानें दरबारांत येऊन आपल्या धन्याचीं पत्रें राजास सादर केल्यावर जें भाषण केलें तें ऐकून सर्व मंडळीस मोठें आश्चर्य वाटलें. तो म्हणाला, 'महाराज, माझे धनी, समरकंदचे राजेसाहेब, हे एके दिवशीं आपल्या पदरच्या मंडळीसह भोजनास बसले असतां, प्राचीन काळच्या तत्त्ववेत्त्यांच्या संबंधानें बोलणें निघालें. तेव्हां मीं म्हटलें, सांप्रत हिपाक्रेतीस व साक्रेतीस ह्यांसारखे कोणी विद्वान् पृथ्वीच्या पाठीवर असतील तर त्यांचीं नांवां समजण्याची मलां फार इच्छा आहे. त्यावरून एक गृहस्थ म्हणाला, आज ह्या शहरीं दूरचे कांहीं व्यापारी आले आहेत, ते पुष्कळ देश फिरलेले असल्यामुळे मोठमोठे विद्वान् लोक कांठें आहेत याविषयीं कदाचित् त्यांना माहिती असण्याचा संभव आहे. त्यावरून त्या व्यापाऱ्यांस बोलावून आणविलें; तेव्हां त्यांनीं असें सांगितलें कीं, समरकंदच्या

दरबारांत दौन महाप्रख्यात तत्त्ववेत्ते आहेत. त्यांच्या विद्वत्तेचें वर्णन करावें तितकें थोडें आहे. त्यांपैकी एकाचें नांव अविसेन व दुसऱ्याचें फाजल इस्पाहनी. या दोघांस सृष्टिशास्त्रांतील अत्यंत गूढ गोष्टींचें पूर्ण ज्ञान असून त्यांनीं अनेक अद्भुत चमत्कार केलेले आम्हीं प्रत्यक्ष पाहिले आहेत. याप्रमाणें त्यांनीं अविसेनजी व फाजलसाहेब यांची अतिशय प्रशंसा केल्यावरून, काहीं वेळ त्यांच्या समागमाचा लाभ आपण आम्हांस द्यावा अशी माझ्या धन्याचे तर्फेनें मी या चरणांपाशीं विनंति करण्याकरितां आलों आहे. त्यांना पाहण्याची फारच उतावळी आमच्या महाराजांस झाली असल्यामुळे आपण त्यांस सत्वर पाठविण्याविषयीं अनमान करणार नाही अशी आशा आहे. ते त्यांच्याशीं संभाषण करून त्यांच्या गुणांची पारख व चीज करतील; कां कीं, ते मोठे चतुर असून त्यांना सर्व शास्त्रांचें थोडेंबहुत ज्ञानही आहे. '

हे त्या वकिलाचें बोलणें ऐकून समरकंदच्या राजानें मला व फाजल याला समक्ष बोलावून नेलें, आणि म्हटलें, ' काशगरच्या राजेसाहेबांना, तुम्हां दोघांस भेटून तुमच्याशीं संभाषण करण्याविषयीं फार इच्छा झाली आहे, तर त्यांच्या म्हणण्याचा आपण आदर करावा हे योग्य आहे. ' त्यावरून फाजल म्हणाला, ' महाराज, आम्हांला काय ? आपला हुकूम होईल तो शिरसांबंध करणें हे आमचें काम आहे. आपल्या मर्जीच्या बाहेर आम्ही नाही. ' याप्रमाणें फाजल बोलला; पण मी काहींच न बोलतां स्तब्ध राहिलों. त्यावरून मला काशगर येथें जाणें पसंत वाटलें नाहीं असें राजानें ताडलें. तो म्हणाला, ' कां, अविसेनजी ! तुम्ही काहींच बोलत नाही ! मला वाटतें, ही गोष्ट तुमच्या मनास आली नाही. ' मी राजास स्पष्ट सांगितलें कीं, ' वास्तविकच मला अशा गोष्टींचा कंटाळा आहे. ' तेव्हां फाजल मला उद्देशून म्हणतो, ' तुम्ही हे बोललां खरे. पण या प्रकरणाचा तुम्हीं दूरवर विचार केला नाहीसें दिसतें. समजा कीं, आपण कुतुबुद्दीन राजाची इच्छा तृप्त करण्याचें

नाकारिलें तर कदाचित् असें होण्याचा संभव आहे कीं, त्याचें आपणांविषयीं व्हाईट मत होईल; अथवा आपणांविषयीं लोकांत जी प्रसिद्धि आहे तिच्यांत कांहीं अर्थ नसून तें निवळ थोतांड आहे असाही त्याचा ग्रह होईल. खेरीज आपल्यासारख्या लोकांच्या कीर्तीचा प्रसार किंवा विध्वंस करणें हें बऱ्याच अंशीं राजे लोकांच्या हातांत असल्यामुळे, न जाणों, त्या राजाच्या मनांत आपला नाश करावा असें आलें तर तो देशादेशींच्या राजांस आपल्या नालस्या कळवील. म्हणून आपला बोज कायम राखण्याकरितां काशगरच्या राजाच्या इच्छे-प्रमाणें आपण त्याच्या भेटीस जावें हाच या प्रसंगीं श्रेयस्कर मार्ग आहे.'

फाजल याच्या या बुद्धिवादाचा माझ्या मनावर काय परिणाम झाला म्हणाल तर, माझे पित्त मात्र खवळून गेलें, दुसरें कांहीं नाहीं ! मी त्यास म्हटलें, 'तुम्हांसारख्या येवढ्या तत्त्ववेत्त्यास असले हास्यास्पद विचार अगदींच शोभत नाहींत ! आतां तुमचें मत कसेंही असो, पण खुद्द माझ्याविषयीं म्हणाल तर, मी खर्चीत सांगतो कीं, मजसारख्या सर्व शास्त्रांत निष्णात अशा मनुष्याच्या कीर्तीस काळिमा आणण्याचें एकाच काय पण पृथ्वीवरील सर्व राजांनींही मनांत आणलें तरी त्यापासून माझे कांहींएक वांकडें होण्याची मला भीति वाटत नाहीं ! वास्तविक पुसाल तर मा द्वा-बारांत जो मी राहिलों आहे तो केवळ या राजेसाहेबांस मी मना-पासून चाहतो म्हणून राहिलों आहे. माझे त्यांजवरील प्रेम तेही पूर्णपणें जाणत असून त्याच्या शेंकडोंपटीनें ते त्याची फेड करितात. असें आहे म्हणूनच मी येथें राहिलों आहे. नाहींपेक्षां यापूर्वीं मी कधींच येथून निघून जाऊन अगदीं एकांतवासांत स्वतंत्रपणें राहिलों असतो. तुमच्याविषयीं मी असें म्हणतो कीं, ज्या अर्थी अद्यापि तुम्ही क्षुल्लुक अशा ह्या जगिक वैभवास मान देतां व राजांच्या कृपेची अपेक्षा करतां, त्या अर्थी कुतुबुद्दीन राजाचे भेटीस तुम्हीं जावें हें अगदीं बरोबर आहे. तुमचें अगाध ज्ञान अथवा

निदान तुमचा गुळचट स्वभाव पाहून तो फार संतुष्ट होईल; व तुम्हां-
विरुद्ध देशोदेशींच्या राजांस लिहून तुमचें नुकसान करणार नाही ! '

हे माझे छद्मी भाषण फाजल याच्या हृदयास "अगदीं झोंबून गेलें. त्याचे नेत्र आरक्त झाले, व संताप त्याच्या पोटांत माईनासा झाला. ती गोष्ट राजाच्या लक्ष्यांत येऊन, हे प्रकरण ज्यास्त न चेतावें म्हणून तो मला म्हणाला, 'अविसेनजी ! तुम्हीं आपला हेका सोडावा अशी तुम्हांस माझी विनंति आहे. काश्गरचे राजेसाहेब हे तुमच्या भेटीची इच्छा करतात यांत तुमचा गौरवच ते करतात. ते स्वतः मोठे गुणी असून विद्येची व विद्वानांची त्यांना मोठी चहा आहे. तर त्यांनीं तुमच्या भेटीविषयीं व तुम्हांशीं संभाषण करण्याविषयीं इच्छा प्रदर्शित केली असतां त्यांच्या निमंत्रणास नकार करणें हे तुम्हांस उचित आहे काय ? सारांश काय कीं, निदान माझ्या शब्दाला मान देऊन तरी तुम्हीं काश्गरच्या दरबारीं जा. मग तेथे कांहीं वेळ राहिल्यावर मजविषयीं तुमच्या मनांत आज मितीस असलेला ग्रह जर तसाच कायम राहिला, तर तुम्हीं खुशाल येथे निघून या. हे घर तुमचेंच आहे. '

मी राजास म्हटलें, 'राजाधिराज ! मी काश्गरास जावें अशी आपली जर इच्छा आहे तर तिच्या आड मी येत नाही. मी जाण्यास एका पायावर उभा आहे. फार काय सांगूं, पण हा दास सर्वस्वी आपला अंकित असून आपल्याकरितां प्रसंगीं स्वतःचा जीव खर्चा घालण्यासही मार्गेपुढें पहाणार नाही. ' ही मी जी राजाविषयीं पूज्यबुद्धि प्रकट केली तिजबद्दल त्याला मोठा आनंद वाटला. नंतर त्यानें त्या आलेल्या वकिलास भरजरी पोषाख देऊन सांगितलें कीं, 'तुम्ही परत जा आणि आपल्या महाराजांस कळवा कीं, फाजल व अविसेन या उभयतांस आम्ही आपलेकडे होईल तितकी जलदी करून पाठवून देतो.'

फाजल याचें वय माझ्याइतकेंच होतें. तो चांगला विद्वान् होता खरा, पण पूर्वी सांगितलेल्या त्या व्यापाऱ्यांनीं त्याची वाजवी-

पेक्षां फाजील स्तति करून त्याचें फारच स्तोम माजविलें होतें. असो. आम्ही काशगरास जाण्याकरितां निघण्यापूर्वी एके दिवशीं त्यानें मला एकांतीं गांठून म्हटलें, ' अहा अविसेनजी ! ज्या अर्थीं सर्व कलाभिज्ञ व सकलशास्त्रज्ञ म्हणून चोहोंकडे आपली प्रख्याति झालेली आहे, त्या अर्थीं काशगर येथें जावयाचें तें आपण साधारण मनुष्याप्रमाणें जातां उपयोगीं नाहीं. आपल्या जाण्यांत सुद्धां कांहीं एखादा अलौकिक प्रकार असला पाहिजे. आपणांला वाटेंत कांहीं एक खाल्याप्याल्याखेरीज तेथें जातां येईल कीं नाहीं ? आतां इतकें खरें कीं, हा प्रवास बराच दूरचा आहे, तथापि तो अशा प्रकारें कंठून जातां येण्याची कांहीं कल्पना काढणें तुम्हांसारख्या तत्त्वज्ञास मुळींच अवघड नाहीं. आपल्याबरोबर जे गुलाम आपण घेऊं, त्यांच्यापुरती मात्र वाटेची खाण्यापिण्याची तरतूद आपण करून घ्यावी; आपल्या स्वतःकरितां कांहींच घेऊं नये. असें केलें म्हणजे, आपण येवढा मोठा प्रवास कांहींएक न खातांपितां केला ही गोष्ट ते काशगर येथील लोकांपाशीं बोलल्यावांचून राहणार नाहींत. अशा प्रकारें अगोदरच आपला लौकिक तेथें पसरला म्हणजे एका प्रकारें मोठी बहार होणार आहे ! '

ही गोष्ट मजपाशीं काढण्यामध्ये फाजल याचा कांहीं कावा होता. त्याला कांहीं विशेष प्रकारच्या गोळ्या तयार करण्याची युक्ति माहित होती. त्या गोळ्यांचा असा गुण होता कीं, मनुष्यानें त्यांपैकीं एक जर खाल्ली तर सारा दिवस त्याला भुकेची व्यथा होऊं नये. तेव्हां काशगरास जाण्यास जितके दिवस लागणार होते तितक्या गोळ्या त्यानें बरोबर घेतल्या असतां त्याला उपाशीं मरण्याची पाळी येण्याचें कारण नव्हतें. त्याला वाटलें कीं, अविसेन याला ही युक्ति माहित असण्याचा संभव नसून ती गोष्ट आपल्यापाशीं कबूल करणेंही अर्थात् त्यास लाजिरवाणें वाटेल. यास्तव आपलें म्हणणें निमूटपणें ऐकणें त्यास भाग पडेल; आणि असें झालें म्हणजे वाटेंत त्याचा उपासमार होऊन चार पांच दिवसांनीं याची गळडी वळेल.

पण वास्तविक गोष्ट अशी होती की, त्याला वाटत होतें त्याप्रमाणें माझी स्थिति नसून मलाही एके प्रकारचा असा कांहीं दवा माहीत होता की, त्याचा प्रभाव हुबेहूब फाजल याच्या गोळ्यांप्रमाणेंच असून त्याजप्रमाणें मलाही उपाशी मरण्याची पाळी येण्याचें कारण नव्हतें. सबब मी मोठ्या दिलदारीनें त्याला ठीक आहे म्हणून म्हटलें. अशा प्रकारें एकमेकांस आपापल्या युक्तीचें यत्किचित्ही दिग्दर्शन न करतां आम्ही उभयतां समरकंद येथून काश्गर येथें जाण्यास निघालों.

पहिले तीन चार दिवस आम्हीं मजेनें प्रवास केला. कारण त्याच्या गोळ्यांच्या ठायीं जसा अद्भुत गुण होता तसाच माझ्या दव्याच्या ठिकाणीही होता. तेव्हां आम्ही दोघेही आपापल्या युक्तीं-वर मदार ठेवून निष्काळजी राहिलों. तरी पण फाजल याच्यांत कांहीं फरक होतो की काय हें मी लक्ष्यपूर्वक पहात असें, व तोही त्याचप्रमाणें माझी चर्या सूक्ष्म रीतीनें अवलोकन करीत असे. पण माझे असें झालें की, मी दिवसेंदिवस कृश व निःशक्त होण्याच्या ऐवजीं उलटा फुगत व तरतरीत होत चाललों. फाजल याची स्थिति मात्र याच्या अगदीं उलट होत चालली; कां की, चार एक दिवस गेल्यावर त्याच्या जवळच्या गोळ्या कोठें पडून गेल्या; आणि नवीन तयार करण्याचें साधन तर त्या वेळीं त्याजपाशीं नव्हतें. तेव्हां तो चिंतातुर व उदास होऊन गेला व त्याचा चेहरा फिका पडला. त्यावरून मी ताडलें की, या स्वारीच्या युक्तीचा कांहीं तरी विघाड झाला असावा. तथापि ती गोष्ट त्यानें मजपासून छपविली, व दुर्दैवानें प्राप्त झालेला क्षुधेचा ताप तो मोठ्या धिरानें सोशीत चालला. पण अर्थात् याचा परिणाम असा झाला की, तो दिवसेंदिवस अधिकाधिक क्षीण होत जाऊन मरण्याच्या पंथास लागला. ही त्याची स्थिति पाहून मला फार वाईट वाटलें, व मी त्यास आपल्या जवळचा थोडा दवा देऊं लागलों. पण त्या मानी गृहस्थास, माझे साहाय्य घेण्यापेक्षां मरण आलेलें बेहत्तर आहे, असें वाटलें. फाजल हा अशा आतताईपणानें थोडक्याच दिवसांत प्राणास मुकला. त्याच्या मरणा-

मुळें मला परमावधीचें दुःख झालें. मीं अश्रूंनीं त्यांचें शरीर न्हाणिलें, व त्याच्या व माझ्या गुलामांच्या साहाय्यानें बाटूम येथें नेऊन त्याला मूठमांती दिली.

याप्रमाणें फाजल याचा अंत्यविधि तशा स्थितींत जितक्या चांगल्या रीतीनें आम्हांस करतां आला तितका केल्यानंतर मीं असें केलें कीं, समरकंदच्या राजानें आम्हां उभयतांना खर्चाकरितां जें द्रव्य दिलें होतें तें मीं बरोबरच्या सर्व गुलामांना वांटून दिलें, आणि त्यांना बंधमुक्त केलें. मीं त्यांस म्हटलें, 'मी आतां एकांतांत अरण्यामध्ये रहाणार. सबब मला तुमची कांहीं एक गरज नाही. तुमच्या इच्छेस येईल तिकडे तुम्ही जा.' याप्रमाणें ते लोक निवून गेल्यावर मी कांहीं वेळपर्यंत तसाच फाजल याच्या मृत्यूबद्दल शोक करित राहिलों. मीं मनांत म्हटलें, 'या गृहस्थानें व्यर्थ अहंघणानें व अविचारानें आपल्या जिवाचा नाश करून घेतला !' असो. नंतर पुढें आतां आपण काय करावें याचा मी विचार करूं लागलों. मला आतां काश्गर येथें जाणें अथवा परत समरकंदचा रस्ता धरणें या दोन्ही गोष्टी बऱ्या वाटेनात. तेव्हां मीं एकटाच पृथ्वीवर वाट फुटेल तिकडे जाण्याचा वेत केला. प्रथम मी खोजंद येथें गेलों. नंतर तेथून अमुक ठिकाणीं जाण्याच्या उद्देशानें नव्हे, तर कोठें तरी जावें म्हणून जो निघालों तो बहुत दिवस फिरतां फिरतां शेवटीं करिझमी शहरास येऊन पोहोंचलों.

या सुंदर व विरतीर्ण नगरांत मीं एके दिवशीं फिरत असतां मला एकदम कांहीं गडबड ऐकायला आली. हें काय असावें म्हणून मी पहातो तों सर्व लोकांची एकच धांदल उडून गेलेली माझ्या दृष्टीस पडली. व्यापाऱ्यांनीं आपलीं दुकानें टाकिलीं, व ते रस्त्यांतल्या घोळक्यांत मिसळले. सारांश, एकाएकीं त्या ठिकाणीं येवढा गोंधळ होऊन गेला कीं, जणूं काय येथें एखादी विलक्षण गोष्ट घडली आहे किंवा घडत आहे असें एकाद्यास वाटावें. पण वास्तविक तसा प्रकार कांहीं एक नसून, एक दवंडीवाला पुढीलप्रमाणें

दवंडी पिटीत होता. ती दवंडी अशी:—‘जे कोणी विद्येचे चाहते असतील त्या तमाम लोकांस कळावें कीं, उदईक गुहेचे दरवाजे उघडण्यांत येतील.’ ही दवंडी ऐकिल्यावर साहजिकच ‘भाइया मनांत आलें कीं, हें गुहा उघडण्याचें प्रकरण काय आहे तें आपल्याला समजलें पाहिजे. मग सारा दिवस मी त्या दवंडीवाल्याच्या मागोंमाग फिरत राहिलों, आणि तो सायंकाळीं आपलें काम संपवून घरीं जाऊं लागला असतां त्यास मीं हटकून म्हटलें, ‘अरे बाबा, उद्यां गुहेचे दरवाजे उघडणार आहेत ही गोष्ट विद्येच्या चाहते लोकांस कळावी म्हणून जी तूं दवंडी पिटलीस तिचा अर्थ काय?’ मी कोणी फिरस्ता फकीर असावा असें त्या दवंडीवाल्यास वाटून तो मला म्हणाला, ‘फकीरबाबा, या शहरच्या वेशीजवळ कास्पियन समुद्राच्या बाजूस एक डोंगर आहे. त्याला ‘तांबडा डोंगर’ असें नांव पडलेलें आहे; कां कीं, त्या डोंगरावर बारा महिने अठराकाळ जिकडे तिकडे गुलाब फुललेले असतात. त्या डोंगराच्या पायथ्याशीं एक विस्तीर्ण गुहा आहे. तिचा चार दरवाजे असून ते एका यंत्राच्या प्रभावानें नियमित काळपर्यंत उघडून पुढे बंद होतात. त्या वेळीं सर्व विद्वान् व शोधक लोक अरुणोदयापूर्वी त्या गुहेत जातात. तेव्हां त्यांना शेंकडों प्रकारचे ग्रंथ तेथें आढळतात. त्यांमैकीं ज्यांना जे पसंत पडतात ते घेऊन ते चट्टकन् बाहेर येतात; कां कीं, गुहेचे दरवाजे उघडल्यापासून बरोबर दोन घटकांनीं बंद होतात, आणि जर दुर्दैवानें एकादा गृहस्थ नियमित वेळेंत बाहेर आला नाही, तर तो गुहेत कोंडला जाऊन उपासमार होऊन मरतो; कारण, पुढें एक वर्ष होई तोंपर्यंत ती गुहा उघडत नाही. असे अपघात अनेक वेळां झालेले आहेत. असें म्हणतात कीं, शेख शहाबुद्दीन या नांवाचा जो महान् तन्त्रवेत्ता होऊन गेला, त्यानें स्वतः रचलेले व दुसरीकडून संपादन केलेले सर्व ग्रंथ ठवण्यासाठीं ही गुहा निर्माण केली. त्यानें आपला सारा जन्म किंवा निदान उत्तरवयांतील सर्व काळ अशा प्रकारचे

उत्तम उत्तम व चमत्कारिक ग्रंथ एकत्र जमविण्यांत घालविला. त्याच्या श्रमाचें फळही त्यास चांगलें मिळालें; कां कीं, तो एकंदर ग्रंथसंग्रह पंचवीस हजारांवर होऊन गेला. हे सर्व ग्रंथ—त्यांत मुख्य-त्वेकरून शेख शहाबुद्दीन यानें स्वतः रचलेले जे आहेत ते—केवळ अमोलिक आहेत. यांत नानाप्रकारचे चमत्कार करण्याच्या युक्त्या, म्हणजे मनुष्याचें रूपांतर करून त्यास पशु वनविणें, वनस्पतींच्या ठायीं हालचाल करण्याची शक्ति आणणें, तसेंच जमिनीतील द्रव्य शोधून काढणें, अशा प्रकारच्या हजारों अद्भुत गोष्टींची माहिती विपुल दिलेली आहे. फार काय, पण परिसाविषयीही माहिती त्यांत सांपडते. अशीं हीं अमोलिक ग्रंथरूपी रत्नें शेख शहाबुद्दीन यानें त्या गुहेत सांठवून ठेविलीं असून त्यांचा बंदोबस्तही तशाच योग्यतेचा त्यानें करून ठेविला आहे. तो असा कीं, त्या गुहेचे दरवाजे जरी साध्या चंदनी लांकडाचे त्यानें केले, तरी ते नुसत्या शक्तीनें उघडतां न येतां एके प्रकारच्या यंत्रानेंच फक्त उघडतां यावे अशी त्यानें तजवीज करून ठेविली आहे.' मीं त्या दबंडी-वाल्यास म्हटलें, 'हा येवढा बंदोबस्त जरी त्या शेखानें करून ठेविला आहे, तरी त्याचा कांहीं विशेष उपयोग नाही असें मला वाटतें, कारण, जगांतल्या कोणत्याही मनुष्यास वर्षांतून एकवार जर गुहेत जाऊन वाटेल तो ग्रंथ नेण्यास मोकळीक आहे, तर ते सर्व ग्रंथ कालेंकरून नाहीतसे झालेच पाहिजेत; आणि मी म्हणतो, आजपावेतोच ते कसे संपले नाहीत कोण जाणे !' तो म्हणाला, 'तुम्ही म्हणतां तें खरें, पण या संबंधानें एक गोष्ट तुम्हांला सांग-ण्यास मी विसरलों. ती ही कीं, जे कोणी अशा प्रकारें तेथून ग्रंथ घेऊन जातात, त्यांना ते फक्त एक वर्षभरच आपल्याजवळ ठेवण्यास मुभा आहे. वर्ष झालें कीं, फिरून गुहा उघडतांच ते सर्व जेथल्या तेथें पुनः आणून ठेविले पाहिजेत, असें त्या शेखानें ठरवून ठेविलें आहे. याप्रमाणें करण्यास जो कोणी चुकले त्याला आपल्या चुकीबद्दल मोठें प्रायश्चित्त भोगावें लागतें. कसें तें ऐका.

या ग्रंथांवर पिशांचांचा पहारा शेखानें ठेविला असून, जो कोणी, नेलेला ग्रंथ अभिलाषबुद्धीने तसाच मुदतीबाहेर आपल्याजवळ ठेवील, त्याचे तीं पिशाचें हालहाल करितात व समयविशेषीं त्याचा प्राणही हरण करण्यास चुकत नाहींत !'

याप्रमाणें त्या दवंडीवाल्यानें मीं विचारलेली सर्व माहिती सांगितल्यावर त्याचे मीं आभार मानिलें, व तेथून निघून पुढें चालता झालों. ही माहिती मिळाल्यापासून मला किती आनंद झाला याची कल्पना देखील करणें अशक्य आहे ! मीं लागलाच दुसरे दिवशीं इतर लोकाबरोबर गुहेंत जाण्याचा वेत केला; इतकेंच नाहीं, तर आपलें कांहीं झालें तरी चिंता नाहीं, पण त्यांजबरोबर परत न येतां तसेंच तेथें राहण्याचाही निश्चय केला. मी जादूविद्येंत प्रवीण असल्यामुळें पिशांचादिकांची भीति माझ्या मनांत मुळींच आली नाहीं. मी लागलाच शहर सोडून निघालों, व त्या दवंडीवाल्यानें कासिपयन समुद्राच्या बाजूस तांबड्या डोंगराची जी खूण सांगितली होती तिकडे चाललों. तो डोंगर व त्याच्या प्रायथ्याशीं असलेली गुहा हीं लवकरच मला सांपडलीं. त्या गुहेचे दरवाजे दवंडीवाल्यानें सांगितल्याप्रमाणें चंदनी लांकडाचे असून त्यांवर कित्येक प्राण्यांच्या आकृति होत्या, व हेंच ते दरवाजे उघडण्याचें व उघडण्याचें काय तें साधन होतें.

मी त्या डोंगराच्या माध्यावर गेलों, व जे गुलाब त्यावर चोहोंकडे लागलेले असून अगदीं फुलून गेले होते, व ज्यांच्या योगानें तेथली सर्व हवा सुगंधयुक्त व आनंददायक झालेली होती, त्या गुलाबांची शोभा पहात कांहीं वेळ हलके हलके इकडे तिकडे हिंडलों. पण मला चैन म्हणून पडेना; कां कीं, गुहेंत केव्हां जाईनसें मला झालें होतें. असो; अरुणोदयाच्यापूर्वी लोकांच्या झुंडींच्या झुंडी डोंगराकडे येऊं लागल्या. तेव्हां गुहा उघडतांच सर्वांच्या आधीं आपणास तींत जाण्यास सांपडावें म्हणून मी लवकर खालीं उतरून गेलों. इतक्यांत मोठा भयंकर आवाज होऊन गुहेचे

दरवाजे खडाखड उघडले. तों लागलीच सर्व लोक आंत शिरले. व ग्रंथ गहाण्याच्या उद्योगास लागले. ते सर्व ग्रंथ मोठ्या व्यवस्थेने फळ्यांवर लावून ठेविलेले असून त्या प्रत्येकावर चिठी मारलेली होती. तीवरून अमुक ग्रंथांत अमुक विषय आहे हे समजण्यास फार सोईचे झालेले होते. मधून मधून रिकाम्या जागा दिसत होत्या, तेथले ग्रंथ ज्या लोकांनी आदले वर्षी नेलेले होते त्यांनी ते आणून भराभर त्या त्या ठिकाणी ठेवून दिले. तेथे राहण्याचा नियमित वेळ भरत येण्याचे पूर्वी सर्व लोक बाहेर पडले, व क्षणाभराने पहिल्या-सारखा मोठा आवाज होऊन दरवाजे पटापट लागले; आणि मी गुड्डुप अंधारांत एकटाच राहिलों.

अशा स्थितींत मजखेरीज दुसरा कोणी जर तेथे असता तर त्याची पांचावर धारणच बसून गेली असती ! पण मी जादूविद्येत निष्णात असल्यामुळे त्या संकटाचे निवारण करणे मला मुळीच अवघड नव्हते. त्या अफाट ग्रंथसंग्रहाचे संरक्षण करणारी जी पिशाचे होती त्यांस मी ताबडतोब आपल्या ताब्यांत आणिले; आणि त्यांजकडून तेथे त्याच वेळेस उजेड करविला; इतकेच नाही, तर अहोरात्र त्या गुहेत प्रकाश ठेवण्याविषयी त्यांस मी ताकीद केली. या पिशाचजातीचे असे आहे कीं, कोणाही मनुष्याच्या ताब्यांत एकवार तीं आलीं म्हणजे त्याला तीं थरथरां कांपतात, व तो कोणताही हुकूम करो, तीं ताबडतोब तो अमलांत आणितात. असो. माझ्या हुकुमाप्रमाणे त्या पिशाचांनीं लागलाच तेथे येवढा उजेड केला कीं, अशा दहा गुहांना तो पुरला असता. मला वाटले कीं, या कामाकरितां त्यांनीं करिझमी शहरांतले सर्व दिवे चोरून आणले कीं काय कोण जाणे ! त्यांनीं जिकडे तिकडे इतका कांहीं चकचकाट करून सोडला कीं, अशी मौज मी जन्मांत कधीं पाहिली नव्हती ! सांगण्याचे तात्पर्य इतकेच कीं, माझ्या इच्छेहून दसपट त्यांनीं माझी चाकरी वजावली.

नंतर मी त्या ग्रंथसंग्रहांतीळ ज्ञानामृताचे प्राशन करण्यास आरंभ

केला. रसायनशास्त्र व दुसरीं गहनशास्त्रें यांवर तेथें मोठमोठे ग्रंथ मला आढळले. त्यांची भाषा इतकी विकट व अलंकारिक होती कीं, मोठमोठ्या विद्वानांस देखील त्यांतलें तात्पर्य समजण्याची मारामार होती. फार काय, पण मला देखील त्या ग्रंथांतला अर्थ काढण्यासाठीं आपली सर्व अकल खर्च करावी लागली. या ग्रंथांपैकीं एखाद्यांतून एखादा उतारा घ्यावा असें मला वाटल्यास मीं तशी आपली इच्छा प्रकट केल्याबरोबर माझे आज्ञाधारक सेवक, म्हणजे तीं पिशाचें, लिहिण्याचें सर्व साहित्य मला आणून देत. तसेंच, पुढें माझ्याजवळचा भूक न लागण्याचा दवा संपून गेल्यावर तीं मला दररोज पंचपक्वानांचें ताट व उत्तम मद्य आणून देऊं लागलीं. अशा प्रकारें एकंदरीनें कोणत्याही वस्तूची गरज मला लागली असतां, माझ्या तोंडांतून शब्द निघण्याचा मात्र अवकाश, मला ती तत्काळ तीं आणून देत असत.

याप्रमाणें त्या गुहेमध्ये विद्यानंदांत मी काळ घालवूं लागलों. एखाद्या ग्रंथांत जर मला कांहीं नवें आढळलें नाहीं, तर मी तांबड-तोत्र दुसरा हातीं घेत असें. अशा प्रकारें सतत वर्षभर, यत्किंचित्ही कंटाळा न येतां, मी सृष्टिशास्त्रांतील अत्यंत गहन व मनोरंजक विषयांचा अभ्यास करीत राहिलों. दुसऱ्या वर्षी नियमित वेळीं गुहेचे दरवाजे जेव्हां उघडले, तेव्हां दरवर्षाप्रमाणें शोधक व विद्वान् लोक त्या ठिकाणीं आले असतां, तेथें कधीं न दिसणारा उजेड पाहून ते अत्यंत भयचकित झाले. त्यांनीं परत ठेवून देण्याकरितां बरोबर आणलेले ग्रंथ पटापट तेथें टाकून दिले, व ते जीव घेऊन पळून गेले. माझ्याही मनांत, त्याच वेळीं तेथून निघून निमूटपणीं इच्छेस येईल तिकडे जावें असें आलें. पण त्यामुळें असें झालें कीं, आज वर्षभर माझी हजामत, नखें वगैरे जीं वाढलेलीं होतीं त्यांच्या योगानें मी विद्रूप व भयंकर दिसूं लागल्यामुळें, मला पाहून त्या लोकांचें भय आणखी दुणावलें; आणि, 'हा पहा तो चेटक्या फकीर ! हाच रे हाच !' असें ते मजकडे दुरून बोट दाखवून म्हणूं लागले.

हा वास्तविक चेटक्या फकीर कोण होता याविषयी अगोदर थोडेंसै सांगितलें पाहिजे. हा त्या शहरांत एक महानीच मनुष्य असून तो आपल्या दुष्ट विद्येच्या बळानें आसमंतात् भागच्या लोकांस पराकाष्ठेचा त्रास देत असे. सर्व लोक त्याला पाण्यांत पहात असत, व सुलतानाकडे त्याच्या कागाळ्या अनेक वेळां गेलेल्या असल्यामुळें त्यानें त्याला पकडून आणण्यासाठीं चोहोंकडे आपलें लोक पाठविले होते. पण तो पक्का बिलंदर असल्यामुळें सर्वांच्या हातांवर तुरी देऊन त्यानें ही बंडाळी सारखी चालविली होती. तर हाच तो चेटक्या फकीर असै समजून ते लोक मला धरायला आले असतां मी भोळेपणानें त्यांस, 'ही तुमची भ्रांति आहे, मी तो मनुष्य नव्हे,' असै सांगण्याचा प्रयत्न केला. मी म्हटलें, 'वांधवहो ! तुम्ही कोणत्या भ्रमांत आहां ? तुम्ही जो फकीर म्हणता तो खास मी नसून तुम्हांस लेशमात्र अपकार करण्याचा माझा हेतु नाही.' हें माझे बोलणें ऐकून ते लोक जरा स्तब्ध राहिले. पण तें त्यांना खोटें वाटलें; आणि त्यांत जे कित्येक धीट होते ते लागलेच पुढें सरसावले, व बाकीच्यांनाही तसें करण्याविषयी त्यांनीं चिथावून दिलें. नंतर सर्वांनीं मजभोंवतीं गराडा घातला, व माझ्याशीं धिंगामस्ती करून कोणी माझे हात, कोणी पाय, कोणी कंबर वगैरे धरून मला अगदीं जखडून टाकिलें !

नंतर त्यांनीं माझ्या मुसक्या बांधल्या व अशा कडेकोट बंदोबस्तानें मला नेऊन शहरच्या काजीपुढें उभें केलें. आतां येथें इतकें सांगणें इष्ट आहे कीं, माझ्या मनांत आलें असतें तर मी एका मंत्राच्या उच्चारानेवर त्या सर्वांना जमिनीवर लोळविलें असतें. पण घटकाभर काय चमत्कार होतो तो पहावा, असै मनांत आणून मी त्यांना बिलकूल अडथळा केला नाही, व मला मारणें किंवा तारणें हें सर्वस्वी तुमच्या हातांत आहे असै त्यांस भासविलें. नेव्हां अर्थातच ते अतिशय शेफारले. असो, मी काजीसमोर जातांच तो मला म्हणाला, 'ओ हो ! बडे दोस्त ! तुम्ही शेवटीं

एकदांचे सांपडलां आँ ? ठीक आहे ! अरे मात्रागमनी मनुष्या ! तूं आपल्या अत्यंत दुष्ट व नीच कृत्यांनीं आपणास 'फार मोठ्या दंडास पात्र करून घेतलें आहेस; तर तो दंड तुला झाल्यावांचून रहाणार नाही. तूं लोकांचा आजपर्यंत जो छळ केलास त्याचें प्रायश्चित्त थोडक्याच अवधीत तुला मिळेल.' मग दुय्यम काजीस उद्देशून तो म्हणतो, 'न्या हो याला आतां येथून, आणि महान् अपराध्यांस ज्या मोठ्या पटांगणांत देहदंडाची शिक्षा देण्यांत येते तेथें उभा करा.' हा त्याचा हुकूम ऐकून दुय्यम काजीनें मला पहाण्यांत देऊन त्या ठिकाणाकडे चालविलें. इकडे मुख्य काजी हा, येथपर्यंत झालेला सर्व वृत्तांत सुलतानास सांगण्याकरितां, व मला कशा प्रकारें ठार मारावयाचें तें विचारण्याकरितां निघून गेला.

तो चेटक्या फकीर सांपडला असून त्यास वधस्थळीं नेलें आहे, हें वर्तमान सुलतानास कळतांच तो मेण्यांत वसून त्या ठिकाणीं आला. त्यानें मला पाहतांच काहीं एक विचार न करतां केवळ माझ्या बाह्य स्वरूपावरूनच मी महदोषी आहे असें ठरविलें, आणि मला जिवंत जाळण्याविषयीं हुकूम केला. हुकूम होतांच मला जाळण्याकरितां भली मोठी चिता तावडतोव तयार करण्यांत आली. ती इतकी लवकर तयार होण्याचें कारण असें कीं, सर्व लोक मला जळतांना पहाण्याविषयीं पराकाष्ठेचे उत्कंठित असल्यामुळें, त्यांनीं हां हां म्हणतां लांकूडफांद्याच्या राशींच्या राशी त्या ठिकाणीं आणून टाकल्या !

मला चितेवर बांधलें तरी मीं हूं का चूं केलें नाही. पण चितेला अग्नि लागल्याबरोबर मीं काहीं मंत्राचा उच्चार केला, त्या योगानें, ज्या दोऱ्यांनीं मला बांधलें होतें त्या तटातट तुटून गेल्या. नंतर चितेंतील फांद्यांतून मी एक फाटें घेऊन मंत्रसामर्थ्यानें त्याचा एक रथ बनविला, व त्यांत जाऊन बसलों. तो रथ मीं सर्व लोकांच्या दृष्टीस पडेल अशा रीतीनें काहीं वेळ अधांतरीं चालविला. मी एव्हां जळून खाक व्हावयाचा, तो अशा अलौकिक रीतीनें मजा

मारीत रथांत बसून फिरत आहे हे पाहून, पाण्यामध्ये डेकूळ टाकले असतां सें जसें विरघळते तशी त्या सर्व लोकांची स्थिति झाली ! नंतर मी मोठ्या गंभीरवाणीनें सुलतानास उद्देशून म्हटले, ' अरे अन्यायी राजा ! तूं मला महत्पातकी, दुष्ट व नीच मनुष्य समजून जिवंत जाळून टाकणार होतास, पण तूं हे पकें लक्ष्यांत ठेव कीं, तुला वाटले होते तो चेटक्या फकीर मी कांहीं नव्हे; तर मी महान् विद्वान् व निरुपद्रवी मनुष्य असून, आपल्या विद्येच्या बळाने कसकशीं अद्भुत कृत्ये करूं शकेन याचा प्रत्यय इतक्यांत तुला आलाच आहे.' इतकें बोलून मी अदृश्य झालों. ते पाहून सुलतान व इतर लोक पराकाष्ठेचे आश्चर्यचकित होत्साते जागच्या जागी चित्रासारखे स्तब्ध राहिले.

याप्रमाणें चमत्कार करीत मी दहा वर्षेपर्यंत हिंडलों. मी केरो, बगदाद वगैरे नामांकित शहरीं राहिलों असतां ज्यांशीं ज्यांशीं माझा स्नेह जडला त्या सर्व लोकांच्या नानाप्रकारच्या हौशो मीं पुरविल्या, शेवटीं मी या अस्त्राखान शहरीं आलों, व या ठिकाणीं आपली प्रसिद्धि व्हावी अशी माझी लहर लागली. त्याकरितां मीं असें केले कीं, शहराबाहेरील झाडींत जाऊन निरनिराळ्या झाडांच्या चाळीस खांद्या तोडून मंत्रसामर्थ्यानें त्यांच्यांत जीव घातला. नंतर त्यांस मनुष्यरूप देऊन, येथे जे हे हमामखाने दिसत आहेत ते बांधण्याविषयीं त्यांस आज्ञा केली. सारांश, असा या हमामखान्यांचा व त्यांवरील चाळीस नोकरांचा इतिहास आहे. हे चाळीस नोकर एका आईचीच लेकरे आहेत; कां कीं, ते सर्व पृथ्वीच्या उदरांतून उत्पन्न झालेले आहेत.

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ

याची गोष्ट (पुढें चालू).

होर्मज्ञ राजा म्हणतो,—अविसेन याची ही हकीकत ऐकून मला पराकाष्ठेचा आनंद झाला. त्यास मी म्हटलें, 'अहो पंडितजी ! तुमची माझी भेट झाली हा केवढा तरी लाभ मला झाला ! तुम्हीं जें काय सांगितलें त्यावरून तुम्हांस कोणतीही गोष्ट करणें अशक्य नसून, तुमचे हे चाळीस नोकर सांगितलें काम ताबडतोब करितात याचें मला आतां मुळींच आश्चर्य वाटत नाहीं; कां कीं, ते जें काय करितात त्यास अर्थात् कारण तुम्हीच आहां. फार काय पण, मला वाटतें, करिझमीच्या सुलतानाची परमरूपवती कन्या रक्षिया बेगम हिला आतांच्या आतां यें घेऊन येण्याविषयीं जर त्यांस सांगितलें तर तसलें विकट कामही ते केव्हांच करून टाकतील अशी माझी खात्री आहे.' अविसेन म्हणतो, 'यांत काय संशय ? त्यांना हुकूम झाला कीं पुरे, ते तत्काळ अदृश्य होऊन तिच्या महालांत प्रवेश करतात, व तिच्या दासींमधून तिला एकदम उचलून यें घेऊन येतील !' हें ऐकून मी मोठ्या उत्सुकतेनें म्हटलें, 'तर मग मी वास्तविक सांगतो कीं, तसें व्हावें अशी माझी फारच इच्छा असून ही गोष्ट जर तुम्हीं केली, तर तीपासून मला अपूर्व आनंद होणार आहे.' अविसेन म्हणतो, 'अशी तुमची इच्छा आहे काय ? ठीक आहे. मी ती खुशीनें पुरी करितों. त्यांतून आणखी असें केल्यानें, करिझमीच्या सुलतानानें मला जो विनाकारण त्रास दिला त्याबद्दल त्याचा सूडही घेतल्यासारखें होणार आहे. ह्यामुळें तर मला या गोष्टीपासून विशेषच आनंद होणार आहे.'

अविसेन यानें इतकें म्हणून त्या चाळीस गुलामांपैकीं एकाकडे पाहिलें, व त्यास जाण्यास आज्ञा केली. तो तत्काळ अदृश्य झाला, व मोठी गर्जना करून थोडक्याच वेळांत करिझमीच्या राजकन्येस

घेऊन आला. • रक्षिया हीस मीं पूर्वी पाहिलें असल्यामुळें तिला मीं तत्काळ ओळखिलें. तिजवर मी अतिशय लंपट झालों होतो, या कारणानें तिच्या दर्शनापासून मला केवळ अनिर्वाच्य आनंद झाला. तथापि ती कशा रीतीनें येथें प्राप्त झाली याचा विचार करून मीं आपला आनंद बाहेर प्रकट न करितां तसाच आंतल्या आंत दावून ठेविला. खेरीज मला अशीही आणखी शंका आल्यावांचून राहिली नाही कीं, न जाणों, हा सर्व कदाचित् नजरबंदीचा प्रकार असून राजकन्येच्या ऐवजीं हें कोणी पिशाचही यानें येथें आणिलें असेल ! म्हणून मीं अविसेन यास म्हटलें, ' पंडितजी ! माझी तुम्हांस एक विनंति आहे. ती ही कीं, माझ्याशीं तुम्हीं कोणतीही प्रतारणा करूं नका. तुम्हांला देवाची शपथ आहे, तुम्हीं खरेंच सांगा, ही वास्तविक राजकन्याच आहे का उगीच कांहीं तरी हें गौडबंगाल आहे ? ' अविसेन उत्तर करतो, ' महाराज, याबद्दल आपण कांहीं एक शंका मनांत आणूं नका. ही खरोखर रक्षिया बेगम आहे. हिचें सौंदर्य पाहून हिज-विषयीं तुमच्या अंतःकरणांत जो आनंदाचा समुद्र उचंबळला आहे त्यास तुम्ही विलकूल अवरोध करूं नका ! '

अशा प्रकारें अविसेन यानें माझी खातरजमा केल्यावरून मीं रक्षिया हिजपुढें गुडवे टेंकले, व तिला मोठ्या प्रेमानें म्हटलें, ' हे सौंदर्यवल्ली ! करिझमीचे राजकन्ये ! तूच का ही माझ्यापुढें उभी आहेस ? अहाहा ! फिरून तूं माझ्या दृष्टीस पडून माझ्या नेत्रांचें पारणें फेडशील हें माझ्या स्वप्नींही नव्हतें ! पण सुदैवेंकरून तुझ्या दर्शनाचें अनुपम सौख्य अकल्पित मला प्राप्त झालें याबद्दल मी आपल्याला परम धन्य समजतो. तथापि या गोष्टीस कारण सर्व-तोपरी हे माझे मित्र पंडितजी आहेत हेंही मला सांगितल्यावांचून राहवत नाही. यांनींच मजकरितां आपली अचाट मंत्रशक्ति खर्चून तुला येथें आणण्याचें श्रेय घेतलें. करिझमी येथें बागवानाच्या नोकराच्या वेषानें मी अनेक वेळां तुजपुढें आलों होतो या गोष्टीचें

स्मरण तुला आहे काय ? तुजवर मी पराकाष्ठेचा आसक्त झालों असतां, मीं वेष घालून तुला फसविलें असें तुझ्या नजरेस येतांच तूं आपल्या बापास ती गोष्ट कळविलीस, व तो माझा शिरच्छेद करण्यास तयार झाला असतां सुदैवानें माझी कशी सुटका झाली हीही गोष्ट तुझ्या लक्ष्यांत असेलच. तूं मजविषयीं जरी असा निर्दयपणा केलास, तरी तुजवरचें माझें प्रेम मुळींच कमी झालें नाहीं हें खचीत समज. प्रिये ! अशा स्थितींत बलात्कारानें तुला मीं येथें आणविलें याबद्दल तूं कृपा करून मजवर रागावूं नको. खेरीज ही गोष्ट तूं लक्ष्यांत आण कीं, हा धाडशी मनुष्य खुद्द येथला राजा असून यानें वकिलामार्फत तुझे बापापार्शीं तुला मागणीही घातली होती !'

अस्त्राखानचा राजा डमास्कसच्या राजास सांगतो,—महाराज ! राजकन्या रशिया बेगम ही अशा अद्भुत रीतीनें एकाएकीं येथें आलेली पाहून मला जसें परम आश्चर्य वाटलें, तसेंच तिलाही या परक्या ठिकाणीं अकल्पित रीतीनें एकदम येऊन पडल्याबद्दल अतिशय नवल वाटलें असलें पाहिजे असें आपल्या सहज ध्यानांत येईल. ती देहभानावर आल्यावर आपणावर शिव्यांचा वर्षाव करील असा मला संभव वाटत होता, व त्याचप्रमाणें झालेही असतें. पण कांहीं विचित्र कर्मधर्मसंयोगानें तसा प्रकार घडून आला नाहीं हें माझें सुदैवच होय. ती शुद्धीवर आल्यावर मला म्हणाली, 'तुमच्या ह्या अन्यायाच्या व उद्दामपणाच्या कृत्याबद्दल मला खचीत पराकाष्ठेचा संताप आला असता. पण सांप्रतच्या प्रसंगीं तसें न होतां, तुम्हीं केले हें एकपरी वरेंच केले, असें मी म्हणतें; कां कीं, याच संधीस, ज्याच्याविषयीं माझ्या मनांत अत्यंत तिरस्कार आहे अशा एका राजाशीं माझें लग्न होण्याचें ठरलें होतें. तेव्हां तें टाळण्यासाठीं कसलाही प्रसंग आला असतां त्याशीं टक्कर देण्याचे तांबंधानें मी जिवावर उदार झालें होतें !'

मीं मध्येच तीस म्हटलें, 'तर मग काय गिझनीच्या राजानें अद्यापि तुझे पाणिग्रहण केलें नाहीं म्हणतेस ?' ती उत्तर करून,

‘नाहीं महाराज,’ आपल्याकडून करिझमी येथे मला मागणी करण्यासाठी, जे वकिल आले होते ते परत गेल्यापासून आजपर्यंत अनेक महत्त्वाच्या गोष्टी घडल्या. त्या अर्थातच आपल्याला ठाऊक नसतील, म्हणून मी सांगते. गिझनी व कंदाहार येथील राजांच्या सैन्याने माझ्या बापाचा युद्धांत पराभव केल्यावर ते दोघेजण करिझमी शहरास वेढा घालण्याकरितां चाल करून आले. तेव्हां माझ्या बापाने आपल्या एका मंत्र्यास त्यांजकडे पाठवून त्यांशीं तह करविला. त्यांतील मुख्य कलम हे होते कीं, मला एकदम गिझनीच्या राजाच्या ताब्यांत द्यावी. याप्रमाणें त्याच दिवशीं मी करिझमी येथून निघावयाची; पण तितक्यांत असें झाले कीं, माझ्या सौंदर्याची वार्ता ऐकून कंदाहारच्या राजास मजविषयीं लोभ उत्पन्न झाला, व करिझमीची राजकन्या मला मिळाली पाहिजे असें त्यानें गिझनीच्या राजास स्पष्टपणें सांगून मला नेण्याची तयारी चालविली. तेव्हां अर्थातच त्या उभयतांचें बिनसून जाऊन दोघेही हातघाईवर आले. त्यांत कंदाहारच्या राजाची सरशी झाली, व गिझनीचा राजा पडला. मग कंदाहारच्या राजाकडून माझ्या बापाकडे कोणी एक कामगार आला. त्यानें माझ्या बापास सांगितलें कीं, आमच्या महाराजांचें व गिझनीच्या राजाचें द्वंद्वयुद्ध होऊन गिझनीचा राजा ठार झाला. यामुळे त्याच्या सैन्याची वाताहत झाली आहे. तर आतां त्याचा सारा मुलूख काबीज करण्याचा आमचा विचार आहे. त्यांत आपण आम्हांस सामील व्हावें अशी आमच्या महाराजांची इच्छा आहे. शिवाय त्यांचा असाही हेतु आहे कीं, आपली कन्या रशिया बेगम, जी गिझनीच्या राजास आपण देण्याचें कबूल केलें होतें, ती आम्हांस द्यावी. माझ्या बापास, अशां प्रकारें एकाएकीं बलाढ्य झालेल्या राजाचें म्हणणें नाकबूल करवेना; सबब त्यानें त्या कामगारास आपला रुकार दिला. त्या कामगाराने आपल्या धन्याचें जें वर्णन केलें, त्यांत त्याचें वास्तविक जितकें वाईट स्वरूप होतें त्याहून अर्थातच तें कमी भासविण्याचा

जरी आपणाकडून त्यानें यत्न केला होता, तरी मला त्याची कल्पना होऊन त्याजविषयीं पराकाष्ठेचा तिटकारा उत्पन्न झाला ही गोष्ट पूर्णपणे माझ्या बापानें जाणली. तरी निरुपायास्तव त्या कामगारास नकार सांगवेना. शेवटीं आज रोजीं मी सायंक करिझमी येथून कंदाहारास जाण्याकरितां निघण्याचें ठरलें हे तेव्हां मी आपल्या दुर्दैवाची रडकथा आपल्या दासींस सांगत व असतां एकाएकीं एक मनुष्य माझ्या महालांत प्राप्त झाला, व ह निमिषार्धांत मला येथें आणिलें !

या हकीकतीवरून रक्षिया इचें अद्यापि लग्न झालें नाहीं ; समजून मला इतका आनंद झाला कीं, मध्येच मला बोलल्यावां रहावेना. मीं म्हटलें, 'सुंदरी ! तर मग हा चमत्कारिक योग घाला नसता तर, ज्याविषयीं तुझ्या मनांत अत्यंत अप्रीति उत्पन्न झाली होती अशाच्या हातीं तूं पडली असतीसना ? आणि म्हणातो कीं, हा तुजवरचा प्रसंग ज्या अर्थीं मजकडून टळला अर्थीं माझ्या अपराधाचें स्वरूप तुझ्या मते फार सौम्य होत न काय ?' ती म्हणते, 'छे छे !' तें सौम्य तर मुळींच होत नाहीं. आणि आणखी त्यांत वाईट गोष्ट अशी आहे कीं, या गोष्टीबद्दल तुमच्या मला आपला रागही काढतां येत नाहीं !' मीं म्हटलें, 'बरें, ज्ञान गोष्ट ती झाली. पण आतां मजविषयीं तूं मनांत कांहीं एक नको, व मी आपल्या पदराणीचें पद जें तुला अंतःकरणापार आर्पण करतो त्याचा कृपा करून स्वीकार कर.' अशा अनेक प्रकारांनीं, तिजवर माझे किती अनिवार प्रेम बसलें होतें, तें तिला बोलून दाखविलें. याचा उपयोग बराच झाला; कारण, माझ बोलण्यावर तिनें उत्तर केलें कीं, 'जर तुम्ही माझ्या बापाचा रुव मिळवाल, तर तुम्ही म्हणतां त्याप्रमाणें तुम्हांस सुखी करण्याचें वचन देतें.'

या गोष्टीबद्दल मीं अविसेन यास अभिप्राय विचारिला. तेव्हां तो म्हणाला, 'तुम्ही आतां इतकेंच करा कीं, तिच्या बापाकडे एक

वकील पाठवून त्याला त्याच्या कन्येची सर्व हकीकत व तिचे म्हणणें ही कळवा, व तिला मागणी घाला. बाकी कोणत्याही गोष्टीची तुम्हांस काळजी नको. तें सर्व तुम्ही मजवर सोंपवां.' अविसेन याच्या सल्ल्याप्रमाणें मीं फिरून हुसेन यास करिझमी येथें वकील म्हणून पाठविलें. त्याजबरोबर, सुलतानास देण्याकरितां मीं फिरून मोठमोठाले नजराणे पाठविले. मीं इकडे राज्यकन्येस आपल्या जनानखान्यापैकीं अत्युत्तम असा स्वतंत्र महाल रहाण्यास देऊन तिची केवळ पट्टराणीप्रमाणें सर्व प्रकारें उत्तम वरदास्त ठेविली. अविसेन याची थोर विद्वत्ता जाणून, व त्याचे मजवर जे येवढे मोठे उपकार झाले होते त्यांबद्दल उतराई होण्यासाठीं म्हणून मीं त्याला आपल्या येथें इच्छेस वाटेल त्याप्रमाणें रहाण्याविषयीं विनंति केली. मीं त्यास म्हटलें, 'पंडितजी ! मीं आपल्या मुख्य वजिराची जागा जरी तुम्हांस दिली, तरी तुमचा योग्य मान केला असें होणार नाही. याकरितां तुम्हीं माझे मित्र म्हणून माझ्या बरोबरीच्या नात्यानें येथें रहावें असा माझा अंतःकरणापासून हेतु आहे.' अविसेन मोठा ज्ञातोंच होता. तेव्हां या माझ्या बोलण्यावरून मीं त्याच्या गुणांची चहा किती केली व त्याच्या उपकारांबद्दल किती कृतज्ञता दर्शविली, हें त्यानें पूर्णपणें जाणलें, हें सांगावयास नकोच. तो मला म्हणाला, 'महाराज ! आपण माझा जो सन्मान केला त्यापासून मला अतिशय संतोष झाला. आपल्या देणगीचा मी परमादरानें स्वीकार करतो; येवढेंच नाही, तर याहून अधिक कोणतीही देणगी नसून, ही जी मला आपण दिली ती माझ्या योग्यतेच्या व कामगिरीच्यापक्षां दसपट अधिक आहे !'

आतां हुसेन हा करिझमी येथें गेला होता, त्या संबंधाची हकीकत सांगतो. तेथील सुलतानास आपली कन्या एकाएकीं नाहीशी झाली हें कळल्यावर, अशा चमत्कारिक प्रसंगां आपण कोणत्या मार्गाचा अवलंब करावा याबद्दल सल्ला घेण्याकरितां त्यानें आपल्या दरबारचे सर्व मंत्री व अमीरउमराव बोलाविले. त्यांनीं त्यास अशी मसलत

दिली की, 'शेहरीस्तान येथे जो महाविद्वान् ज्योतिषी राहतो त्यास राजकन्येचें काय झालें हें विचारावें.' त्या ज्योतिष्यानें गणित करून पाहिलें तों ती अस्त्राखानच्या राजाच्या जनानखान्यांत आहे असें त्यास दिसून आलें. त्या योगानें सुलतानाचें पित्त अतिशय खवळून जाऊन, कन्येवर झालेल्या जुलमाबद्दल सूड घेण्याचा त्यानें निश्चय केला. त्यानें सर्व कच्च्या हकीकतीचें पत्र कंदाहारच्या राजास पाठविलें, व या कार्मी त्याचें साहाय्य मागितलें. त्यालाही हें वर्तमान कळतांच अर्थात् मोठी चीड आली, व तो ताबडतोब सैन्य घेऊन करिझमीच्या सुलतानास येऊन मिळण्याकरितां निघाला. तो करिझमीपासून एक मैलाच्या अंतरावर असतां हुसेन हा मजकडून वकील म्हणून आल्याची बातमी तेथील सुलतानास कळली.

करिझमीचा सुलतान स्वभावतःच मोठा तापट व निर्दय असल्यामुळे त्यानें हुसेन याच्या मुसक्या बांधून त्यास आपल्या समोर आणण्याविषयी हुकूम केला. तो त्यास मोठ्या उद्दामपणानें म्हणाला, 'तूं कोणती वकिली येथें करण्याकरितां आला आहेस, तें माझ्या लक्ष्यांत आलें. अतिशय पाजी माणूस जो तुझा धनी त्यानें सभ्यपणाच्या रीतीस सोडून नाहक माझ्या कन्येस पळवून नेऊन आपल्या जनानखान्यांत ठेविलें आहे, हें मला कळविण्याकरितां तूं येथें आला आहेस आं ? बरें, कांहीं चिंता नाही ! हा जो त्यानें मला त्रास दिला व माझा अपमान केला त्याबद्दल त्याला लवकरच पश्चात्ताप करण्याची पाळी येईल ! मीं अस्त्राखानचें राज्य काबीज करून तें शहर जाळून टाकण्याचा निश्चय केला आहे. त्या गोष्टीस थोडा अवधि आहे, याकरितां माझ्या रागास पहिला बळी मी तुला देतो, तुझा शिरच्छेद करून तुझ्या डोक्याची सलामी अगोदर त्यास मी पाठवितों. अरेरे ! तो महामात्रागमनी, ज्यानें कोणा दृष्ट जादूगाराच्या साहाय्यानें माझ्या कन्येचें हरण करून माझ्या घराण्याची अब्रू कमी केली, तो स्वतः जर या वेळीं येथें असता, तर त्याच्या नरडीचा मीं या क्षणीं घोटच घेतला असता !' असें

म्हणून त्यानें राजवाड्यासमोर एक वधस्तंभ लागलाच तयार कर-
विला; व करिझमीच्या सर्व लोकांसमक्ष हुसेन याचा शिरच्छेद
करण्यासाठीं त्यास तेथें नेववून त्या स्तंभावर चढविलें. पण हुसेन
याच्या मानेवर मांगाच्या हातच्या तरवारीचा घाव जो पडणार तो
चमत्कार असा झाला कीं, तो आपोआप आकाशांत उडाला व
अदृश्य झाला ! हें पाहून सुलतानास व तेथें जमलेल्या इतर लोकांस
किती आश्चर्य वाटलें असेल याची कल्पनाच केली पाहिजे ! सुल-
तानानें असा तर्क केला—आणि तो वास्तविकच होता—कीं,
आपल्या कन्येस ज्या मांत्रिकानें आपल्या दुष्ट विद्येचा उपयोग करून
येथून पळविलें, त्यानेंच हुसेन यास सोडवून नेलें असावें यांत संशय
नाहीं. या गोष्टीमुळे तो अधिकंच संतापला, आणि या वकिला-
बरोबर जे कोणी अस्त्राखानचे लोक आले असतील त्या सर्वांस
धरून एकदम ठार मारा असा त्यानें हुकूम केला. तो लागलीच,
हुसेन हा जेथें उतरला होता त्या ठिकाणीं शिपाई लोक गेले. पण
हुसेन याजबरोबर आलेला एकही मनुष्य त्यांना तेथें आढळला नाहीं !
त्यांना हुसेन याजबरोबरच अविसेन याच्या नोकरांनीं पळवून नेलें होतें.

हा सर्व प्रकार ज्या वेळेस घडला, त्याच वेळेस अर्थात् तो सर्व
मला कळला. हुसेन हा एकाएकीं मजपुढें प्राप्त झाला, व त्यानेंच
ही हकीकत मला कळवून खेरीज सांगितलें कीं, 'कंदाहारचा राजा
व करिझमीचा सुलतान या उभयतांनीं आपलें सैन्य एकत्र केलें
असून ते आपणांवर चालून येत आहेत, व आपलें राज्य घेऊन
अस्त्राखान शहर धुळीस मिळवून टाकण्याचा त्यांचा विचार आहे.'
हें तो मला सांगत आहे इतक्यांत अविसेन तेथें आला, व आमच्या
मध्ये बोलूं लागला. बोलतां बोलतां त्यानें, करिझमी येथून हुसेन
व त्याचे लोक यांस आणीवाणीच्या प्रसंगीं मोठ्या शिताफीनें शत्रूच्या
हातांवर तुरी देऊन आपण कसे पळविलें, व त्यांच्या शत्रूंचा हिरमोड व
फटफजिती कशी केली, याबद्दलची जी हकीकत सांगितली, ती ऐकून
'आम्हां तिघांसही बेबीच्या देंठापासून हंसूं आलें ! यानंतर, ते दोघे राजे

एकत्र होऊन माझे राज्यावर चाल करून येतात या गोष्टीच्या संबंधाने माझ्या मनांत चिंता उत्पन्न झाली असें पाहून त्याबद्दल अविसेन यानें माझा निषेध केला. तो म्हणाला, ' महाराज ! मी एवढा आपला पाठीराखा असतांना आपणांस त्या पामरांची भांति कशाला पाहिजे ? मी आपणांला सांगतो कीं, माझे साहाय्य आपणांस आहे तोंपर्यंत आपल्या केंसासही धका लावण्याची त्यांची मगदूर नाही. फार काय, पण येवढा हिंदुस्थान देश, चीन देश, व मोंगोलिया देश, येथले राजे आपल्या सर्व लोकांसह जरी आणखी जाऊन त्यांना मिळाले, तरी मी त्यांची दाणादाण करून तुम्हांस विजयी करीन !' असो, सध्या करिझमीचा सुलतान व कंदाहारचा राजा हे तुमच्या राज्यांत शिरून धुमाळी मांडण्याचा आव घालीत आहेतना ? ठीक आहे ! करूं द्या त्यांना वाटेल तितकी धडपड ! मी त्यांचें पाऊल सरहद्दीच्या आंत पडूंच देत नाहीं म्हणजे झालें ! तुम्ही खुशाल ही कामगिरी माझ्यावर सोंपवून वेफिकीर रहा ! '

अविसेन यानें अशा प्रकारें या विकट प्रसंगीं मला साहाय्य करण्याचें वचन दिलें याबद्दल मी त्याचे फार आभार मानिले, व अशा महासामर्थ्यावान् पुरुष्याच्या हातीं ह्या आपल्या कार्याचीं सूत्रे आहेत हें पाहून मला अत्यानंद झाला. त्या दोघां राजांकडून आपणांस कांहीं अपकार होईल ही गोष्ट माझ्या स्वप्नांतही येईनाशी झाली, इतकेंच नव्हे, तर ते एकदांचे लवकर बोल्गा नदी उतरून अलीकडे केव्हां येतील व फजीत होतील असें मला होऊन गेलें ! ही गोष्ट थोडक्याच वेळांत घडली; कां कीं, ते राजे मोठमोठ्या मजला करीत माझ्या राज्याच्या सरहद्दीकडे येऊं लागले, ते लवकरच जिहून नदीचें मुख टाकून पुढें जैक नदीपर्यंत येऊन थडकले. तें ऐकून अस्त्राखान शहरांत मोठा हाहाकार झाला. मी सर्वस्वी अविसेन याजवर भार टाकून बसलों असल्यामुळें माझ्या सैन्याची तयारी बहुतेक नव्हतीच असें म्हणण्यास हरकत नाही. पण माझ्या लोकांचें धावें अर्थातच अतिशय दणाणून गेलें. ते म्हणूं लागले

अस्त्राखानचा सदा आनंदी राजा होर्मज्ञ याची गोष्ट. ६७

कीं, “ येवढ्या जबरदस्त शत्रूंच्या पुढें आम्ही चिलटांप्रमाणें कोणी-
कडच्यां कोणीकडे नाहीसे होऊन जाऊं, व एका क्षणांत शत्रु
अस्त्राखान शहराची राखरांगोळी करून टाकतील ! ’

माझे सैन्य थोडें व तेंही तयारींत नाहीं, अशी बातमी हेरांकडून
माझ्या शत्रूंना कळली असल्यामुळें मजकडून त्यांना अडथळा
होईल हें त्यांच्या गांवींही नव्हतें; तेव्हां आपणाला लढाई देण्याचें
कारण न पडतां अस्त्राखान शहरापर्यंत विनधोक चाल करितां येईल
असें साहजिकच त्यांना वाटलें; इतकेंच नव्हे, तर अस्त्राखानचें
राज्य-काबीज करून अपार संपत्तीसह आपण थोडक्याच दिवसांत
जयघोष करीत परत आपल्या राज्यांत जाऊं म्हणून ते मनांत माडे
खाऊं लागले ! पण अविसेन यानें आपल्या सामर्थ्यानें त्यांची सर्व
आशा वसातळास नेली व त्यांची फटफजिती केली. ती अशी.
त्यानें मला बरोबर घेतलें व आम्ही दोघे माझ्या लहानशा सैन्यावर
मुख्य झालों. हें सैन्य घेऊन आम्ही बौल्गा नदी उतरून गेलों, व
नंतर शत्रु हे जेथून सुमारे तीन कोसांच्या अंतरावर होते अशा
ठिकाणीं आम्हीं मुक्काम केला. तेथून अविसेन यानें आपल्या अद्भुत
मंत्रसामर्थ्याचा उपयोग करून त्या दोघां राजांत वैमनस्य आणिलें. ती
गोष्ट इतक्या थरांस आली कीं, ते उभयतां आपापलीं सैन्ये घेऊन
एकमेकांवर चालून गेले. त्यांची निकराची लढाई होऊन कंदाहारचा
राजा पडला, व करिश्मीच्या सुलतानास जय प्राप्त झाला. पण
त्याला ह्या जयाचा कांहीं एक उपयोग नव्हता; कां कीं, त्याचें
बहुतेक लोक रणांगणीं पतन पावल्यामुळें आमच्याशीं सामना कर-
ण्याचें सामर्थ्य त्यांना राहिलें नव्हतें. मग आमचे त्यांचे दोन हात
होण्याची वेळ आली, तेव्हां त्यांची अगदीं फें फें उडाली, व
आम्हीं त्यांच्या सभोवतीं वेढा घालून त्यांना कोंडून टाकिलें. याप्र-
माणें आपण पराजित झालों असें पाहून करिश्मीचा सुलतान
मुक्काम्यानें आम्हांस शरण आला. तेव्हां त्यास त्याच्या लोकांसह
आम्हीं अस्त्राखान येथें आणून प्रतिबंधांत ठेविलें.

करिझमीचा सुलतान माझे हातीं सांपडल्यावर मी त्याचा इतका मानमरातब ठेविला की, त्यामुळे तो मजवर फारच खूब झाला. त्याची कन्या मी बलात्काराने आणिली म्हणून जो क्रोधाग्नि त्याच्या हृदयांत धुमसत होता तो साफ विझावा म्हणून मी फार झटलो, व तो माझा यत्न उत्तम प्रकारे सिद्धीस गेला; आणि याहीपेक्षां, राज-कन्येनें माझ्या चांगुलपणाबद्दल जी त्याजपाशीं माझी प्रशंसा केली तिचा तर त्याच्या मनावर फारच चांगला परिणाम झाला. ती माझे येथे आल्यापासून तिचा मान व बरदास्त मी कशी ठेविली, व मुख्यतः तिच्याशीं वागण्यांत मीं सभ्य रीतीचें यत्किंचित्ही उल्लंघन केलें नाहीं, या गोष्टी ऐकून त्याची मर्जी मजवर फारच प्रसन्न झाली. सारांश, शेवटीं त्यानें कन्या मला अर्पण करण्याचा निश्चय केला.

मग काय विचारतां ? जिकडे तिकडे आनंदीआनंद होऊन गेला. आमच्या विवाहाच्या संबधाने सर्व शहरांत महोत्सव जे सुरू झाले ते एकसारखे वर्षभर चालले होते; अथवा अजूनही ते तसेच चालले आहेत असें म्हणण्यास कांहीं प्रत्यवाय नाहीं. लग्नसमारंभ उरकल्यानंतर माझा सासरा म्हणजे करिझमीचा सुलतान परत आपल्या राज्यांत निघून गेला. त्याचा पराभव झाल्यामुळे त्यास वाईट वाटलें होतें. पण त्याचा माझ्याशीं जो हा नवीन संबंध जडला त्यामुळे त्याचें सांत्वन होऊन त्या गोष्टीचा त्याला विसर पडला. तो माझ्या येथून जाण्यापूर्वी त्याचें व अविसेन याचें अनेक वेळां संभाषण झालें. त्यांत अविसेन हा मोठा विद्वान् व बलाढ्य मांत्रिक असून त्याच्या अंगीं 'कर्तुमकर्तुमअन्यथाकर्तुं' शक्ति आहे अशी त्याची पक्की खात्री झाली. त्यानें अविसेन यास आपली कन्या नेण्याचे बाबतींत क्षमा केली इतकेंच नाहीं, तर त्यास आपला मित्रही मानिलें. तात्पर्य इतकेंच कीं, अविसेन व मी या उभयतां-वरही त्याची येवढी मर्जी वसली कीं, अविसेन याशीं त्याचें मित्रत्व जडलें, व त्याची कन्या रशिया इजला माझ्यासारखा पति मिळाला,

या दोहोंपैकी अधिक अभिनंदनीय कोणती गोष्ट त्यास वाटली, का दोन्ही सारख्याच वाटल्या, हे मला कांहींच सांगतां येत नाही !

रशिया इजर्शी माझे लग्न झाल्या दिवसापासून तिने आपल्या स्वभावाची तीव्रता अगदी टाकून दिली, व ती मजवर अत्यंत प्रीति करूं लागली. ही प्रीति शुक्लपक्षातील चंद्राप्रमाणें दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होऊन आम्ही परस्परांच्या समागमांत अत्यंत सौख्य पावलों. पण हाय हाय ! अशा प्रकारें पूर्ण सुख व समाधान अनुभवण्यांत आमचे कांहीं दिवस लोटल्यावर, जो अविसेन या आमच्या सुखास कारणीभूत झाला होता त्यानेच शेवटीं एकाएकी त्यांत विघात आणून आमची स्थिति अत्यंत शोचनीय करून टाकिली !

अविसेन हा अद्वितीय विद्वान् व ज्ञानी खरा; पण रशिया हिचे अनुपम सौंदर्य पाहून आपकानें त्याची अगदी गाळण होऊन गेली, व याच गोष्टीमुळे आजमितीस माझ्या सर्व सुखाचा नाश होऊन माझ्या काळजास घरे पडून गेले आहेत. अविसेन याच्या योगानेच मला रशिया ही प्राप्त झाली ही गोष्ट स्मरून व त्याच्या पोक्तपणास आणि विद्वत्तेस मान देऊन, मी त्याला रशिया ईस वाटेल तेव्हा भेटण्याची व तिच्याशी बोलण्याचालण्याची सदर परवानगी दिली. पण महाराज ! कांता आणि कांचन यांच्या संबधानें होईल तोंपर्यंत कधीही कोणावर विश्वास ठेवूं नये; कां की, दोहोंच्या लालचीनें आजपर्यंत जगांत अत्यंत थोर पदवीच्या माणसांकडूनही महत्पापें व विलक्षण अनर्थ घडले आहेत ! असो, तर सांगण्याचें तात्पर्य इतकेंच कीं, अविसेन याचें रशिया हिजर्शी बसण्याउठण्यांत व बोलण्याचालण्यांत जसजसें रहस्य वाढत गेलें तसतसा त्याचा आपक अनावर हात गेला, व आपण कोण आणि हिजर्शी आपलें नातें काय आहे, याचें त्याला भान राहिलें नाही ! त्यानें राणीस थोडक्याच दिवसांत आपलें मनोगत कळविलें. त्याचें पाचकळ भाषण ऐकून तिच्या मनाला अतिशय किळस आला, व मोठा धक्का बसला; आणि त्या दुःखानें तिच्या हृदयाचें विदारण केलें ! तथापि अविसेन याला

आपण टाकून बोलल्यास, त्याचे अंगी राक्षसी सामर्थ्य असल्यामुळे तो आपणाला गोत्यांत घातल्यावांचून सोडणार नाही, असे जाणून ती अत्यंत सौम्यपणाने व दीनवाणीने त्यास म्हणाली, 'अविसेनजी ! तुम्हीं व्यावहारिक नीति व परमेश्वराचे भय यांचा विचार करून, माझ्या उभयकुळांच्या व तुमच्या निष्कलंक कीर्तीस काळिमा आणणारी ही जी गोष्ट मनांत आणली आहे ती काढून टाका. तुमचे अगाध ज्ञान पाहून मला वाटते की, अशा दुष्ट मनोविकारांचे आकलन करणे दुसऱ्या कोणाही मनुष्यापेक्षा तुम्हांस फार सोपे आहे. महाराजांचा व तुमचा स्नेह असून तुमच्याविषयी त्यांच्या मनांत अत्यंत पूज्य भाव वसत आहे, तसेच त्यांची माझ्याठायी व माझी त्यांच्याठायी अलौकिक प्रीति आहे, व या जन्मी त्यांच्याखेरीज जगांतले इतर सर्व पुरुष मला बापाभावांप्रमाणे आहेत; म्हणून, अविसेनजी ! मी तुम्हांस कोंपरापासून हात जोडून विनंति करते की, तुम्हीं आपण होऊन जे हे आम्हां उभयतांच्या अत्यंत निष्कलंक व निस्सीम प्रीतीचे झाड लाविले आहे, ते तोडून टाकण्याचे अपयश घेऊ नका !'

पण हाय हाय ! विचान्या माझ्या राणीने अशा प्रकारे अविसेन यास परोपरी आळविले असताही, त्या आपकाने धुंद झालेल्या प्राधान्यहृदयास द्रव आला नाही ! त्याने आपले वाणेरडे बोलणे तसेच पुढे चालविले, व शेवटी तो इतका निर्लज्ज झाला की, राणीची सहनशीलता नाहीशी होऊन त्याला टाकून बोलल्यावांचून तिला रहावेना; त्याचा कोडगेपणा पाहून ती परम क्रोधायमान झाली—तिचे नेत्र आरक्त झाले व सतीत्वाचे तेज विजेप्रमाणे तिच्या ठायी चमकू लागले ! तिने त्यास अशा तीक्ष्ण शब्दांनी ताडण केले की, त्या योगे संताप त्याच्या पोटांत माईनासा झाला. त्याचा स्वभाव मूळचाच तापट, आणि त्यातून अशा मर्मच्छेद करणाऱ्या वाग्वाणांचा त्याजवर वर्षाव झाला; मग काय विचारतां ? तो जे येवढा वेळ श्वानवृत्ति धरून राणीपासून प्रीतिरूपी भाक-

रीचा तुकडा मिळण्यासाठी लाल घोटित होता, तें त्याचें स्वरूप एकदम बदलून जाऊन, जखमी झालेच्या वाघाप्रमाणें तो चवताळून गेला, आणि तिला म्हणाला, 'अगे निमकहराम स्त्रिये ! तूं मजसारख्या तेजस्वी पुरुषाचा अपमान करून माझी निराशा केलीस याचें प्रायश्चित्त तुला जन्मभर भोगावें लागेल, समजलीस ? तुझें नवऱ्याच्या ठिकाणीं जिवापरीस प्रेम आहे म्हणून म्हणतेस ना ? ठीक आहे ! त्याचाच मी लचका तोडून घेतों, आणि ती जखम कधींही बरी होणार नाहीं असें करून टाकतों म्हणजे झालें !' असें म्हणून त्यानें कांहीं मंत्राचा उच्चार करून राणीच्या अंगावर फुंकर घातला, व तत्काळ तो अदृश्य झाला.

अविसेन याच्या ह्या कृत्यामुळें राणीस मोठें भय वाटलें, व तिच्या अंगाला कांपरें सुटलें. पण याहून ज्यास्त त्यापासून कांहीं परिणाम होईल असें तिला वाटलें नाहीं. तिनें मनांत म्हटलें, 'यानें मला भिवविण्याकरितांच हें केलें असून येवढ्यावरच त्याचा राग शांत झाला असावा. पुढें दोन तीन वेळां मी तिजपाशीं गेलों अंसतां; तुम्हीं जो तिचा मूर्च्छित होण्याचा प्रकार पाहिला त्याचा जेव्हां तिला अनुभव आला, तेव्हां अविसेन यानें किती निर्दयतेनें आपला सूड उगवला हें तिच्या लक्ष्यांत पूर्णपणें आलें. शेवटीं, महाराज ! सांगायार्चें इतकेंच कीं, माझ्या या स्थितींत मला वास्तविक समाधान विलकूल नसून हें प्रेमभंगाचें दुःख माझ्या काळजाला रात्रंदिवस झोंबून राहिलें आहे ! पण शेवटीं आपणास हेंही सांगणें इष्ट आहे कीं, माझ्या अशाही दुःखदायक स्थितींत, अविसेन यानें माझी प्रियतमा मजपासून हरण करून नेली नाही, व अशा प्रकारें नुसत्या तिच्या दर्शनाचा तरी निदान लाभ मला मिळूं दिला, याबद्दल मी परमेश्वराचे मोठे उपकार मानितों !

बद्रुद्दीन लोलो राजा, त्याचा वजीर, व मित्र...

यांची गोष्ट (पुढें चालू).

अस्त्राखानच्या राजानें आपली गोष्ट संपविल्यावर बद्रुद्दीन राजा त्यास म्हणाला, ' महाराज, आपण कृपा करून माझी जिज्ञासा तृप्त केली याबद्दल मी आपला परम आभारी आहे. तसेंच आपली हकीकत ऐकून जितकें मला दुःख वाटलें तितकें दुसऱ्या कशानेही आजपर्यंत वाटलें नाहीं, हें ही मी खर्चीत आपणांला सांगतो.' इतकें झाल्यावर अस्त्राखानचा राजा हा, बद्रुद्दीन, त्याचा वजीर, व मित्र यांचा निरोप घेऊन दरवारचें कामकाज पहाण्याकरितां निघून गेला. नंतर थोडक्याच दिवसांनीं हे तिघेजण डमास्कस येथें जाण्यास निघाले.

या तिघांनीं अस्त्राखानच्या राणीची जी दुःखकारक स्थिति पाहिली होती तिच्या संबंधानें, मार्ग क्रमीत असतां त्यांचा पुष्कळ वेळां संवाद झाला. त्यांत एके दिवशीं सैफुलमुल्क हा बद्रुद्दीन राजास म्हणाला, ' महाराज, रझिया बेगम हिजपेक्षां अधिक सुंदर व प्रीतिस योग्य अशी स्त्री आजपर्यंत जगांत होऊन गेली असेल असें मला वाटत नाहीं. तरी पण काय असेल तें असो, तिळा आपण इतकी निरखून पाहिली तथापि तिच्या रूपाला भुलून आपणांपैकीं कोणीही वेडावून गेला असें मला वाटत नाहीं. निदान मी आपल्या स्वतःविषयीं तरी असें म्हणतो कीं, बेदी-अल्-जमाल हिची तसवीर सदोदित माझ्याजवळ असल्यानें मी त्या प्रसंगांतून साफ वचावलों यांत संशय नाहीं. ' हें ऐकून अतलमुल्क वजीर म्हणतो, ' खरेंच, माझीही पण गोष्ट तशीच आहे. झालिका हिची मूर्ति रात्रांदिवस माझ्या डोळ्यांसमोर उभी असल्यामुळें जगांतली दुसरी कोणतीही सुंदर स्त्री मी पाहिली तरी माझ्या प्रियतमेपुढें तिचें मला कांहींच वाटत नाहीं ! ' सैफुलमुल्क म्हणतो, ' हें आपणां दोघांचें ठीकच झालें. पण महाराजांची गोष्ट अगदीं

निराळी आहे. आपणां दोघांप्रमाणे त्यांचें मन कोणा एखाद्या राजकन्येनें यापूर्वीं मोहून टाकिलें नसल्यामुळे, रझिया वेगम हिजविषयीं आपणांप्रमाणेंच त्यांचेही औदासीन्य असावें हा मोठा चमत्कार आहे !'

बद्रुदीन राजा किंचित् हंसून म्हणतो, 'माझी कोणी प्रियकरीण असलेली तुम्हांला ठाऊक नाही म्हणून माझ्या वृत्तीविषयीं तुम्हांस येवढा चमत्कार वाटतो ! पण वास्तविक पुसाल तर मीही तुम्हांप्रमाणेंच प्रेमपाशांत गुंतून गेलेलों आहे, आणि याच कारणामुळे माझ्याही सुखास व्यत्यय आलेला आहे. तुमच्याप्रमाणें माझ्या प्रीतीचें पात्र कोणी एखादी राजकन्या आहे असें नाही. तर ती अगदीं सामान्य स्थितींतली स्त्री आहे. ही माझ्या प्रेमसंबंधाची गोष्ट मी तुम्हांस सांगणार नव्हतो; पण ज्या अर्थी तसा योग तुम्हीं आणलाच, त्या अर्थी मला ती सांगितल्यावांचून राहवत नाही !'—

अरूया नामक सुंदर, चतुर व सत्वशील स्त्रीची गोष्ट.

बद्रुदीन राजा म्हणतो,—कांहीं वर्षांपूर्वीं डमास्कस येथें वन्नू या नांवाचा एक वृद्ध व्यापारी रहात असे. शहरानजीकच त्याची एक मोठी वाडी असून तींत त्याच्या दोन वखारी होत्या. त्यांत सर्व प्रकारचें छोट व हिंदुस्थानांतील भारी किमतीचें रेशमी कापड भरलेलें होतें. त्या व्यापाऱ्याची अरूया या नांवाची बायको होती. ती तरुण असून, रूपानें अस्त्राखानच्या राणीपेक्षां सरस जरी नसली, तरी तिच्याहून यत्किंचित्ही कमी खास नव्हती.

वन्नू हा मोठा चैनी माणूस होता. खर्च करण्यांत त्याचा हात फार सढळ असे. तथापि तो स्वतःच्या ऐषआरामांतच पैसे उडवीत असे असें नाही. तर लोकोपयोगी कामांत व अनाथांस साहाय्य करण्यांतही त्याचा नेहमीं पुष्कळ खर्च होत असे. फार काय, पण एखादे दिवशीं जर त्याचे हातून अशा प्रकारचें कांहीं सत्कृत्य घडलें नाहीं, तर त्याच्या मनाला मोठी हुरहुर लागत असे. अशा रीतीनें त्याचा अवाढव्य खर्च चालत असतां त्याला स्पष्ट दिसून आलें

की, आपण आपल्या हातानें आपल्या पायावर हा धोंडा पाडून घेत आहों. तथापि त्याला आपला नेहमींचा क्रम बदलण्याची वासना होईना. असें होतां होतां शेवटीं त्याचा सर्व व्यापार वसून त्याचें दिवाळें निघण्याची वेळ आली. तेव्हां त्याला आपलें घरदार सर्व विकून टाकावें लागलें. याप्रमाणें वन्नू हा कालचक्राच्या फेऱ्यांत सांपडून ' रावाचा रंक ' बनून गेला.

वन्नूसारख्या गृहस्थास मित्रांची कधींही वाण नसावयाचीच. त्यानें आपल्या चालत्या काळांत त्यांस शेंकडों वेळां मेजवान्या वगैरे देऊन संतुष्ट केलें होतें. इतकेंच नाही, तर त्यांच्यापैकीं पुष्कळांस त्यानें मोठमोठ्या रकमा उसनवारही दिल्या होत्या. तसेंच त्यांचें इतर अनेक लोकांकडे सावकारीसंबंधानें पुष्कळ येणें होतें. पण काळ फिरला म्हणजे सर्वच फिरतें, या न्यायानें त्याच्या कृतघ्न मित्रांनीं प्रसंगीं उपयोगीं पडण्याविषयींच्या त्याच्या विनंतीकडे बिलकूल लक्ष्य दिलें नाही ! त्याचप्रमाणें त्याचीं जीं कुळें होतीं त्यांपैकीं कांहींनीं आपणांकडे त्यांचें असलेलें कर्ज साफ नाकबूल केलें, व कांहींना तें देण्याची मुळीं ऐपतच नव्हती. तात्पर्य, त्या कठिण प्रसंगीं वन्नूचे सर्व ग्रह प्रतिकूल होऊन जगांत त्याला कोणी साहाय्य करणारें नाहीसें झालें, व त्यामुळें त्याला पराकाष्ठेची काळजी लागून तो दुखण्यास पडला.

वन्नू दुखण्यास पडला असतां, त्याच्या एका साधारण ओळखीच्या हकीमास त्यानें एक हजार मोहरा उसनवार दिलेल्या होत्या, त्या गोष्टीची त्याला सहज आठवण झाली. तेव्हां त्यानें आपल्या वायकोस बोलावून म्हटलें, ' प्रिये ! आपणांवर मोठें संकट तर आलें आहे खरेंच. पण आपणांला निराश होण्याचें कारण नाही. दानीष हकीम याजकडे माझ्या एक हजार मोहरा येणें आहेत. इतर सर्व लोक जरी ह्या प्रसंगीं मजवर फिरून पडले आहेत, तरी त्याच्या हातून तशी गोष्ट होणार नाही. तो मोठा सज्जन आहे. याकरितां तूं त्याजकडे जा, व माझी सर्व स्थिति त्यास कळवून,

माझ्या हजार मोहरा तेवढ्या या वेळेस मला घाल तर मोठी मेहेर-
वानी होईल, असें त्यास सांग. '

अरूया हिनें लागलाच बुरखा घेतला आणि ती दानीष याचे
घरीं गेली. त्यानें तीस येण्याचें कारण विचारल्यावरून ती आपल्या
तोंडावरचा बुरखा काढून त्याशीं बोलूं लागली. ती म्हणते, ' मला
आपण ओळखली नसेल; कां कीं, मी कधींही यापूर्वीं आपल्या
दृष्टीस पडलें नाहीं. मी बन्नूशेट कापडवाले यांची बायको आहे.
माझ्या यजमानांनीं आपणांस फार फार सलाम सांगितले आहेत,
व त्यांची अतिशय नड असल्यामुळे, आपणांकडे ज्या त्यांच्या
हजार मोहरा येणें आहेत त्या त्यांनीं जरूर मागितल्या आहेत. '

अरूया ही तरुण व सुंदर असून तिचा स्वर फार मधुर होता,
आणि तिची बोलण्याचालण्याची ढवही फारच मनोहर होती. तिचें
बोलणें ऐकून दानीष हा तिजवर अतिशय फिदा झाला, व आप-
कानें तो इतका वेडावून गेला कीं, कांहीं एक विचार न करितां
तो तिच्याशीं एकदम प्रेमाच्या गोडगोड गोष्टी बोलूं लागला ! तो
म्हणाला, ' अगे मनमोहिनी ! तूं माझ्या येथें येऊन आपली पांयधूळ
झाडलीस व मज दीनाशीं दोन गोड शब्द बोलून माझे अंतःकरण
गार करून टाकिलेंस, या योगानें मी तुला इतका प्रसन्न झालों
आहें कीं, तुझ्या नवऱ्याचें देणें म्हणून नव्हे, तर तुला स्वतःला जें
हवें असेल तें देण्यास मी एका पायावर तयार आहे ! तुला पाहि-
ल्यापासून माझ्या अंतःकरणानें ठाव सोडला आहे; यास्तव तूं मज-
वर कृपा न केलीस तर मी जिवंत राहण्याची मुष्कील आहे ! खेरीज
तूं ही गोष्ट लक्ष्यांत आण कीं, तुझा नवरा म्हातारा असल्यामुळे
तुझ्या प्रीतीस तो योग्य नाहीं. सारांश, माझी इच्छा जर तूं तृप्त
केलीस, तर तूं हजार मोहरा मागायाला आली आहेस त्या ठिकाणीं
दोन हजार मी तुला देईन; इतकेंच नव्हे, तर मी पैगंबराची शपथ
वाहून सांगतो कीं, जन्मभर मी तुझ्या अध्या वचनांत राहीन. '

असा वाष्कळपणा करून तो हकीम, बोलल्याप्रमाणें खरोखरच

आपण त्या तरुण स्त्रीवर लंपट झालों आहों असें दाखविण्याकरितां तिच्या अगदीं जवळ गेला, आणि तिला आलिंगन देण्यास पुढें सरसावला ! पण ती चटकन् मागे सरून धिक्कारयुक्त मुद्रेनें व स्वरानें त्यास म्हणाली, ' अरे उद्धट व निर्लज्ज मनुष्या ! तुझ्या इच्छेप्रमाणें करण्यास मी राजी होईन असे तूं उगीच मनांत मांडे खाऊं नको ! तूं पक्कें ध्यानांत ठेव कीं, तुझी अथवा साऱ्या घिसर देशाची— किंवाहुना साऱ्या जगाची—संपत्ति जरी तूं मला देऊं लागलास, तरी हा देह अपवित्र करण्याचें काम कदापि माझ्या हातून होणार नाही ! तुजकडे येणें आहे तेवढें आपलें मुकाब्यानें दे, व मला जाऊं दे; आणि जी कधीं मजकडून तृप्त होण्याचा संभव नाही अशी ही तुझी अमंगळ इच्छा पुरी करण्याच्या नादांत फुकट वेळ घालवूं नको ! '

दानीष हा एरवीं चांगला शहाणासुर्ता माणूस होता. अरूया हिच्या तोंडचे शब्द ऐकिल्यावर, ती आपणास साध्य होत नाही हें त्याच्या सहज लक्ष्यांत आलें. मग लागलाच त्यानें आपला मोहरा बदलला, व वाघासारखा चवताळून जाऊन अत्यंत कठोरपणानें तिला म्हणाला, ' अगे निर्लज्ज, बाजारवसवे स्त्रिये ! तूं मजकडे पैसे मागावयास आलीस याची तुला शरम कशी वाटली नाही ? तुझा थोडा दादला केवळ आपल्या उधळेपणानें अन्नास मोताद झाला आहे. तर अशा महामूर्खाची मला कांवि येईल व मी त्यास मदत करीन असें कधींही होणार नाही; आणि त्याच्या बापाचें देणें तर मी कांहीं एक लागत नाही ! ' असें बोलून तो त्या गरीब साध्वी स्त्रीस ताडणही करण्याच्या वेतांत आला होता. पण त्याला काय वाटलें असेल तें असो, तसें न करतां तो लागलाच उठून घराबाहेर चालता झाला,

अरूया ही रडत रडतच घरीं आली. पण दानीष यानें जो पाजीपणाचा प्रकार केला तो अशा स्थितींत नवऱ्यास सांगितला असतां त्याची प्रकृति वेताल होऊन न जाणों भलतेंच एखादें कांहीं

होईल असें समजून ती त्यास इतकेंच म्हणाली कीं, 'महाराज, दानीष हा तुमच्या इतर कुळांसारखाच वेडमानी आहे. तो म्हणतो कीं, 'तुझ्या दादल्याचा एक छदामही मी लागत नाही !' हे तिच्या तोंडचे शब्द ऐकून बन्नूस अत्यंत गर्हिवर व संताप येऊन तो म्हणतो, 'काय ? दानीष यानेही अशा विकट प्रसंगीं माझी उपेक्षा करावी इतका का तो नीच आहे ? तो काय म्हणतो कीं तुझ्या दादल्याचा मी एक छदामही लागत नाही ? किती तरी मात्रागमनी माणूस ! मी त्याशीं व्यवहार केला त्या वेळेस तो मला इतका सच्चा माणूस दिसला कीं, मी कारणपरत्वे आपले सारे घरदार त्याच्या हक्काळीं करण्यास मागेपुढें पाहिलें नसतें ! या अह्मा ! आतां दुनयेत विश्वास तरी कोणावर ठेवावा बरें ! या प्रसंगीं मी त्याचें पारिपत्य करूं काय ? हो, तें करणें मला अगदीं उचित दिसतें.' मग बायकोस म्हणतो, 'जा ग तूं आतांच्या आतां काजीकडे. तो दुष्टांस यमासारखा व अनाथांस बापासारखा आहे. त्याला या मादरचोदाची सर्व लबाडी समजावून सांग; म्हणजे माझी खात्री आहे कीं, तो न्याय करून माझे पैसे सव्याज त्या गुलामाकडून मला देववील !'

हे नवऱ्याचें बोलणें ऐकून अरूया ही काजीकडे गेली. तो त्या वेळीं कचेरींत कामकाज करीत बसलेला होता. कचेरीच्या जागेत लोकांचा गर्दी झालेली होती, सबब अरूया ही जरा दूर उभी राहिली. परंतु तिच्या स्वाभाविक मोहक गुणांच्या योगानें तिजकडे सहजच लोकांचें लक्ष्य गेलें. त्यांतून काजी हा स्वभावतःच विशेष स्त्रीलंपट असल्यामुळें अरूया हिला पाहतांच त्याच्या मनाची अगदीं चलविचल होऊन गेली. त्यानें तिला आपल्याजवळ येण्याविषयीं खूण केली, व कचेरीच्या आंतल्या खोलींत तो तिला घेऊन गेला. तेथें त्यानें तिला एका कोचावर बसवून आपला बुरखा काढण्यास सांगितलें. तो तिनें काढतांच तिचें अनुपम स्वरूप पाहून एकदम तो दानीष याजप्रमाणेंच दिवाणा झाला ! तो प्रेमानें तिला

म्हणतो, ' अगे अमृतवल्ली ! स्वर्गींचे अप्सरे ! तूं 'कोणत्या' कामा-
करितां येथें आली आहेस तें कृपा करून मला सांग, व तुझी अर्शा
खातरजमा असूं दे कीं, तुझें काम कसलेंही असलें तरी तें मी
केल्यावांचून राहणार नाही ! '

हें ऐकून अरुया हिनें, दानीप याजकडील आपल्या नवऱ्याच्या
कार्जाची व त्यानें तिजशीं जो फाजीलपणा केला त्याची हकीकत
सांगून त्यास विनंति केली कीं, तो आतां घेतलेली रक्कम अजीवात
नाकवूल करतो. तर आपण न्याय करून ती त्यास देण्यास
लावावें. अरुया हिच्या रूपास काजी अगोदरच भुलून गेलेला
होता, व तिच्या तोंडचें मधुर व मर्यादशील भाषण ऐकून तर
त्याची अगदीं गाळणच होऊन गेली ! तिला तो म्हणतो, ' अंः,
यांत विशेष कांहींच नाही ! त्यानें तुमचें वाजवी देणें आहे तें
दिलेंच पाहिजे; न देईल तर मी एकाचे दोन दानीप करून
टाकीन ! ' येवढ्या अवधींत काजी हा पराकाष्ठेचाच उलू शाला,
व तो अरुया हीस अत्यंत उत्सुकतेनें म्हणतो, ' हे त्रिभुवनसुंदरी !
तुझ्याशीं मला आतां ज्यास्त बोलण्यास शक्ति नाही. तुझ्या पायां-
जवळ माझी येवढीच प्रार्थना आहे कीं, दानीप यास ज्या गोष्टी-
संबंधानें तूं नकार केलास त्या गोष्टीची भिक्षा या दासास घाल;
म्हणजे हा मी पहा आतांच उठून त्याजकडे जातो, व त्याजकडून
चार हजार मोहरा आणून तुझ्या स्वाधीन करतो ! '

कार्जाचाही दानीप याच्यासारखाच प्रकार पाहून अरुया हिला
रडें कोसळलें. ती स्फुंदत स्फुंदत म्हणते, ' हाय हाय ! भगवंता !
जगांत सत्व कोठेंच का राहिलें नाही ? अपराध्यांस दंड व निर-
पराध्यांस शिक्षा करण्याचें काम ज्यांकडे तुझ्या सत्तेनें आलें आहे,
त्यांनीं स्वतःच अशीं अघोर कृत्ये करण्यास प्रवृत्त व्हावें ना ? '
काजीनें पुष्कळ प्रकारें तिची समजूत करून तिला रडें आवरण्यास
सांगितलें. पण माझी इच्छा तृत झाल्यावांचून तुझें काम मजकडून

होणार नाही, अशी त्याची शेवटची अंठ ऐकून ती मोठ्या दुःखाने उठून आपल्या घराकडे चालती झाली.

अरूया ही परत घरी गेली. तेव्हां वन्नू याने तिच्या मुद्रेवरून ताडले कीं, ही कांहीं सुवार्ता घेऊन आली नाही. तो तीस म्हणतो, 'प्रिये ! माझ्या लक्ष्यांत आले कीं, काजीने तुझा अर्ज कबूल केला नाही. यावरून मला स्पष्ट दिसते कीं, तो दानीपि याचा स्नेही असावा.' ती म्हणते, 'हो, तुम्ही म्हणतां तेंच खरें. माझे सारे श्रम फुकट गेले. त्याने माझ्या अर्जाकडे विलकूल लक्ष्य दिलें नाही. आतां आपला पैसा उगवण्याची मुळींच आशा नको ! परमेश्वर काय आपली अवस्था करणार कोण जाणे ?' वन्नू तिला म्हणतो, 'बरें, कांहीं चिंता नाही. तूं धीर सोडूं नको. आपण सुभेदाराकडे फिर्याद करूं. मी त्यास आजपर्यंत पुष्कळ वेळां उधार माल दिलेला आहे. तेव्हां तें स्मरून तो तरी आपली दाद खचीत घेईल असें मला वाटते.'

त्यावरून दुसरे दिवशीं अरूया ही सुभेदाराकडे गेली. आपल्याशीं मला कांहीं बोलावयाचें आहे असें तिनें त्यास म्हटल्यावरून तो तीस एकांतीं घेऊन गेला. त्यानें तिचें चांगल्या प्रकारें स्वागत केले, व तिला तोंडावरचा बुरखा काढण्यास सांगितले. असें केल्यापासून आपल्याला दोन वेळां काय अदल घडली हें अरूया हिच्या लक्ष्यांत येऊन तिनें, येवढ्या गोष्टीची माफी करा, असें त्यास म्हटले. पण तो काहीं केल्या ऐकेना. शेवटीं त्यानें तीस इतकी कांहीं गळ घातली कीं, तिला बुरखा काढल्यावांचून गत्यंतरच राहिलें नाही !

सुभेदार हा चांगला पोक्त व हुशार मनुष्य होता. पण स्त्री पाहिली कीं ज्यांचे डोळे फुटल्यावांचून रहावयाचेच नाहीत, अशा पैकीं तो असल्यामुळे, अरूया हिचें स्वरूप पाहिल्याबरोबर हकीम व काजी यांच्यासारखीच त्याची स्थिति झाली हें सांगावयास नकोच ! तो प्रेमाच्या आवेशांत येऊन म्हणतो, 'अहाहा ! ही तारुण्यानें

कशी रसरसली आहे ! आणि सौंदर्याची तर खरोखर ही पुतळीच आहे ! अगे कमलनयने ! तू कोण व येथे कशाकरिता आलीस तें मला लवकर सांग. ' ती उत्तर करते, ' महाराज, बन्नूशेट या नांवाच्या व्यापाऱ्याची मी बायको आहे. त्यांचा आपला अनेक वेळां व्यवहार झालेला आहे. तेव्हां त्यांस आपण ओळखित असालच. ' सुभेदार म्हणतो, ' हो हो, त्याचा माझा फारच ऋणानुबंध आहे, व त्याच्या इतका मी जगांत कोणासही चहात नाही. तुजसारखी गुणवती व रूपवती स्त्री त्यास मिळाली आहे हे त्याचे फारच मोठे भाग्य होय ! असें भाग्य लाखांत एखाद्याचेच आढळते. ' अरुया म्हणते, ' त्यांना सांप्रत भाग्यवान् म्हणण्यापेक्षां दया करण्यास योग्य असें म्हटलें असतां विशेष शोभेल; कां कीं, आज मित्तीस पराकाष्ठेच्या संकटावस्थेंत ते आहेत. ' असें म्हणून तिनें नवऱ्याच्या स्थितीची सर्व कच्ची हकीकत सुभेदारास सांगून त्याजकडे येण्याच्या कारणाचाही खुलासा केला.

सुभेदारानें तिचा सर्व वांका ऐकून घेतल्यावर, दानीष याजकडून तिच्या नवऱ्याचे पैसे काढून देण्याचे मोठ्या खुशीनें त्यानें वचन दिलें. पण दानीष व काजी यांच्याप्रमाणेंच त्याचीही तिज. विपर्यां दुष्ट वासना होती हे मागे सांगितल्यावरून लक्ष्यांत येईलच- तो तिला म्हणाला, ' मी दानीष यास बोलावणें पाठवितों, व तो बऱ्या बोलानें तुझ्या नवऱ्याचे पैसे देईल तर ठीकच आहे, नाही-पेक्षां त्याचा समाचार घेणें मला कांहींच कठिण नाही ! पण मला हेही तुला सांगितलें पाहिजे कीं, आमच्यासारखे लोक हे पारितोषिकावांचून कोणतेही काम हातीं घ्यावयाचे नाहीत. म्हणून तुजकरितां मी जें काय करणार त्याचा मोबदला तू मला अगोदर दिला पाहिजे. '

अरुया हिनें सुभेदाराच्या मनांतला आशय जाणून निराशेनें चटकन आपल्या घराचा रस्ता धरिला; कां कीं, कसाही प्रसंग आला व कोणी कांहींही देऊं केलें तरी आपलें सत्त्व तिळमात्रही

ढळं घावयाचें नाहीं, हा तिचा निश्चय केवळ वज्रलेप होऊन गेला होता. ती घरीं येऊन मोठ्या खेदानें नवऱ्यास म्हणते, 'अहो, जगांत आपला कोणीच काहो वाली नाहीं ! आपली कोणालाही कीं व येत नाहीं व आपल्याला हस्ते परहस्तेही साहाय्य करण्यास कोणाला बुद्धि होत नाहीं !' हे वायकोच्या तोंडचे शब्द ऐकून मात्र वन्नूचा धीर अगदीं सुटला. त्यानें वैतागानें त्या लोकांस पुष्कळ शिव्या व शाप दिले, व मनुष्यजातीच्या दुष्टपणाची केवळ ही कमाल झाली, असें त्यास वाटून तो अत्यंत दुःखी झाला. हें पाहून अरूया त्यास म्हणते, 'अहो, हें काय ? अशानें आपल्या संकटाची परिहार कधीं तरी होईल ? जगांत सुख व दुःख यांचें रहाटगाडगें सदोदित चालावयाचेंच आहे. तर त्याबद्दल व्यर्थ खेद करीत न बसतां मनाची शांतता ठेवून, आपले पैसे कोणत्या तऱ्हेनें उगवतील त्याबद्दलचा एखादा मार्ग शोधून काढणें हेंच सांप्रत आपल्याला उचित आहे. असा एक मार्ग माझ्या लक्षांत आला आहे, व मला वाटते, पैगंबरास आपली दया येऊन त्यानें स्वतःच माझ्या मनांत तो भरवून दिला आहे. तो कोणता हें तुम्ही मला विचारूं नका. सध्या तो तुम्हांस कळविणें मला वाजवी दिसत नाहीं. तथापि इतकें सांगण्यास हरकत नाहीं कीं, त्या मार्गाचें अवलंबन करण्याविषयीं तुम्ही मला परवानगी दिल्यास त्या योगानें दानीप, काजी व सुभेदार या तिघांच्या दुर्वर्तनाबद्दल लोकांत चोहोंकडे गवगवा होऊन त्यांची अगदीं फटफजिती होईल व शेवटीं आपला मुख्य हेतुही साध्य होईल.' वन्नू म्हणतो, 'जा, तुला वाटेल तें कर. मजकडून तुला सदर परवानगी आहे.'

याप्रमाणें नवऱ्याची परवानगी होतांच अरूया ही घरून निघाली, व पेठ्या, कपाटें वगैरे तयार करून विकणाऱ्या एका मनुष्याच्या दुकानां गेली. त्या मनुष्यानें तिला सलाम करून म्हटलें, 'बाई-साहेब ! आपणांला काय पाहिजे ?' ती उत्तर करते, 'अरे बाबा, मला कांहीं जरूरीच्या कामाकरितां तीन मोठमोठ्या व बळकट अशा

पेठ्या पाहिजेत. ' त्यावरून त्यानें तिला तसल्या कित्येक पेठ्या दाखविल्या. त्यांपैकीं तीन तिनें पसंत केल्या, व हमाळांच्या डोक्यांवर त्या देऊन घरीं नेल्या. या प्रत्येक पेठींत एक एक मोठा माणूस बसेल इतक्या त्या चांगल्या अघळपघळ होत्या. नंतर अरुया हिनें चांगला पोपाख केला, व जो काय थोडाबहुत दागदागिना तिच्या जवळ होता तो सर्व तिनें अंगावर घातला; आणखी सुगंधी तेलें वगैरे अंगास लावून आपला मोहकपणा होईल तितका जास्त तिनें वाढविला.

अशा प्रकारें अरुया ही घरून निघाली. ती प्रथम दानीष याच्या घरीं गेली. तिनें त्याच्या सांगण्याची वाट न पहातां तोंड-घरचा बुरखा काढला, व विजलीसारखी चमकत त्याजकडे पहात उभी राहिली;—सारांश, तो आपल्यावर अत्यंत मोहित होऊन जाईल अशी आपली बाह्यात्कारी कृति त्यास दाखविण्यांत तिनें कमाल केली ! ती हास्यवदन करून व किंचित् लाजल्यासारखें दाखवून त्यास म्हणते, ' महाराज ! मी पूर्वी एकवार आपणांकडे आले होते; पण तशीच परत गेलें. आतां सर्व गोष्टींचा पोक्त विचार करून फिरून मी आपणांकडे आले आहे. सांप्रत माझे असें म्हणणें आहे कीं, माझ्या यजमानांची तुमच्याकडे जी रकम येणें आहे ती जर तुम्ही देत असाल तर तुमच्या इच्छेप्रमाणें वर्तन करण्यास माझी कबुली आहे. ' हे तिच्या तोंडचे शब्द ऐकून दानीष हा लाळ घोटूं लागला. तो तिला म्हणतो, ' सुंदरी ! तू जरी पूर्वी माझ्या शब्दाचा अन्हेर केला आहेस, तरी मी एकवार जें तुला बोलून चुकलों आहे तें परत घेत नाहीं. तुजविषयीं माझ्या मनांत पहिल्या-प्रमाणेंच आदरबुद्धि व प्रेम आहे, व माझी अट तुला कबूल असल्यास पूर्ववत् एकाचे ठिकाणीं दोन हजार मोहरा तुला देण्यास मजकडून तयारी आहे. ' अरुया म्हणाली, ' फार चांगली गोष्ट. तुम्ही आज रात्रीं दहा वाजतां ऐवज बरोबर घेऊन माझ्या घरीं या. तुम्हीं दरवाजा ठोठावला कीं, माझी एक विश्वासू दासी आहे ती

तुम्हास आंत घेईलं, व माझ्या महालांत आणून सोडील. मग त्या ठिकाणीं आपण सारी रात्र एकमेकांच्या समागमांत आनंदानें घालवूं. वेळेवर येण्यास मात्र चुकूं नका हो ! मी तुमची वाट पहात वसतें.'

अरूया हिचे हे शब्द ऐकून दानीष हा केवळ आनंदसागरांत पोहू लागला; तो इतका कीं, आपण आहों कोठें व काय करीत आहों याचें त्याला भान राहिलें नाहीं ! तो त्या हर्षातिशयांत तिला आलिंगन देण्यासाठीं मोठ्या उत्सुकतेनें तिच्याजवळ गेला. पण तिनें त्याची मर्जी न जाऊं देतां मोठ्या चातुर्यानें ह्याही वेळेस तो प्रसंग टाळला. नंतर ती तेथून निघून, अशाच प्रकारें काजी-चाही समाचार घेण्याची तजवीज करण्याकरितां चालती झाली.

अरूया ही काजीकडे जाऊन त्यास म्हणाली, 'महाराज ! मी पूर्वी आपल्याला भेटून तशीच निघून गेलें. त्या वेळेपासून माझ्या मनाला मोठी हुरहुर लागून राहिली आहे. आपण ज्या गोष्टीबद्दल मला म्हटलें, तिजविषयीं मीं फिरून फिरून आपल्या मनाशीं विचार केला. तेव्हां शेवटीं माझा असा निश्चय ठरला कीं, आपल्यासारख्या थोरांचा शब्द खालीं पाडून आपल्या कृपेस आंच-वावे हे काहीं माझ्या स्थितीस योग्य नाहीं. तेव्हांपासून किती घेळां तरी माझ्या मनांत आलें कीं, आपणांसारख्या श्रीमान्, थोर व तरुण अशा राजविड्या पुरुषाच्या पायांची दासी मीं त्याच वेळेस होण्याचें कबूल केलें असतें तर आज अनुपम सुखांत मीं असतें ! सारांश, गत गोष्टीबद्दल मला पश्चाताप झाला आहे, व आपणां-सारख्याच्या कृपाछायेचा अन्हेर करण्याइतकी काहीं सात्विकवृत्ति माझ्या ठायीं नाहीं हे प्रांजलपणें आपणांशीं कबूल करण्यासाठीं मी आलें आहे.'

अरूया हिचें हें मानभावी भाषण ऐकून हकिमाप्रमाणें काजीही जिभल्या चाटूं लागला. तो म्हणतो, 'हे सौंदर्यवल्ली ! फार काय सांगूं ? पण तुझी इच्छा असल्यास याच वेळेस तूं माझ्या जवानखान्यांतील सर्व स्त्रियांत मुख्यपद पावशील, व माझ्या सर्व-

स्वाची धर्णीन होशील. आतां तुझ्याशीं ज्यास्त काय वोलवें हें मला सुचत नाही. म्हणून इतकेंच सांगतो कीं, तूं मजविषयीं कांहीं एक शंका मनांत न आणतां बेलाशक आपल्या त्या खोकड झालेल्या नवऱ्यास सोडून दे व मजपाशीं सुखानें रहा. ' अरूया म्हणते, ' छे छे ! महाराज ! तसें कसें करतां येईल ? त्यापासून माझ्या अब्रूस धक्का वसेल ! मीं असें करण्याचें योजिलें आहे कीं, नवऱ्याचें घर न सोडतां आपल्याशीं गुप्त रीतीनें व्यवहार ठेवावा म्हणजे झालें. ' काजी म्हणतो, ' तर मग तुझा माझा एकांत व्हावयाचा तो कोणत्या ठिकाणीं ? ' अरूया उत्तर करते, ' खुद्द माझ्याच येथें—आणि तीच जागा फार सोईची व निर्भय आहे. माझा दादला हा एकटाच अगदीं एकीकडच्या खोलींत पडतो. तो वृद्ध झाला असून त्याच्या शरीरधर्मान्नीही त्यास सोडिलें आहे. यामुळे त्याच्यापासून आपल्याला काडीचाही उपद्रव होण्याचीं भीति नाही. मला वाटतें, आपण आज रात्रीच माझे येथें येण्याची कृपा कराल तर वरें होईल. आपण अकरा वाजतां माझ्या दरवाज्याशीं यावें. त्या वेळेस आपणांस आंत घेऊन येण्याची सर्व तजवीज मी ठेवितें. आपण नोकरचाकर कोणीही बरोबर आणूं नये; कां कीं, आपला माझा व्यवहार तिसऱ्यास कळला असतां त्यापासून माझी मोठी हानि होईल, हें आपल्याही सहज लक्ष्यांत येईल. '

अशा प्रकारें अरूया हिनें काजीस आपल्या घरीं अगदीं गुप्त रीतीनें येण्याच्या संबधानें ज्या सूचना केल्या त्यांच्या योगानें असें झालें कीं, तिचें कपट तर त्याच्या लक्ष्यांत मुळींच आलें नाहीं; पण उलट, आपलें हें केवढें तरी भाग्य ! असा त्याचा अधिकाधिक दृढ समज होत गेला; व शेवटीं आपल्या इच्छेस अरूया ही अनुकूल झाली असें समजून त्याबद्दल आपल्याला किती आनंद झाला हें त्यानें तिला परोपरी बोलून दाखविलें. नंतर, नेमल्या वेळेस मी तुझे घरीं खास येतो असें त्यानें तीस सांगितल्यावर त्याचा निरोप घेऊन ती निघून गेली.

याप्रमाणें आपल्यावर पापी नजर ठेवणाऱ्या त्या दोघां लुच्चांस अरूया हिने जाळ्यांत अडकविण्याची व्यवस्था केली. आतां तिसरा सुभेदार राहिला. त्यालाही ठकविण्याचें तिला फारसें कठिण पडलें नाहीं. पहिल्या दोघांप्रमाणेंच त्याजपुढेंही तिनें अशा शिताफीनें साखर पसरली कीं, तिचा प्रत्येक शब्द त्यास खरा वाटून रात्री बारा वाजतां तिच्या घरीं एकटें येण्याचें त्यानें कवूल केलें.

इतका घाट जमून येऊन अरूया ही सुभेदाराच्या घरांतून बाहेर पडल्यावर अत्यंत प्रेमळ व निर्मळ भावानें मनांत म्हणाली, 'हे सर्व-साक्षी परमेश्वरा ! ज्या तुझ्या इच्छेवांचून झाडाचें पान देखील हालत नाहीं तो तूं, ज्या गोष्टीचा मीं उपक्रम केला आहे, तिचें मुख्य बीज जाणतच आहेस. तर हे सर्वशक्तिमान् प्रभो ! मज दीनावर दया करून व माझ्या सत्वावर नजर देऊन, मीं जें हें अचाट काम अंगावर घेतलें आहे तें निर्विघ्नपणें पार पाड. तसें न केलेंस तर माझी गति कशी होईल हें तुझें तूंच जाणत आहेस !'

याप्रमाणें परमेश्वराची प्रार्थना करून त्याचें साहाय्य मागितल्यावर, अरूया हीस आपण योजिलेला बेत तडीस नेण्याविषयीं इतका हुरूप आला कीं, जणूं काय आपण करीत आहों तें त्या जगदात्म्याच्या गुप्त सल्लयानें व मसलतीनें करीत आहों, अशी तिला खात्री वाटूं लागली. मग तिनें बाजारांतून सर्व प्रकारची मेवा-मिठाई व फळफळावळ विकत आणिली. तिच्या घरीं एक म्हातारी दासी होती. ती अत्यंत प्रामाणिक असून तिजवर तिचा पूर्ण विश्वास होता. तिनें तीस आपला सर्व बेत कळविला, व तो शेवटास नेण्याच्या कामीं तिची मदत घेतली. त्या उभयतांनीं घरांतली एक चांगली प्रशस्त अशी खोली झाडून लोटून स्वच्छ केली, व तेथें एका मेजावर चिनी तबकांत ती मिठाई व फळफळावळ सुरेख रीतीनें मांडून ठेविली. तसेंच दोन तीन कोचेंही त्यांनीं तेथें आणून ठेविलीं. सारांश, त्या तिघां सोद्यांची खोड मोडण्याविषयीं अरूया हीस इतका कांहीं चैव येऊन गेला होता कीं,

खरोखरच त्यांच्या इच्छेप्रमाणे करण्याचे तिच्या मनांत असते तर त्या प्रसंगी जितकी खटपट तिने केली असती, त्याहीपेक्षा ज्यास्त खटपट या वेळीं या सोंगाचे वतावणीसाठीं तिने केली !

सर्व तयारी झाल्यावर अरूया ही त्या तिघांची वाट पहात बसली. केव्हां केव्हां तिला वाटे कीं, त्यांच्या मनांत कांहीं अंदेश येऊन ते कदाचित् येणार नाहींत. पण असल्या संकेत कांहीं अर्थ नाहीं अशी शेवटीं तिची खात्री झाली; कां कीं, ते तिचेही अतिशय उल्लू झालेले होते हे ती विसरली नव्हती. अखेरीस तिच्या इच्छेप्रमाणे घडून, दानीप हा ठरल्याप्रमाणे दहांच्या ठोक्यावरोबर तिच्या दरवाज्याशीं आला. त्यानें दरवाजा ठोठावतांच पूर्वी सांगितलेल्या त्या म्हाताऱ्या दासीनें तो उघडून दानीप याला संकेताच्या ठिकाणीं नेले. तेथें अरूया ही त्याचे स्वागत करण्यास तयारच होती. तिनें किंचित् हास्यवदन करून त्यास म्हटलें, ' जरी हलू बोला हो, नाहीं तर माझा दादला नुकताच निजला आहे तो कदाचित् जागा होईल ! '

अरूया हिचे तारुण्य, सौंदर्य व तेजस्विता हीं पाहून दानीप अगदीं वेडावून गेला. तो तिला म्हणतो, ' प्रिये ! सांप्रत मी इतका भांबावून गेलों आहे कीं, तुझें लावण्य व माझे भाग्य या दोहोंपैकीं मी कशाचे अधिक वर्णन करूं हे मला समजत नाहीं ! ' नंतर हजार हजार मोहरांचे दोन तोडे त्या भेजावर ठेवून तो तिला म्हणतो, ' तुला कबूल केल्याप्रमाणे हे पैसे मीं आणिले आहेत. पण वास्तविक सांगतो कीं, तुजपासून मला जें स्वर्गाचे सुख प्राप्त होणार आहे त्याच्या पासंगासही हे पुरावयाचे नाहींत ! ' अरूया हिनें किंचित् हास्यवदन करून त्याला कोचावर बसविलें. नंतर ती त्यास म्हणते, ' हकीमसाहेब, आतां आपण आपलें पागोटें व हा जामानिमा काढून ठेवा परता. येथें आपण कांहीं परक्याच्या घरीं आलां आहांत असें समजूं नका. हा सारा वोजा काढून जरा स्वस्थ व्हा, म्हणजे आपल्याला बोलायालाचालायाला ठीक पडेल. ' मग ती

आपल्या दासीस उद्देशून म्हणते, ' अगे, मला यांचे कपडे काढा-
याला मदत कर. ' याप्रमाणे त्या दोघींनीं कमरेपासून डोक्या-
पर्यंत—म्हणजे पागोऱ्यासुद्धां—त्याच्या अंगावरील सारे कपडे काढून
त्याला अर्धा दिगंबर केला ! ते कपडे त्या म्हाताऱ्या दासीनें दुसरी-
कडे नेऊन ठेवल्यावर अरूया व दानीष हीं उपाहारास बसलीं.
त्यांचा उपाहार चालला असतां अरूया हिच्या अत्यंत मोहक भाष-
णाने व मधून मधून मद्यपान चालले होते त्याच्या योगाने दानीष
हा पक्का दिवाणा होऊन गेला. अशा स्थितींत कांहीं आवाज त्यांस
ऐकायला आला. तो ऐकतांच अरूया हिनें अतिशय घाबरून
गेल्याचें मिष करून दासीस म्हटलें, ' कायगे ! अशा अपरात्रीं ही
गडबड कसली ऐकायला येत आहे ? ' तेव्हां दासी ही दरवाज्या-
पर्यंत जाऊन परत आली व म्हणते, ' हाय हाय ! वाईसाहेब !
मोठा घात झाला ! तुमचे बंधु केरो येथून आले असून तुमचे यज-
मानांनीं त्यांस अगोदरच दरवाजा उघडला, व ते दोघे इतक्यांत
येथें येतील. ' हें ऐकून अरूया ही आपल्याला पराकाष्ठेचें दुःख
झाल्याचा वहाणा करून म्हणते, ' अरेरे ! पंचपक्वान्नांनीं भरलेलें
ताट पुढें आलें असतांही मनुष्यास त्याचा उपभोग मिळेपर्यंत मध्यं-
तरीं अनेक प्रकारचीं विघ्नें येतात असें जें म्हणतात तें कांहीं खोटें
नाहीं ! शिवाय ' कर्त्रीं न घडे तें अवसेपुनवे घडे ' अशी जी
वडिलोपार्जित म्हण आहे तिचाही या वेळेस मला चांगला प्रत्यय
आला. कसा तो पहा. पापकर्म करण्याचें साऱ्या जन्मांत हें पहि-
ल्यांदांच माझ्या मनांत आलें. बरें, तसें होऊं नये, झालें. पण
आणखी त्यांत हे माझे दोस्त येथें आले असतां त्यांची व माझी,
उभयतांचीही देखतांदेखत फजिती होण्याची पाळी आली, ही
आम्हां दोघांसही केवढी शरमेची गोष्ट आहे ! अग वाई ! आतां
मी करूं तरी कसें ? या प्रसंगीं माझे अब्रूचें संरक्षण होणें कठिण
दिसतें ! ' हें ऐकून दासी मध्येच बोलते, ' वाईसाहेब ! तुम्ही या
गोष्टीची येवढी चिंता करूं नका. मला इतक्यांत एक युक्ति सुटली

आहे. हे पहा, कालच तुमच्या यजमानांनीं बगदादेस कांहीं कापडाचे वस्ते भरून पाठविण्याकरितां तीन मोठमोठ्या पेट्या आणून पलीकडच्या खोलींत ठेविल्या आहेत. त्या खोलीची किल्ली मजपाशीं आहे. तर आपण असें करूं कीं, दानीष साहेब यांस त्यांपैकीं एका पेट्यांत तूर्त लपवून ठेवूं म्हणजे झालें !'

दासीची ही युक्ति अरूया हिनें पसंत केली. तेव्हां विचारा दानीष निरुपायास्तव त्यांपैकीं एका पेट्यांत शिरला. अरूया हिनें त्या पेट्यास व आणखी खोलीच्या दारासही कुलूप लावून मोठ्यानें दानीष यास म्हटलें, 'प्रियकरा ! तुम्ही कांहीं घाबरूं नका. माझे यजमान व बंधु यांच्याशीं दोन शब्द बोलून मी लवकरच त्यांना दवडतें, व नंतर सारी रात्र आपण बेफिकीर आनंदांत घालवूं; व सांप्रत आलेल्या विघाताचा वचपा पुढील सुखांत काढून घेऊं !'

दानीष यास अरूया हिनें मोठ्या शिताफीनें जी ही गुळचट थाप दिली तिच्या योगानें त्याचें तोंड बंद होऊन भावी सुखाची आशा करित तो स्वस्थ पेट्यामध्ये बसून राहिला. अरूया हिचा कावा बिलकूल त्याच्या लक्ष्यांत न आल्यामुळे, आपण फाशांत पडलों असा संशयही त्यास आला नाहीं; आणि आपकाच्या नादीं लागून जे लोक मनोराज्यांत गर्क होऊन जातात त्यांच्याप्रमाणें हाही मनांतल्या मनांत पुढील सुखाची कोरडी इच्छा धरून मिटक्या मारीत बसला ! अरूया हिनें याप्रमाणें त्यास अडकवून टाकिल्यावर ती आपल्या खोलींत येऊन दासीस म्हणते, 'त्या तिघां लांडग्यांपैकीं एकास तर आपण जखडून टाकला. आतां बाकीच्या दोघांचें कसें काय होतें तें पाहूं या.' दासी म्हणते, 'त्याला कांहीं फारसा अवकाश नको. आतां घोडामैदान जवळच आहे. इतक्यांत अकरा वाजतील असें मला वाटतें, तेव्हां काजीसाहेबांची स्वारी बहुधा अर्ध्या अधिक वाटेवर आलीच असेल.' दासीचा तर्क अगदीं बरोबर ठरला. कारण थोडक्याच वेळानें काजीनें दरवाजा ठोठावला. दासीनें लागलीच जाऊन दरवाजा उघडला, व तुम्ही

कोण म्हणून त्यास विचारिलें. त्यानें, मी काजी आहे, असें हळूच उच्चर दिलें. तेव्हां दासी म्हणते, 'चला तर आंत, माझी धनीण तुमचीच मार्गप्रतीक्षा करीत बसली आहे.' हें ऐकून काजीस परम संतोष वाटला, व अरूया हिच्या दर्शनाची त्याला इतकी उतावळी झाली कीं, पायांखालीं त्याला वाट सुद्धां दिसेना !

अरूया हिच्या खोलींत आल्यावर काजी तिला म्हणतो, 'प्रिय-तमे ! शेवटीं तूं मला एकदांची भेटलीस आं ? अहाहा ! तूं मला वचन देऊन आलीस तेव्हांपासून या वेळेपर्यंत जो माझा काळ गेला तो मला केवळ दुस्मानाप्रमाणें भासला ! असो, पण शेवटीं माझ्या इच्छेप्रमाणें गौष्ट घडून येण्याचा योग आला हें पाहून, आतांपर्यंत झालेल्या भासाचा मला विसर पडला असून, मजप्रमाणें सुखी प्राणी साऱ्या दुनयेत नसेल असें मला सांप्रत वाटत आहे !' अरूया हिनें स्मितवदन करून त्यास कौचावर बसविलें; आणि म्हणते, 'महाराज ! आपण या ठिकाणीं येण्याची तसदी घेतली यावरून मज दीनावर आपली कृपा आहे हें सिद्ध झालें, व यामुळें मला जो कांहीं आनंद झाला आहे त्याचें मला शब्दांनीं वर्णन करितां येत नाही; कारण, खरें पुसाल तर या जन्मांत ज्यावर माझी अंतःकरणापासून प्रीति बसली असे पुरुष काय ते आपणच असून, आपलें माझे आज संभाषण झाल्या वेळेपासून या घटकेपर्यंत आपला मुखचंद्रमा केव्हां दृष्टीस पडेल म्हणून मी एकसारखी झुरत बसले आहे, व या माझ्या विश्वासू दासीबरोबर सारा वेळ आपल्या संब-धाच्याच माझ्या गोष्टी चालल्या आहेत !'

अरूया हिचें हें भाषण ऐकून काजीचा आनंद त्रिभुवनांत माईना. तो अत्यंत प्रेमभरांत येऊन तिला म्हणतो, 'अगे त्रिभुवन-सुंदरी ! तुझ्या या अतिशय मधुर व प्रीतियुक्त भाषणानें मला इतकें मोहित करून टाकिलें आहे कीं, आतां तुझ्याशीं काय बोलवें आणि काय नाही, हें मला सुचतच नाही ! ज्यास्त काय सांगूं ? पण मी पृथ्वीवर आहे कीं स्वर्गांत आहे याचें सुद्धां मला भान

नाहीं ! आतां तुझ्या चरणकमलांवर मस्तक ठेवून इतकेंच तुज-
पार्शी मागतों कीं, यापुढें यत्किंचित्ही विलंब न लावतां माझ्या
मनकामना पूर्ण कर, म्हणजे माझ्या साऱ्या जन्माचें सार्थक्य झालें
असें मी समजेन.' अरुच्या त्यास म्हणते, 'महाराज ! मजवर
आपलें येवढें प्रेम बसलेलें पाहून माझा अंतरात्मा आनंदसांगरांत
पोहूं लागला आहे, व आपल्या उपकारांचा मोबदला आपणांस
मिळून आपली मी केव्हां उतराई होईन असें मला झालें आहे !
खरें पुसाल तर मीं उपाहाराची तयारी केलेली होती, व उभयतांनीं
फराळ करून मद्याचे दोन दोन प्याले झोंकावे व नंतर त्या रंगांत
यथेच्छ मजा मारावी असें माझ्या मनांत होतें; परंतु आपली उत्स-
वळी पाहून मीं तो आपला सगळाच बेत बाजूस ठेविला आहे.
हैं, जा तर आपण त्या पलीकडच्या धोरल्या कोचावर पोषाख उत-
रून ठेवा. तोंपर्यंत मी आपल्या दादल्याच्या खोलींत जाऊन त्याला
चांगली झोंप लागली आहे कीं नाहीं तें पाहून येतें.'

आपला मनोरथ आतां पूर्ण होण्यास विलकूल अडथळा किंवा
अवधि राहिला नाहीं असें समजून अरुच्या हिच्या सांगण्याप्रमाणें
काजीनें पोषाख उतरला, व तो मोठ्या उत्सुकतेनें तिची वाट
पहात कोचावर पडून राहिला. इतक्यांत कांहीं खडबड त्याला
ऐकायाला आली. त्याच क्षणीं अरुच्याही परत त्याजकडे येऊन त्यास
घावऱ्या घावऱ्या म्हणते, 'अहो महाराज ! केवढा अनर्थ झाला
पहा ! आमच्या येथें एक दासी आहे, तिचें माझ्या नवऱ्याच्या
हिताकडे फार लक्ष्य असल्यामुळें माझ्याशीं तिचा अर्थात्च मोठा
ब्रेवनाव आहे. तेव्हां त्या रंडकीनें, तुम्ही येथें आलां हैं पाहून
अदावतीनें ती गोष्ट त्याच्या कानावर घातली. हें प्रकरण येवढ्या-
वरच राहिलें नाहीं. तर त्या म्हातारीनें माझी लवाडी माझ्या आई-
बापांच्या समक्ष माझ्या पदरांत घालण्याकरितां इतक्याच्या इतक्यांत
त्यांसही येथें बोलावून आणिलें आहे !' हें आपलें बोलणें काजीस
खरें भासविण्याकरितां तिनें कंठ दाटून आल्याचें सोंग करून रडून

रडून इतकें घर घेतलें कीं, हा सर्व प्रकार खराखुराच घडला असावा, असें त्यास वाटलें !

काजी अरूया हीस म्हणतो, ' सुंदरी ! कांहीं चिंता नाही. तूं घाबरून आपल्या अंतःकरणास उगीच शीण करून घेऊं नको. मी येथला न्यायाधीश आहे हें तूं जाणतच आहेस. तर मी आपल्या अधिकाराच्या जोरावर तुझा दादला किंवा तुझे आईबाप यांस तुजविरुद्ध एक चकारशब्दही काढूं देणार नाही. मी त्यांस तंबी देऊन सांगेन कीं, गुलामांनो, या गोष्टीबद्दल कोठें हूं का चूं केलेत तर तुमच्या जिब्या कापून टाकीन. या माझ्या तंबीला तीं सर्व माणसें भिऊन या प्रकरणाचा बोभाटा विलकूल करणार नाहीत, याविषयीं तूं खात्री ठेव. ' अरूया बोलते, ' तें सगळें खरें; माझा नवरा किंवा माझे आईबाप यांच्या इतराजीला मी फारशी भीत नाही; कां कीं, त्यांच्यापासून माझे संरक्षण करण्यास आपण समर्थ आहां. परंतु मी बदफैली बायको आहे ही गोष्ट त्या माणसांस कळली असतां तीं माझा अत्यंत तिरस्कार करतील; आणि महाराज, आपणच सांगा बरें, कीं जिच्या अब्रूस आजपर्यंत यत्किंचित्ही कलंक लागला नाही, तिचा असा फजितवाडा झाला म्हणजे तिच्या दुःखास पारावार तरी राहिल काय ? फार काय सांगूं ? पण महाराज, माझी अब्रू आजपर्यंत मलिन झाली नाही येवढेंच नव्हे, तर तशा संबंधानें मजबद्दल संशयही कोणी घेतला नाही — किंवाहुना मी म्हणजे केवळ सद्गुणाची पुतळीच आहे असें सर्व लोक मला मानतात. तर येवढा लौकिक एका क्षणांत घालविणें म्हणजे एकदम स्वर्गाहून नरकांत पडल्यासारखें होणार आहे ! ' असें म्हणून अरूया ही फिरून इतकी रडूं व दुःख करूं लागली कीं, तें पाहून काजीला मोठा गहिवर आला. तो तिला म्हणतो, ' अगे परम धोर, चतुर, व सुंदर स्त्रिये ! तुझे हें दुःख पाहून माझ्या अंतःकरणास अतिशय वाईट वाटतें. पण तुला आतां दुःख करून तरी काय उपयोग ? दुदैवानें जें तुझ्या कपाळीं आलें आहे तें भोगल्या-

वांचून तर तुला गत्यंतर नाही. यासाठी विवेकानें तूं आपल्या मनाचें सांत्वन करावेंस व आल्या प्रसंगास सादर व्हावेंस हेंच तुला योग्य आहे. '

तीं म्हातारी दासी त्या ठिकाणीं होतीच. ती, इतक्यांत आपल्याला कांहीं सुचल्यांसारखें दाखवून मध्येच बोलूं लागली. ती म्हणते, ' काजीसाहेब व बाईसाहेब, आपण उभयतांही या प्रसंगां माझे वेडीचे दोन शब्द ऐका. हें पहा, मी जरी हलक्या दर्ज्याची आहे, तरी तुम्हांपेक्षां जगाचा अनुभव मला पुष्कळच अधिक असून, आजपर्यंत तुम्हांसारख्या अनेक अपकमाषुकांना संकटांतून सोडवून मी सुखी केलें आहे. तुम्हांवर सांप्रत जो प्रसंग आला आहे त्यानें तुम्ही अगदीं गोंधळून गेलां असून त्यांतून कसें पार पडावें याबद्दल तुम्हांला कांहींच कल्पना सुचत नाही. पण मी या सर्व प्रकरणाचा विचार करून, याचा शेवट गोड होईल अशी एक नामी युक्ति योजिली आहे. काजीसाहेब, आपण सांगाल तर आमचे शेटजी व बाईसाहेबांचे आईबाप या तिघांनाही मी बेमालूम रीतीनें फसवून वाटेस लावितें ! ' काजी मोठ्या उतावळानें म्हणतो, ' तें कसें तें लवकर सांग पाहूं ? ' दासी म्हणते, ' पलीकडच्या खोलींत एक मोठी पेटी रिकामी आहे, तिच्यांत तुम्ही जाऊन बसा व तिच्या मी बाहेरून कुलूप लावून टाकतें म्हणजे झालें ! मग तीं माणसें येथें येऊन सारें घर त्यांनीं धुंडाळिलें तरी पेटींत कोणी आहे अशी शंका त्यांस येण्याचें कारण नाही ! ' काजी म्हणतो, ' वाहवा ! युक्ति तर खरोखरच फार नामी आहे. मी मोठ्या खुशीनें पेटींत जाऊन बसतो. ' हें ऐकून अरुया हिनेंही आपणास ही गोष्ट पसंत पडलीसें दर्शवून काजीस म्हटलें, ' महाराज, आतां निरुपायास्तव आपणांस थोडा वेळ हा त्रास सोसावा लागत आहे खरा; पण आपण कांहीं काळजी करूं नये. माझा दादला व आईबाप हीं येथें आल्यावर या ठिकाणीं कोणी नाही अशी त्यांची खात्री झाली म्हणजे तीं चालतीं होतील. मग एका क्षणाचाही विलंब न वारतां

मी आपणांस पेटींतून बाहेर काढीन, व नंतर आपल्याला कलि-
कालाचीही भीति नाही !'

अशा प्रकारें काजीसाहेबांची स्वारी पेटींत अडकून पडल्यावर
तिसरे सुभेदारसाहेब काय ते राहिले. त्यांची ही स्वारी संकेताप्रमाणें
मध्यरात्रीस दरवाज्याशीं प्राप्त झाली. त्यानें दरवाज्यास थाप दि-
ल्याबरोबर दासीनें लागलीच त्यास आंत घेतलें, व अरूया
हिच्या खोलींत आणून सोडलें. अरूया हिनें त्याचा मोठा सत्कार
केला. तेव्हां अर्थात्च त्याच्या तोंडाला पाणी सुटून तो तिच्याशीं
पाचकळपणा करायला लागला. शेवटीं होतां होतां तो तिच्याशीं
अगदीं लगट करण्याच्या बेतांत आला असतां दासीस तिनें बाहेर
जाण्याविषयीं खूण केली. ती क्षणाभरानें घराच्या दरवाज्यास कोणी
मोठमोठे धक्के देत आहे असें त्यांस ऐकूं आलें. इतक्यांत ती
दासी लागलीच परत खोलींत येऊन घाबऱ्या घाबऱ्या म्हणते,
'अहो बाईसाहेब ! हे काय अरिष्ट उद्भवलें पहा ! काजीसाहेब येथें
आले असून तुमचे नोकर त्यांस तुमच्या यजमानांच्या खोलींत
घेऊन जात आहेत !' हें ऐकून अरूया हिनें अत्यंत चिंताग्रस्त
झाल्याचें मित्र करून म्हटलें, 'अग बाई, तूं हळूच जा, आणि
काजीसाहेब शेटजींशीं काय बोलतात तें मला येऊन सांग. ती
म्हातारी फिरून बाहेर गेली असतां इकडे सुभेदार अरूया हीस
म्हणतो, 'काय गे, अशा अपरात्रीस येथें काजीला येण्याचें कारण
तरी काय असावें ? मला वाटतें, तुझ्या दादल्यावर कांहीं कड्याळ
तर आलें नाही ना ?' अरूया म्हणते, 'तें काय असेल तें भग-
वान् जाणे. पण कांहीं असलें तरी काजीसाहेब अशा वेळेस येथें
यावे ही गोष्ट खरोखरच मोठी चमत्कारिक दिसते !'

दासी बाहेर गेली होती, ती थोड्या वेळानें परत येऊन आपल्या
धनिणीस म्हणते, 'बाईसाहेब, शेटजींच्या खोलींत काजीसाहेबांचें
व त्यांचें संभाषण चाललेलें जें काय मी ऐकिलें त्यावरून त्याचा
मुद्दा माझ्या लक्ष्यांत आला. काजीसाहेब हे दानीष हकीम यास

बरोबर घेऊन आले असून त्याचे समक्ष तुम्हांस ते कांहीं संचल करणार आहेत. दानीष हा शपथेवर असे सांगण्यास तयार आहे कीं, आपण शेटजीपासून ज्या हजार मोहरा उसनवार घेतल्या होत्या त्या त्यांच्या त्यांस कधींच देऊन टाकिल्या. हें सर्व प्रकरण वजीर-साहेब यांचे कानापर्यंत गेलें असून त्याचा आज रात्रीच्या रात्री पुरता छडा लावून उद्यां सकाळीं सर्व हकीकत खुलासेवार आपणास कळवावी म्हणून त्यांनीं काजीसाहेबांस हुकूम फर्माविला आहे.'

हें ऐकून अरूया हिनें डोळ्यांत आंसवें आणून सुभेदाराची प्रार्थना केली कीं, 'महाराज, आतां आपण मजवर दया करा. माझा दादला, काजी, व दानीष हे इतक्यांत येथें येतील, तर त्यांच्या समक्ष मी गैरचालीची बायको आहे असें सिद्ध झालें असतां माझ्या साऱ्या जन्माचें मातेरें होणार आहे. निदान माझ्या दुष्कृत्यांत आपला संबंध आहे येवढें तरी लक्ष्यांत आणून माझी विनंति आपण मान्य करावी. आपणांस मी दुसरें तिसरें कांहीं सांगत नाहीं. सुमारें पाव घटकापर्यंत, पलीकडच्या खोर्लांत एक पेटी आहे तिच्यांत आपण बसावें, व मी तिळा बाहेरून कुलूप लावून घेतें; म्हणजे या प्रकरणाचा विलकूल बोभाटा होण्याचा संभव नाही.' सुभेदाराची या गोष्टीस जराशी नाखुशी दिसल्यावरून अरूया हिनें त्याचे पाय घट्ट धरून अशी कांहीं त्यास गळ घातली कीं, त्याला शेवटीं तिच्या म्हणण्याप्रमाणें करणें भाग पडलें.

अशा प्रकारें सुभेदारसाहेबही जखडून पडले, व अरूया हिनें ज्या इमारतीचा पाया रचला तिची चांगली उभारणी झाली. मग अरूया हिनें जाऊन आपल्या नवऱ्यास उठविलें, व येथपर्यंत झालेला सर्व वृत्तांत त्यास निवेदन केला. त्या तिवां लुच्चांना अशा प्रकारें पेचांत घातल्याबद्दल या उभयतांना साहजिकच परमानंद झाला. मग बन्नू हा आपल्या बायकोस म्हणतो, 'बरें, पण आतां या प्रकरणाचा शेवट कोणत्या तऱ्हेनें करण्याचें तूं योजिलें आहेस?' ती उत्तर करते, 'तें सर्व तुम्हांला उद्यां सकाळीं कळेल, पण येवढी

तुम्हांला खात्री असू द्या की, त्या तिघांच्या सोदेगिरीवद्दल त्यांचा सड घेईन म्हणून जे मी म्हटले होते तो आपला शब्द खरा करून दाखविल्यावांचून मी राहणार नाही !'

डमास्कसचा राजा म्हणतो, 'नंतर अरूया ही प्रातःकाळी, मी दरबारांत बसली असतां तेथे आली. ती माझ्या दृष्टीस पडतांच तिचे तारुण्य व तेजस्विता यांच्या योगाने माझे तिजकडे सहजच लक्ष्य गेले, व मी आपल्या त्या वेळच्या मुख्य वजिरास म्हटले, 'ती सुंदर स्त्री पाहिलीत कां ? तिला अलीकडे बोलवा. वजिराने तिला खूण करतांच, मध्ये लोकांचा दाटी होती तरी मोठ्या हुशारीने ती माझ्या सिंहासनाजवळ आली, व मजपुढे तिने साष्टांग नमस्कार घातला. मी तिला म्हटले, 'बाई, ऊठ, तुझा काय अर्ज असेल तो मला कळू दे.' ती उठून उभी राहून म्हणते, 'महाराजाधिराज ! परमेश्वर आपणांस चिरायु करो ! आपला हुकूम होईल तर या चरणांपाशी मी अशी कांहीं हकीकत सांगणार आहे की, ती ऐकून आपणांल पुराकाष्ठेचे आश्चर्य वाटल.' मी तिला म्हटले, 'माझी परवानगी आहे. काय तुला बोलायाचे असेल ते बोल.'

त्यावरून अरूया हिने पुढीलप्रमाणे आपला वांका मला सांगितला. ती बोलली, 'बन्नु या नांवाच्या व्यापाऱ्याची मी बायको आहे. तो आपल्याच प्रजेपैकी एकजण असून आपल्या या राजधानीतच आमचे घर आहे. माझ्या नवऱ्याने कांहीं वर्षांपूर्वी दानीष नांवाच्या हकिमास एक हजार मोहरा हातउसऱ्या दिल्या असून तो, त्या मी घेतल्याच नाहीत असे आतां म्हणतो. त्या मोहरा मागण्याकरितां मी त्याजकडे गेले असतां तो मला म्हणाला, 'तुझ्या नवऱ्याचे मी कांहींएक लागत नाही. पण तू जर मला वश होशील तर तुला ह्मणून मी दोन हजार मोहरा देईन. त्यावरून मी आपली दाद मागण्याकरितां काजीसाहेबांकडे गेले. पण त्यांनीही दानीष याजप्रमाणेच, माझे म्हणणे कबूल करशील तर तुझा न्याय मी करीन, नाहीपेक्षां चालती हो, म्हणून मला म्हटले. काजी साहेबांचे

हैं वर्तन पाहून तर मळा फारच आश्चर्य वाटलें व मी संतापानें त्यांच्या येथून निघून सुभेदारसाहेबांकडे गेलें; कां कीं, माझ्या नवऱ्याची त्यांची ओळख आहे. सुभेदार साहेबांना मीं दीनवाणीनें ह्मटलें, 'महाराज, आपण तरी मध्यस्थी करून आमचे येवढे पैसे उगवून द्या.' पण त्यांचीही बुद्धि काजीसाहेबांप्रमाणेंच फिरून माझ्या पातिव्रत्याचा भंग करण्याविषयीं त्यांनीं आपली पराकाष्ठा केली.'

अरुया हिचें हें बोलणें मला खरें वाटलें नाहीं. मीं मनांत म्हटलें, दानीष, काजी व सुभेदार यांच्याशीं हिची कांहीं तरी कारणानें अदावत असावी व त्यामुळें तिनें हें त्याजवर निव्वळ बालंट रचलें असावें. तेव्हां मीं तिला म्हटलें, 'छे छे, मला वाटतें तूं हें त्या लोकांवर कांहीं तरी कुभांड रचून मजकडे आली आहेस. हकिमासारखा माणूस पैसे उसनवार घेऊन नाकबूल जाईल, ही गोष्ट माझे कान घेत नाहींत. तसेंच, ज्यांवर मीं लोकांचा न्यायमन-सुवा व बंदोबस्त करण्याचें मोठें जबाबदारीचें काम सोंपविलें आहे, अशा योग्यतेचे लोक तुजपाशीं घाणेरडी गोष्ट काढण्याइतक्या फाजीलपणा करतील अशीही शंका मला येत नाहीं.' हें ऐकून अरुया म्हणते, 'महाराज, माझ्या बोलण्यावर आपला भरंवसा बसत नसेल तर, या कामीं अत्यंत विश्वासास्पद व थोर योग्यतेचे असे जे मीं साक्षीदार ठेविले आहेत, त्यांच्या शब्दावर तरी निदान आपण विश्वास ठेवाल अशी मी आशा करितें!' मीं म्हटलें, 'कोठें आहेत तुझे साक्षीदार?' तिनें उत्तर केलें, 'ते माझ्या घरीं आहेत. कृपा करून आपण त्यांना आतांच्या आतां बोलावून सवाल करावे. मला खर्चीत वाटतें कीं, ते जीं काय उत्तरे देतील त्यांत असत्याचा लेशही नाहीं अशी आपली खात्री झाल्यावांचून रहाणार नाहीं.'

हें ऐकतांच मीं बन्नूच्या घरीं ताबडतोव शिपाई पाठविले. तेव्हां त्यानें, ते तिघे असामी ज्या पेट्यांत होते त्या त्यांच्या हवालीं केल्या. शिपायांनीं त्या माझ्या समोर हजर करतांच अरुया म्हणाली, 'ह्या पेट्यांत माझे साक्षीदार आहेत.' असें बोलून तिनें जवळच्या

किल्ल्या काढून त्या तिन्ही पेठ्या उघडिल्या. त्याबरोबर हकीम, काजी व सुभेदार हे तिघेही अर्धे दिगंबर, तोंडे उतरून गेलेले, व अत्यंत लज्जायमान होऊन खाली मान घातलेले असे तेथे पाहून मला व कचेरीतल्या सर्व लोकांस किती आश्चर्य वाटले असेल याची कल्पनाच केली पाहिजे ! त्यांची ती भंवरी उडालेली. पाहून मला हंसल्यावाचून रहावेना; व मी हंसायाला लागल्याबरोबर सारी मंडळी पोटा धरधरून हंसू लागली. तथापि मीं लागलीच हंसणे बंद करून गांभीर्य धारण केले, व त्या पेठ्यांतल्या तिघां असामींची त्यांच्या अपराधास योग्य अशी चांगली बोडंती केली. अशा प्रकारे सर्व लोकांदेखत त्या तिघांची अप्रतिष्ठा करून त्यांपैकीं दानीप याजकडून मीं बन्स पास चार हजार मोहरा देवविल्या, आणि वाकीच्या आपल्या दोघां कामगरांस तत्काळ वडतर्फ करून टाकिले. नंतर त्या पेठ्या वगैरे जिकडच्या तिकडे नेण्यास सांगून मीं अरूया हांस ह्मटले, ' अगे, पण ज्याच्या योगाने हे तिघे असामी तुला येवढे भुलून जाऊन यांनीं आपली नाचकी करून घेतली, ते तुझे रूप कसे काय आहे हे मला एकवार नीट पाहिले पाहिजे. याकरितां तू आपल्या तोंडावरचा बुरखा काढ पाहू ? ' तिनें लागलाच बुरखा काढला. तेव्हां भरकचेरींत अशा प्रकारे उभे रहाण्यानें जो तिला संकोच व लज्जा उत्पन्न झाली, त्यामुळे तिच्या नैसर्गिक अनुपम सौंदर्यास एके प्रकारे विशेषच शोभा आली. फार काय सांगू ? पण तशा प्रकारचे मोहक स्वरूप ह्या वेळेपर्यंत कांहीं माझ्या पहाण्यांत आलेले नाही. असो. तिला पहातांच एकंदरीनें माझेही देहभान ठिकाणावर न राहून मी भरदरबारांत बोलून गेलों कीं, ' ओ हो ! ही तर देवांगनेलाही लाजविणारी आहे ! हिला पाहून तो हकीम, काजी व सुभेदार हे आपकाने वेडे झाले यांत कांहीं विशेषसें नवल नाही ! '

अरूया हिचे अनुपम लावण्य पाहून माझी एकट्याचीच अशी स्थिति झाली असें नाही. तर सारी सभा तटस्थ होऊन एकसारखी

तिजकडे पहात व तिच्या रूपाचें वर्णन करीत राहिलीं. तिनें आपली हकीकत पूर्वी थोडक्यांत सांगितली होती, ती मीं तिला विस्तारें करून सांगावयास आज्ञा केली. ती तिनें इतक्या दिलदारपणानें, चातुर्यानें व मोहक रीतीनें सांगितली कीं, ती ऐकून आम्ही अगदीं थक्क होऊन गेलों. ज्याच्या त्याच्या तोंडून तिची स्तुति ऐकूं येऊं लागली, व वन्नू याचा सांप्रत जरी पैशाअडक्यासंबंधानें पडता काळ आला आहे, तरी असलें लोकोत्तर स्त्रीरत्न त्यास प्राप्त झाल्यामुळे एकंदरीनें त्याच्यासारखा सुखी प्राणी जगतांत नाही, अशा प्रकारचे उद्गार सर्वतोमुखीं ऐकायला येऊं लागले.

माझ्या हुकमाप्रमाणें अख्ख्या हिनें आपली हकीकत सांगितल्यावर तिची मीं दाद घेऊन तिला न्याय दिला याबद्दल तिनें माझे मोठे आभार मानिले, व ती आपल्या घरीं निवून गेली. पणू काय सांगूं ? ती माझ्या नजरेसमोरून जरी नाहीशी झाली, तरी तिनें माझ्या अंतःकरणांत सततचें बिन्हाड घेतलें. सारांश, त्या वेळेपासून तिजखेरीज दुसरी कोणतीही गोष्ट मलां सुचेनाशी झाली. अशा प्रकारें माझे मन अगदीं अस्थिर झालें. तेव्हां मीं तिच्या नवऱ्यास बोलावून आणविलें व त्याला एकांतीं नेऊन पुढीलप्रमाणें त्याशीं बोललों :—मीं ह्मटलें, 'वन्नूमिय्या ! तुझ्या औदार्यामुळे सांप्रत तुजवर कोणता प्रसंग गुजरला आहे तें सर्व मला कळलें आहे. त्यामुळे तुझ्या मनाला केवढें औदासीन्य प्राप्त झालें आहे, तसेंच तुझ्या स्वतःच्या वाईट स्थितीमुळे तुला जें दुःख झालें आहे त्याही-पेक्षां, लोकांत तुला पहिल्याप्रमाणें डामडौलानें व सडळ हातानें वागतां येत नाही ही गोष्ट तर तुझ्या मनाला किती जाचत आहे, हेही मी पूर्णपणें जाणत आहे. तर पहिल्याप्रमाणें तुला आपल्या स्नेह्यांसोबत्यांबरोबर ख्यालीखुशाली करतां यावी, त्यांच्या गरजा भागवितां याव्या, व वाटेल तितका दानधर्म करितां यावा, अशा प्रकारची तुझी स्थिति पुनः करून सोडण्याचा मीं विचार केला आहे—तोही फिरून असा कीं, तूं कितीही उचळेपणा केलास तरी तुला पैशाची ह्मणून कधीही वाण

पडं नये. सारांश, तुला मीं गजांतच्छमीपति करण्याचें मनांत आणिलें आहे. पण गड्या! येवढें होण्यास माझी एक गोष्ट तूं ऐकिली पाहिजेस. ती कोणती तर, तुझ्या बायकोवर माझे पराकाष्टेचें मन बसलें असून तिच्या प्राप्तीकरितां रात्रंदिवस माझा जीव तळमळत आहे. तेव्हां तूं तिचा घटस्फोट करून तिला माझ्या स्वाधीन कर. मित्रा, येवढें जर मजकरितां करशील तर तुला ह्मटल्याप्रमाणें मी धनाढ्य करून सोडीन, व त्याखेरीज माझ्या जनानखान्यांतील शेंकडों तरुण व रूपवती दासीपैकीं जी तुला पसंत पडेल ती मी तुला देईन. तूं पाहिजे तर याच वेळेस मजबरोबर चल व तुला कोणती हवी ती पारखून घे. '

बन्नु यानें उत्तर केलें, 'महाराज! आपण मला जी देणगी देतां म्हणून म्हणतां ती कितीही मोठी असली तरी तिच्या लालचीनें मी आपली बायको कदापि सोडणार नाहीं. सरकार! आपल्या संपत्तीची कथा काय? पण साऱ्या जगाच्या संपत्तीपेक्षांही माझी बायको मला प्रिय आहे! अहो, माझ्याच स्थितींत आपण आहां अशी कल्पना करा, म्हणजे आपल्या पैशाला भुलून मीं असलें कृत्य करण्यास तयार व्हावें हें मला उचित आहे कीं काय, याचा फाड आपणच आपल्या मनाशीं कराल. आतां इतकें जरी मी बोललों, व येवढी जरी माझी बायको मला प्यारी आहे, तरी मला सोडून अन्य ठिकाणीं तिला विशेष सौख्य होत असेल तर त्या प्रीत्यर्थ मी आपल्या स्वतःच्या सुखावर पाणी सोडण्यास तयार आहे! तर मी आतां घरीं जातां, व तिच्या सौंदर्याचा आपल्या मनावर काय परिणाम झाला आहे, व तिला मीं सोडलें असतां मला आपण काय काय देण्यास तयार आहां तें सर्व तिला कळवितों. मग कदाचित् अशा मोठ्या वैभवास भुलून तिनें जर मनापासून आपली काडी तोडून घेण्याची इच्छा दर्शविली, तर मी बिलकूल मार्गेपुढें न पाहतां आपल्या स्वाधीन तिला आणून करीन. मग तिच्या वियोगानें माझे काहीं झालें तरी त्याबद्दल मी काडीइतकी फिकीर करणार नाहीं!'

बन्नू हें सर्व इतकें प्रांजलपणें बोलला कीं, त्याच्या खरपणा-विषयीं बिलकूल शंका मला आली नाही. त्यानें घरीं जाऊन हा सर्व वृत्तांत बायकोला सांगितला. आणि शेवटीं म्हणाला, 'प्रिये ! याप्रमाणें ज्याअर्थी राजाचें मन तुजवर बसलें आहे, त्याअर्थी तुझ्या सुदैवानें तुजकडे चालत आलेलें वैभव व सुख यांचा तूं विकार करूं नये असें मला वाटतें. तो वयानें तरुण व प्रेमळ असल्यामुळें मज मंदभाग्याच्या संगतीं असण्यापेक्षां त्याच्या सहवासांत तुला शतपट अधिक सौख्य, आनंद व समाधान होण्याचा खचीत संभव आहे. बन्नूच्या तोंडचे हे शब्द ऐकून अरूया हिला फार दुःख झालें व तिचें तोंड अगदीं उतरून गेलें. ती म्हणते, 'प्रियकरा ! राजा मजवर आसक्त झाला आहे म्हणून मीं तुम्हांला सोडून त्याजकडे जावें ही गोष्ट तुमच्या तोंडून ऐकण्यांत मला मुख आहे असें तुम्हांला वाटतें काय ? थोरवी व वैभव यांच्या योगानें माझें सत्व डळमळेल असें तुम्ही समजतां काय ? असें असेल तर मला तुम्हीं अद्यापि पुरती ओळखलीच नाहीं असें मी म्हणते ! असो, शेवटीं एकवार हेंच सांगतें कीं, तुम्हांवर कसलेही प्रसंग आले तरी त्यांची विभागी होण्यांत जें मला सौख्य होईल त्यापुढें चक्रवर्ती राजाचें पट्टाणीपदही खरोखर मला अगदीं तुच्छ आहे !'

अरूया हिचें हें भाषण ऐकून बन्नू याचें अंतःकरण गारंगार होऊन गेलें. त्यानें अत्यंत प्रेमानें तिला आलिंगन देऊन म्हटलें, 'प्रिये ! परम मुर्शाले ! तुझ्या थोरवीचें वर्णन मी काय करूं ? पण खरोखर मी अंतःकरणपूर्वक सांगतो कीं, मजपुढें ज्याला तूं तुच्छ मानतेस त्याच्याच समागमांत असण्यास तूं योग्य आहेस ! हें पहा, मी म्हातारा झालों आहे व तूं भरज्वानीत आहेस, तेव्हां मजपासून तुला सौख्य तें काय होणार आहे ? परमेश्वरानें तुझी माझी गांठ घालून दिल्यापासून मजकडून तुला सुखाचा लाभ फारच थोडा झाला असेल. तूं मात्र आपल्या सद्गुणांच्या योगानें मला धन्य करून सोडलेस. तात्पर्य, मी स्वतः होऊन तुला सोडविटी

देतो, तर तू माझे कसे होईल याबद्दल कांहींएक मनांत आणू नको, व अशा अपूर्व सौख्यलाभास पराङ्मुख होऊं नको !'

बन्नु हा इतके बोलला तरी त्याचा कांहींएक उपयोग झाला नाही. उलटें असें होऊं लागलें कीं, तो जितका जितका तिचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करी, तितके तितके ज्यास्त आडफांटे तो त्याला आणी. शेवटीं ह्या झगड्यामध्ये सत्त्वशीलतेचाच जय होऊन बन्नु आपल्या वायकोस म्हणतो, 'प्रिये ! कांहीं चिंता नाही. तू आपलें अंतःकरण जें एकांवार मला वाहिलेंस त्यांतच ज्याअर्थी तुझ्या सर्व सुखाची मर्यादा आहे, त्याअर्थी तुझ्या इच्छे-विरुद्ध कोणताही गोष्ट तुला याउपर करण्यास मी सांगत नाही. पण राजाला मी आतां जाऊन सांगूं काय ? तो माझी मार्गप्रतीक्षा करून राहिला आहे, व आपल्या मनाप्रमाणें गोष्ट घडून येईल असें त्यास वाटत आहे. तेव्हां मी त्याजकडे जाऊन नकार सांगितला असतां त्याची आपणांवर इतराजी होईल त्याचें कसे ? तू विचार कर कीं, तो आपला राजा आहे. त्याची सत्ता अमर्यादित आहे. कदाचित् तो जुळमानेही तुला मजपासून घेऊन जाईल. त्याजपुढें मज पामराचा टिकाव कसा लागणार ?'

अरूया उत्तर करते, 'हें आपणांवर महत्संकट आलें आहे हें तर स्पष्टच आहे. पण तें टाळणें केवळ अशक्य आहे असें नाही. माझ्या बुद्धीला असें वाटतें कीं, आतां तुम्ही राजाकडे मुळीं जाऊंच नये; कां कीं, गेलां तर येऊन जाऊन त्याला हेंच सांगणार कीं नाही, कीं माझी वायको आहे त्या गरिबीच्या स्थितींतच रहाण्यास खूप असून तुम्ही तिला ज्या थोर पदास चढवूं इच्छितां त्याची तिला गरज नाही. तर असें त्याला मुद्दाम जाऊन सांगून त्याच्या क्रोधाग्नीच्या तडाक्यांत सांपडण्यापेक्षां, आपली वरोवर घेतां येण्यासारखी चीजवस्त असेल ती घेऊन एकदम हें डमास्कस शहर सोडून आपण चालतें व्हावें हें बरें. आपला वाली परमेश्वर आहे. तो आपली उपेक्षा करणार नाही.'

बन्नु यास बायकोचा हा सहा ठीक वाटून त्याने त्याप्रमाणे करण्याची ताबडतोब तयारी केली. तीं दोघे त्याच दिवशीं त्रेथून निघालीं, व त्यांनीं केरो शहराचा मार्ग धरिला. हें त्यांचें गुप्त कृत्य दुसरे दिवशीं सकाळीं त्यांच्या पूर्वी सांगितलेल्या ह्यातान्या दासी-कडून मला कळलें. ही दासी त्यांच्या फार विश्वासांतली होती. तिला तीं बरोबर नेत होतीं, पण ती जाण्यास खूष नव्हती. बन्नु हा अजून कां आला नाही, म्हणून त्याच्या शोधासाठीं मीं आपला एक विश्वासू मनुष्य त्याचे येथें पाठविला असतां त्या दासीला तो मजकडे घेऊन आला, व अशा रीतीनें तिजकडून मला ही बातमी कळली. माझे मनोविकार माझ्या स्वाधीन नसते, व मीं आपली इच्छा तृप्त करण्याचा हेकाच धरिला असता, तर अरूया हिनें पोबारा करण्याची येवढी शिताफी केली असतांही तिला मीं तेहांच पकडून आणून आपल्या जनानखान्यांत ठेवून दिलें असतें ! पण असें करणें अन्यायाचें असून, अशा प्रकारें जबरदस्तीनें एखाद्या माणसाच्या इच्छेविरुद्ध त्याला कांहीं गोष्ट करायाला लावणें हें मला अगदीं आवडत नसल्यामुळे मीं पुढें त्या बाबतींत कांहीं एक केलें नाहीं.

सारांश, या कारणास्तव मीं तिच्या इच्छेप्रमाणें तिला निघून जाण्यास विलकूल प्रतिबंध न करतां आपल्या दुष्ट मनोविकारांसच आळा घालण्याचा यत्न चालविला. पण आपकाची गोष्ट किती विचित्र आहे पहा ! त्याच्या शरसंधानांतून सुटून जाण्याचा आक जो कोणी घालतो तो दुःखच पावतो ! अरूया हिजविषयींचे विचार मीं आपल्या मनांतून नाहींतसे करण्याविषयीं आजपर्यंत हरप्रयत्न केले. पण माझ्या अंतःकरणांत तिनें जें बिन्हाड घेतलें तें अगदीं कायमचें होऊन बसलें आहे ! तिचें सौंदर्य व सद्गुण यांची वारंवार मला आठवण होऊन, आज वीस वर्षे मला माझ्या जनानखान्यांत तील सर्व स्त्रिया तिजपुढें तुच्छ भासत आहेत. त्या स्त्रियांच्या योगानें मला अगदींच समाधान होत नाहीं असें नाहीं. पण तें तितक्याच

वेळापुरतें असतें. पुढें त्याला वाढ लागून त्याचें दृढीकरण मुळींच होत नाहीं !

याप्रमाणें डमास्कसच्या राजानें आपली गोष्ट संपविली. तेव्हां अतलमुल्क हा त्यास विचारतो, ' बरें, पुढें अरूया हिचें काय झालें हें आपणांस माहीत आहे काय ? ' त्यानें उत्तर केलें, ' ती डमास्कस येथून गेल्यापासून तिची कांहीं एक वार्ता मला समजली नाहीं. ' सैफुलमुल्क हंसून म्हणतो, ' तर मग एकंदरीनें आपण तिचेही मोठे विचित्र स्वभावाचे आहों खरे. कसे तें पहा. महाराजांचें मन एका सामान्य वृद्ध मनुष्याच्या स्त्रीवर बसलें; पण त्यांच्यापेक्षां तोच तिला प्रिय वाटला असतांही आज वीस वर्षेपर्यंत व्यर्थ तिचा एकसारखा ध्यास ते घेऊन बसले आहेत. माझीही गोष्ट अशीच. मी सुलेमान राजाच्या वेळच्या एका स्त्रियेचें वेड घेऊन झुरत राहिलों आहे, आणि वजीर साहेबांचा प्रकारही पुष्कळ अंशीं असाच आहे.' तो मग अंमळ सांवरून घेऊन म्हणतो, ' पण राजकन्या झालिका हिच्या त्यांस अगदींच विसर पडणें गैरवाजवी होईल; कां कीं, तिचे त्यांजवर महदुपकार झालेले आहेत. '

सैफुलमुल्क याचें हें बोलणें ऐकून राजास फार हंसें आलें. ईतक्यांत, तिकडून कित्येक उंट व घोडे येत असून ते एका कुरणाकडे चालले आहेत असें त्यांच्या दृष्टीस पडलें. त्यावरून राजा आपल्या वजिरास व मित्रास म्हणतो, ' हें खटलें काय आहे तें पाहूं या बरें ? ' त्यावरून हे तिघे घोड्यांवर बसून त्यांच्या मागोमाग गेले. तों तें सर्व खटलें कुरणांत उतरलेलें त्यांच्या नजरेस पडलें. ते अगदीं जवळ जाऊन पहातात तों तेथें मोठमोठे श्रीमंती थाटाचे कित्येक तंबू ठोकलेले त्यांच्या दृष्टीस पडले. त्यांपैकीं एक तंबू फारच छानदार किनखापानें मढविलेला होता. त्या तंबूत एक मोठा उंच, भव्य, व बहुमोल पोषाख केलेला मनुष्य लोडारीं टेंकून बसलेला होता. त्याजपुढें पक्कानांनीं भरलेलीं सोन्याचीं ताटें मांडलेलीं होती, व जवळच एका मेजावर कित्येक चमत्कारिक तुऱ्हेचीं

सोन्यारुप्याचीं भांडीं ठेवलेलीं होतीं. तो मनुष्य पत्तार्शीच्या जवळ जवळ आलेला होता. तो एकटाच भोजन करीत असून, पंचवीस तास मोठमोठे कामगार त्याची बरदास्त राखात होते, व तंबूच्या दाराशीं दोन हत्यारबंद गुलाम पहारा करीत होते.

राजा व त्याचे दोघे सोबती या तिवांची व त्या मनुष्याची एक-दमच नजरानजर झाली. तेव्हां त्याने त्यांची पूसतपास करण्या-करितां आपल्या एका कामगारास तंबूच्या बाहेर पाठविलें. त्या कामगारानें, तुम्ही कोण व कोठें चाललां आहां असें त्यांस विचारिलें. तेव्हां बद्रुदीन राजा म्हणतो, 'साहेब, आम्ही तिघे जवा-हिरे आहों. आम्ही अस्त्राखानहून येथें आलों असून बगदादेस जाण्याचा आमचा विचार आहे. आम्हीं आपलें नांवगांव तुम्हांस सांगितलें, तसेच तुम्हीं आपल्या धनीसाहेबांचेही कृपा करून आम्हांस सांगाल तर मेहेरवानी होईल. आम्हांस वाटतें कीं, तुमचे धनीसाहेब मोठे कुलीन व थोर राजपुरुष असून ते शौकाखानर-प्रवास करीत आहेत.' त्या कामगारानें उत्तर केलें, 'नाहीं मगही. तसें कांहीं नाहीं. आमचे धनीसाहेब एखाद्या राजाच्या किंवा मोठ्या सरदाराच्या कुलांत उत्पन्न झालेले नाहींत. तथापि ते येवढे थोर व उदार आहेत कीं, कित्येक राजपुरुषही त्यांजपुढें फिकें पडतील. त्यांचें नांव अबुलफौरीज साहेब असें असून, त्यांनीं मोठ-मोठ्या सफरी केल्या असल्याकारणानें त्यांना 'बडे मुशाफर' असें नांव पडलें आहे. ते बसरा येथचे राहणारे असून त्या शहरांत त्यांनीं राजवाड्यासारखा मोठा भव्य व सुशोभित वाडा आपल्या-करितां बांधलेला आहे. त्यांजकडे जे कोणी येतात त्यांचा ते फार चांगला आदरसत्कार करितात, व प्रत्येकाला कांहीं तरी बक्षीस किंवा नजराणा दिल्यावांचून जाऊं देत नाहींत. त्यांच्या येथें बहुधा दररोज बसरा येथील बडे लोकांकरितां मेजवानी किंवा दुसरा कांहीं ख्यालीगुशालीचा प्रकार करण्यांत येत असतो, आणि बसऱ्याचे राजे-साहेबांस तर यांच्याशीं संभाषण करण्याची इतकी आवड आहे कीं,

यांच्या साहसकृत्यांची हकीकत ऐकण्याकरितां ते यांस नेहमीं बोलावून नेत असतात. ' हें ऐकून बडुद्दीन राजा म्हणतो, ' तर मग यांची हकीकत एकंदरीनें फारच मजेची असली पाहिजे. ' तो कामगार म्हणतो, ' मजेची म्हणजे काय विचारितां ? असल्या विचित्र गोष्टी फारच क्वचित् तुमच्या ऐकण्यांत आल्या असतील. यांनीं हिंदीमहासागराच्या अनेक सफरी केल्या असून यांना त्यांतील बहुतेक सर्व बेटांची माहिती झालेली आहे. यामुळे तिकडच्या नवल वाटण्यासारख्या शेंकडों गोष्टी सांगून वसऱ्याच्या वडे लोकांस व राजेसाहेबांस रंजविणें हें यांच्या नित्य पाठांतलें झालें आहे. '

इतकें बोलून तो कामगार परत आपल्या धन्याकडे गेला, व हे गृहस्थ व्यापारी आहेत असें त्यानें त्यास सांगितलें. तें ऐकतांच तो उठून आदरपूर्वक त्यांना आंत घेऊन येण्याकरितां तंत्रुच्या बाहेर गेला. उभयपक्षांचे फार फार सलाम झाल्यावर अबुलफौरीज यानें त्या तिघां जणांस, तंत्रुत येऊन आपल्याबरोबर भोजन करण्याविषयीं आग्रहपूर्वक विनंती केली. त्यांनीं त्याच्या विनंतीस मान देऊन त्याप्रमाणें केलें. सर्वांचें भोजन झाल्यावर अबुलफौरीज याच्या नोकरांनीं हिरे माणकें जडविलेल्या सोन्याच्या पेल्यांत उत्तम प्रकारचें मद्य आणिलें. तें त्यांनीं यथेच्छ प्राशन केलें.

हा प्रकार चालला असतां अबुलफौरीज याचें समयोचित व रंगेल भाषण ऐकून इमास्कसचा राजा, त्याचा वजीर व मित्र हे फारच खूष झाले. राजास, आपल्याला अशा प्रकारच्या गुलहौशी मनुष्याच्या सहवासाचा लाभ घडल्याबद्दल परमानंद झाला, व आपण सर्वजण मिळून बरोबरच मार्गक्रमण करूं असें त्यानें अबुलफौरीज यास म्हटलें. अबुलफौरीज यानें मोठ्या आनंदानें त्यास आपला रुकार दिल्या, व नंतर आणखी त्यांचें संभाषण चाललें. इकडे अबुलफौरीज याच्या नोकरांनीं उंटावर सामान भरून, हे बसले होते तो शिवाय करून बाकीच्या सर्व तंत्रुची बांधाबांधी केली. इतकें झाल्याबरोबर अबुलफौरीज हा उठून एका घोड्यावर बसला, व हे

तिघे वेप्रधारी व्यापारी आणि आपला लवाजमा यांसह तो मार्ग क्रम लागला. अबुलफौरीज याच्या बरोबर सुमारे दोनशे हत्यारबंद लोक असल्यामुळे त्यांना चोराचिलटांची धास्ती मुळीच नव्हती. सबब ते हलक्या हलक्या मजला करीत मजेने चालले.

हे तिघेजण अबुलफौरीज याच्या गोष्टी अतिशय चित्त देऊन ऐकत, यामुळे यांचे व त्याचे फार सख्य जमून आले. यांची जिज्ञासा पाहून तो बोलतांना मोठा रंगांत येई. पुढे आपल्या प्रवासाच्या हकीकती त्यांस विस्तारेंकरून सांगण्यास त्यानें आरंभ केला. तो म्हणाला, 'माझ्या वयाच्या लोकांपैकी फारच थोडक्यांनीं माझ्याइतका प्रवास केला असेल. हिंदीमहासागराची मला इतकी माहिती आहे की, तितकी खुद्द माझ्या देशाचीही मला नाही. मीं जे चमत्कार पाहिले आहेत ते इतके विलक्षण आहेत की, ते लिहून ठेवण्याच्या भरीस मी मुळीच पडत नाहीं; कां की, त्या सर्व निव्वळ खोट्या गोष्टी आहेत असें लोकांस भासण्याचा संभव आहे !'

हे ऐकून तर या तिघांजणांस अबुलफौरीज याच्या गोष्टी ऐकण्याविषयी फारच उत्कंठा लागली, व त्याप्रमाणें त्यांनीं त्यास बोलूनही दाखविलें. अबुलफौरीज त्यांस म्हणतो, 'गृहस्थहो ! माझ्या गोष्टी ऐकण्याविषयी तुम्ही येवढे जर अतुर आहां; तर मजकडून कांहीं हरकत नाही. पण तुम्हांला त्यांतला पुष्कळ भाग खरा वाटणार नाहीं हे मी अगोदर सांगून ठेवितों वर !' असें म्हणून त्यानें पुढीलप्रमाणें आपली हकीकत सांगण्यास आरंभ केला:—

अबुलफौरीज नामक महान् दर्यावर्दी याच्या
सफरींची हकीकत.

[सफर पहिली.]

अबुलफौरीज म्हणतो,—मी बसरा येथील एका व्यापारी जहाजाच्या कप्तानाचा मुलगा आहे. त्या जहाजाचा मालकही माझा

बापच होता. त्यांनी हिंदीमहासागरांत अनेक सफरी केल्या, व मला समजू लागले नव्हते तेव्हांपासूनच तो प्रत्येक वेळीं मला आपल्याबरोबर नेऊं लागला. यामुळे, मी वीस वर्षांचा झालों तोंच त्या अफाट महासागरांतील बहुतेक वेटांची मला माहिती झाली. माझ्या बापास व्यापारांत चांगले यश येऊन तो थोडक्याच वर्षांत बसण्यांतील अत्यंत श्रीमान् गृहस्थांत मोडू लागला.

एके दिवशीं बाप मला म्हणाला, 'मुला, सिंहलद्वीपांत माझा एक अडत्या आहे. त्याच्या खात्याच्या हिशोबाची भानगड पडली असल्यामुळे तो रुजू करून पुरा करावयाचा आहे. त्याकरितां मीं तुला तेथें पाठविण्याचा विचार केला आहे.' मी बापास सोडून अद्याप एकटा कोठेही गेलों नव्हतों. सबब प्रथम ही गोष्ट माझ्या जिवावर आली. परंतु तें सुंदर द्वीप पहाण्याची मला फार इच्छा झाल्यामुळे शेवटीं मी ती गोष्ट आनंदानें कबूल केली. त्या वेटांत पूर्वी मी बापाबरोबर गेलों होतों खरा, पण त्या वेळीं मी लहान असल्यामुळे मला तेथील मजा पाहण्यास सांपडली नव्हती. असो; नंतर थोडक्याच दिवसांनीं मीं निवण्याची सर्व तयारी केली, आणि सुरतेवरून सिंहलद्वीपास जात असलेल्या एका व्यापारी जहाजांत वसून निघालों.

आम्ही बसण्याच्या आखातांतून जे निघालों ते एकदम आर्मझ येथें मुक्कामास गेलों. तेथें थोडे दिवस राहिल्यावर आम्ही इराणी आखातांतून पूर्वेचे बाजूनें सुरतेचा राख धरून निघालों, व त्या शहरीं नियमित वेळांत सुरक्षित जाऊन पोहोचलों. त्या ठिकाणीं जो माल उतरावयाचा होता तो उतरल्यावर आम्ही सिंहलद्वीपास चाललों. तेथेंही जाईपर्यंत आम्हांस सुदैवेकरून कोणत्याही प्रकारचा त्रास किंवा अडथळा झाला नाहीं. त्या द्वीपाची राजधानी जें शिलंदिव शहर तेथें जातांच मीं प्रथम माझ्या बापाचा अडत्या हबीब याचा ठावठिकाण तेथील लोकांस विचारिला. हबीब हा मोठा धनाढ्य व प्रख्यात व्यापारी असून त्याची साख मोठी होती,

यामुळें त्याच्या घराचा वगैरे प्रत्ता लागण्यास मला मुळींच उशीर लागला नाही. हवीच यानें माझा इतका चांगल्या प्रकारें आदर-सत्कार केला कीं, माझ्या बापाच्या उत्तम स्नेह्यांत मीं त्याची गणना केली. प्रथम उभयतांचे सलाम झाल्याबरोबरच त्यानें मला ह्मटलें कीं, 'हें घर आपलें आहे, येथेंच त्म्हीं राहिलें पाहिजे.' असें त्यानें म्हटल्यावर मलाही त्यास अर्थात् नकार करतां येईना.

हवीच हा कामाकाजांत फार हुशार व चोख असल्यामुळें आमचा फारा दिवसांचा हिशेब होता तरी तो थोडक्याच वेळांत आटपून गेला. मधून मधून मी, त्या शहरांत जीं दर्शनीय स्थळें होती तीं पाहण्यास जात असें. तितक्या वेळांत मीं तेथील लोकांचे कायदेकानू, रीतीरिवाज, धंदे व राज्यरीति यांची माहिती करून घेतली. सारांश, सुमारें महिन्या दीड महिन्यांतच तेथलें माझे सर्व कामकाज व हिंडणेंफिरणें संपून परत जाण्याची माझी तयारी झाली; व त्याच संधीस सुरतेचें एक व्यापारी जहाज, कांहीं माल तेथें आणून तेथला परत वेऊन जाण्याकरितां आलें होतें, त्यांत बसून निघण्याचा मीं निश्चय केला.

मीं निघणार त्याच्या आदले दिवशीं अशी गोष्ट घडली कीं, मध्यान्हाचे सुमारास मीं वाहेरून हवीच याचे घराकडे परत येत असतां रस्त्यानें भला एक स्त्री आढळली. ती तरुण व ठाणमाणानें मोठी सुबक असून तिचा पोषाख फार उंची होता. ती बाजारांतून कांहीं जिन्नस विकत आणण्याकरितां गेलेली होती, व ते जिन्नस घेऊन तिचा गुलाम तिच्या मागून चालला होता. तिनें तोंडावरून बुरखा घेतला होता, तरी फक्त तिची चालण्याची ढव व शरिराची ठेवण पाहूनच तिच्या सौंदर्याची मीं कल्पना केली. मीं तिजकडे पहात उभा राहिलों, तों अधिकाधिकच माझे लक्ष्य तिच्याकडे वेधून मीं त्या तर्त्यानावस्थेंत बोलून गेलों कीं, 'ओ हो ! काय माषुक प्राणी आहे ! ही खर्चीत येथल्या राजाची प्रियकराण असावी.' हे माझ्या तोंडचे शब्द ऐकून त्या स्त्रीला मोठें नवल वाटलें, व

ती मजकडे लक्ष्यपूर्वक पहात थोडा वेळ उभी राहिली. नंतर, मी केलेल्या ह्या सलगीबद्दल आपल्याला आनंद झाला की वाईट वाटले हे शब्दांनी अगर खुणांनी कांहीं एक न दर्शविता ती तशीच पुढे चालती झाली. इकडे माझी स्थिति अशी झाली की, मी जे हे कांहीं अशीं अविचाराचें काम केले त्याबद्दल माझे मन मला जळ लागले, व आजपर्यंत जे मनोविकार माझ्याठायीं उत्पन्न झाले नव्हते, ते त्या स्त्रीला पाहिल्यापासून एकदम माझ्या अंतःकरणांत उद्भवून, तिला आपला राग आला असेल की काय ह्मणून मी मोठी काळजी करू लागलों.

अशा स्थितींत मी असतां एका गुलामानें मला हांक मारली. हा गुलाम त्या पूर्वी सांगितलेल्या स्त्रीच्या मागून चालला होता तोच होय, असें मी ओळखिलें; व त्यावरून मला दुष्पट काळजी उत्पन्न झाली. मी त्यास विचारिलें, 'कायरे बाबा, माझ्याशीं तुला काय काम आहे?' त्यानें मोठ्या अदबीनें उत्तर केलें, 'महाराज, मी नेईन तिकडे आपण माझ्यामागे चलावे अशी आपणांस विनंति करण्या-विषयी मला आज्ञा झालेली आहे.' मी हटलें, 'ही आज्ञा तुझ्या धनिणीनें तुला केली असेल तर तिचे शब्द मला शिरसा बंध आहेत, व कांहीं होवो, याप्रमाणें करण्यास मी मोठ्या खुशीनें तयार आहे.' तो म्हणाला, 'तुम्हांला बोलावण्यांत माझे धनिणीचा काय उद्देश आहे, तो तिनें मला कळविला आहे; परंतु मी तुम्हांस सध्या इतकेंच सांगतो की, तिच्या इच्छेप्रमाणें तुम्ही मजबरोबर आल्यास तुम्हांला पश्चात्ताप करण्यास तो गेष्ट कारणोभूत होणार नाही.'

हे त्या गुलामाचें बोलणें ऐकून मी त्याच्या मागोमाग चाललों. मला दुसरे दिवशीं निवावयाच होतें, यास्तव त्याखेरीज दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीकडे आतां लक्ष्य देणें बराबर नाही, असा विचार माझ्या मनांत पुष्कळ वेळां आला. पण तो सगळा फुकट गेला, व तो गुलाम जिकडे नेईल तिकडे मी मोठ्या उत्सुकतेनें चाललों. त्यानें मला आडरस्यांनीं एका मोठ्या हवेलीपाशीं नेले. तीत

आम्ही गेल्यावर तो मला एका प्रशस्त व सुशोभित महालांत घेऊन गेला, व तुमच्याकडे कोणी तरी येईल तोंपर्यंत येथे बसा, असे त्याने मला सांगितले. त्या महालांत नानाप्रकारच्या सुंदर व चमत्कारिक चिजा होत्या, त्यांकडे माझे लक्ष्य वास्तविक लागून राहिले, पण माझ्या मनांत त्या स्त्रीच्या संबंधाचे सर्व विचार घोळत असल्यामुळे दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीकडे माझे चित्त बिलकुल जाईना.

अशा प्रकारे मी विचारांत गुंतून गेलों असतां त्या ठिकाणी किलेक स्त्रिया आल्या. त्या खरोखर फार सुंदर होत्या. तरी पण, जिनें माझे मन मोहून टाकिलें होतें तिच्यापुढें त्या कांहींच नव्हत्या. बराच वेळ झाल्यावर शेवटीं ती अनुपम लावण्यवती तेथें प्राप्त झाली. तिच्या ठाणमाणावरून व चालण्याच्या ढवीवरून मी तिला सहज ओळखली. नंतर तिनें तोंडावरचा बुरखा काढला, तेव्हां पूर्वी तिच्या सौंदर्याविषयी जी माझी कल्पना झाली होती त्याहूनही ज्यास्त सुरेख ती मला दिसली. ती मूळचीच सुंदर असून खेरीज रत्नादिकारांच्या बहुमोल अलंकारांनीं विभूषित असल्यामुळे तर तिचे तेज पहाणारास केवळ दिपवून टाकण्यासारखें होतें. माझीही स्थिति अर्थातच तशी झाली. हें पाहून तिनें किंचित् हास्य केले. ती, सिंहासनाच्या आकाराचे लहानसें कोच तेथें होतें त्यावर जाऊन बसली; व पूर्वी सांगितलेल्या त्या स्त्रिया तिच्या दोन्ही बाजूंस बसल्या. त्या सर्व तिच्या दासी होत्या.

ती स्त्री बसल्यावर मला मोठ्या प्रेमानें म्हणाली, 'तरुण गृहस्था! अलीकडे ये. हें पहा, भररस्यासारख्या ठिकाणीं तूं माझ्याशीं ने अविचाराचें वर्तन केलेंस तें मीच म्हणून सहन केले. दुसरी एकादी असती तर तिची शीर तेव्हांच चढून गेली असती. पण तूं परदेशी असल्यामुळे येथील रीतिरिवाज तुला माहित नाहींत, सबब तुजवर फारशी करडी नजर करणें रास्त होणार नाहीं; इतकेंच नव्हे, तर तुला जी काय बुद्धि झाली तीपासून तुझे कांहीं एक वाईट न होतां उलटें तुझे कल्याणच व्हावें असा योग आल्याचा

रंग मला दिसत आहे. थोडक्यांत मी तुला इतकेंच सांगतें कीं, जर तूं अंतःकरणपूर्वक मजवर प्रेम ठेवून माझी मर्जी संपादन करशील, तर आजपर्यंत मजकडून जो मान कोणालाही मिळाला नाही तो तुला मिळण्याविषयी खात्री ठेव. '

हे शब्द ती इतक्या दिलदारपणानें व अंतःकरणाच्या खऱ्या कळवळ्यानें बोलली कीं, त्या योगानें, तिनें मजवर केलेल्या ह्या कृपेचें मोल मला विशेषच वाटू लागलें; व मी परमानंदांत गुगु होऊन गेलों. मीं तिच्या पायांवर डोकी ठेवून हट्टें, 'बाईसाहेब, तुम्ही जें काय बोललां तें मी बरोबर समजलों कीं नाही याचा मला संशय वाटतो, पण माझा समज बरोबर असेल तर मी असे म्हणतो कीं, तुम्हीं मला जो हा मान दिला, त्यासारखी पात्रता माझ्या अंगीं गुळीच नाही; व जर कांहीं असेल, तर ती मी तुहांस अत्यंत पूज्य मानतो यांतच काय ती आहे.' ती बोलते, 'असें असेल तर फारच बरे. तूं आपली योग्यता जितकी कमी समजशील तितका तुझा अधिकच फायदा होईल. वर, पण तुझ नांव काय, तूं रहाणारा कोठचा, व येथें आलास कशाकरितां, हे अगोदर सांग पाहूं ?'

तिला मीं आपली सर्व हकीकत थोडक्यांत सांगितली. पण शेवटीं जेव्हां मी बोललों कीं, उदईक मला स्वदेशी जाण्यास निघावयाचें आहे, तेव्हां तिला फार वाईट वाटून ती म्हणाली, 'काय, अबुलफौरीज ! तूं इतक्यांत आह्मांला सोडून जाणार ? अरे, साऱ्या हिंदीमहासागरांत हे सिंहलद्वीप उत्तम गणलें जात असून येथे आणखी कांहीं दिवस मजेंत बालवावेसें तुला वाटत नाही काय ?' मीं उत्तर केलें, 'बाईसाहेब, आपण ह्मणतां तें अगदीं खरें आहे. अत्यंत अरसिक मनुष्य असला तथापि त्याच्या मनाची देखील, येथें कितीही राहेलें तरी तृप्ति हाणार नाही. मग माझी गोष्ट कशाला पुसतां ? वास्तविक पुसाल तर अगोदर या सुंदर स्थळीं माझे मन अतिशय रमलें आहे. पण त्यांतून हा आजचा आपल्या दर्शनाचा प्रसंग तर इतका कांहीं आनंददायक झाला आहे कीं,

येथून निघून जाणें माझ्या खरोखर मोठें जिवाथर आलें आहे." ती किंचित् हंसून म्हणते, 'तर मग एकंदरीनें तुझा इतक्यांतच जाण्याचा उद्देश नाही हें खरें ना?' मीही तसेंच थोडें हंसून झटलें, 'बाईसाहेब, आपल्यासारख्याच्या कुपेची आशा उत्पन्न झाल्यावर आपले पाय सांडून जाण्याचें माझ्याही मनांत वास्तविक येईल असे आपलें मन तरी आपणांस सांगतें काय?' ती म्हणते, 'ठीक आहे. तुझे हे विचार पाहून मला खात्री वाटत की, तूं माझ्या मर्जीस उतरशील; व आपल्या कुपेस पात्र म्हणून मी जी तुझी निवड केली तीबद्दल मला मोठा आनंद वाटत आहे.'

असें म्हणून तिनें मला आपल्या शेजारीं कोचावर बसण्यास मांगितलें. मी थोडासा संकोच केला, परंतु तिच्या बोलण्यात तिची वृत्ति मला इतकी गंभीर दिसून आली की, आपण वसली नाही तर हिला उलटा राम येईल, व हिच्याशीं आपण सेवकांच्या नात्यानें वागण्यापेक्षां बरोबरांच्या नात्यानेंच वागण्यांत हिला आनंद आहे असें वाटल्यावरून तिच्या सांगण्याप्रमाणें मीं केलें. नंतर ती मला झणाली, 'माझे नांव शीलव्रती. माझा बाप येथील राजाचा मुख्य वजीर होता. तो मरण पावला असल्यामुळे मला वाटेल तशी आपली म्रतःची व्यवस्था लावण्यास मुक्त्यारी आहे. येथल्या अनेक अमीरउमरावांनीं आपल्याशीं विवाह करण्याविषयीं माझे मन वळविण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला, पण मी त्या सर्वांना नकार केला असून अद्याप कोणाच्याही वचनांत मी गुंतलें नाहीं. तुझी माझी मर्यात प्रथम नजरानजर झाली तेव्हां तूं जे शब्द बोललास त्यांचें मला मोठें कौतुक वाटलें; व मीं तुजकडे लक्षपूर्वक पाहिलें तों तूं माझ्या मनांत फारच भरून गेलास. माझ्या बापानें चाळीस वर्षे नोकरी केली. तेवढ्या काळांत त्यानें अपार द्रव्य संपादन करून ठेविलें आहे. तर तूं आपल्या गुणांनीं मला प्रसन्न करून घेऊन मजबरोबर या संपत्तीच्या उपभोगाचा वांटेकरी झाला नाहीस तर त्यांत दोष कोणाचा ? सर्वथैव तुझाच असें मी म्हणें !'

या तिच्या बोलण्यावर मी जें तिला उत्तर दिलें, त्यांत तिजविषयीं आपलें प्रेम व पूज्यबुद्धि हीं जितकीं मला प्रकट करतां आलीं तितकीं मीं करून दाखविलीं. तसेंच, तुझ्या अपार संपत्तीपेक्षां मीं तुझ्या अंतःकरणांला ज्यास्त मोल देतो असेंही तिला बोलून दाखविलें. हे माझे विचार एकून तिला मांठा संतोष झाला असें दिसलें. नंतर आमचें दुसऱ्या इकडच्या तिकडच्या गोष्टींविषयीं बरेंच संभाषण झालें. त्यांत, ह्या स्त्रीच्या ठायीं हिच्या सौंदर्यास शोभतांळ असे मनाचे धर्मही परमेश्वरानें उत्पन्न केले आहेत असें मला पूर्णपणें दिसून येऊन माझ्या अंतःकरणास फारच आनंद झाला.

आमचें संभाषण चाललें असतां तितक्यांतच दहा बारा गुलाम तेथे आले. त्यांनीं उपाहारकरितां उत्तम प्रकारची मेवामिठाई व फळफळावळ आणली होती. ती त्यांनीं मेजावर मांडून सर्व तयारी केल्यावर शीलवंतीनें मला हातीं धरून मेजाशीं नेलें, व आम्ही दोघे शेजारीं फराळास वसलों. त्या सर्व वस्तूंत ज्या अत्युत्तम होत्या त्या तिनें स्वतः आपल्या हातानें मला दिल्या. पुढें ते गुलाम मद्य घेऊन आले. ते त्यांनीं सोन्याच्या व स्फटिकाच्या नकशीदार पेल्यांत भरून आम्हांपुढें ठेविलें. ते किती नामी होतें म्हणून सांगूं ? ते प्राशन केल्यानें जा कांहीं मला आनंद झाला त्याचें वर्णन करणें अशक्य आहे. पण याहीपेक्षां, शीलवंतीनें एक पेला भरून प्रेमभरित मुद्रनें किंचित् हास्य करून जेव्हां माझ्या हातीं दिली, तेव्हां तर माझ्या आनंदांत आणखी आपकाच्या जोराची भर पडून माझ्या अंतःकरणाची जी काय अवस्था झाली तिचें वर्णन प्रत्यक्ष बृहस्पतीच्यानेंही होईल कीं नाहीं याची मला शंका वाटते !

असो. उपाहार चालला असतां तिच्या माझ्या संभाषणांत पुष्कळ मजेच्या गोष्टी निघाल्या. तिचा स्वभाव विनोदी असून मला रंगांत आणण्याविषयीं तिचा विशेष प्रयत्न चालला असल्यामुळें तर तिचा प्रत्येक शब्द व प्रत्येक हावभाव यांस अत्यंत रमणीयत्व येत चाललें. पुढें तिनें प्रत्येक वेळीं माझ्या हातांत मद्याचा पेला

देष्यापूर्वी त्यांतलि थोडें मद्य आपण प्राशन करावें, आणि, अबुल-फौरीज, यार्ची तर चंव पहा कशी आहे ती ! असे म्हणून तो माझ्या हातीं द्यावा. या योगानें तर त्या मद्याची रुचि मला अधिकच लागून मी तिच्या हातच्या मद्याचें—अथवा तिच्या प्रमाचेंच कां म्हणाना—मनसोक्त प्राशन करून मोठी मान्यता पावलों.

फराळ झाल्यावर शीलवंतीच्या दासींनीं दान मेळे केले. एका मेळ्यानें गाणेंबजावणें करण्यास सुरवात केली, व दुसरा नृत्य करूं लागला. त्या स्त्रिया आपापल्या कसबांत अत्यंत कुशल असल्यामुळें त्यांनीं जी वहार करून सोडली तीं मी अगदीं तल्लीन होऊन मेळो. शीलवंतीच्या मनाची स्थितिही तशीच होऊन गेली. आह्मी मधून मधून एकमेकांकडे पहात असूं व आपले मनोविकार उष्ण आसोच्छ्वासांनीं प्रकट करीत असूं. शेवटीं त्या स्त्रियांचें नृत्यगायन संपल्यावर शीलवंतीनें एक मद्याचा पेला हातांत घेऊन व मजकडे नेत्रकटाक्ष फेंकून प्रेमभरांत पुढील अर्थाचें गाणें गाइलें:—

[साक्या.]

सुंदर मदिरे ! आश्रितुल्य तूं तेजस्वी या लोकां ॥

तुझ्या सेवनें मदन हृदयि तो खवळे हें अवलोकीं ॥ १ ॥

अबलेची तर खरिच दुर्दशा करिशी तूं मे बाई ॥

प्रियकर मग तिज संधि साधुनी मृगिसम घेऊनि जाई ॥ २ ॥

हें गाणेंबजावणें आटोपल्यावर कांहीं वेळानें संध्याकाळ झाली. तेव्हां मी घरीं जाण्याकरितां शीलवंतीचा निरोप घेऊं लागलों. तेव्हां ती त्या संबंशनें आपली नाखुपी दर्शवून मला म्हणाली, मला जें जें म्हणून प्रिय तें तें करण्यास आपण मागें घेणार नाही म्हणून जें तूं मला वचन दिलेंस त्याचा अर्थ हा काय, कीं तूं आतांच्या आतां चालता होणार ? मला वाटतें, मीं जें काय तुजें म्हागत केलें तें तुझ्या मनास न आल्यामुळें तुला येथें रहाण्याचा कंटाळा आला. वास्तविक पहातां, ज्याच्या अंतःकरणांत एखाद्या त्राविषयीं प्रेमांकुर उद्भवला आहे त्या मनुष्याचें असें वर्तन पाहून

कोणासही आश्चर्य वाटल्यावांचून रहाणार नाही. अरे, आषकाच्या आधीनं झालेल्या मनुष्याने रात्र केव्हां होईल म्हणून तळमळत बसावे, कीं ती होतांच आपल्या प्रियतमेस सोडून जाण्याचें मनांत आणावें ? ' मी बोललों, ' बाईसाहेब, माझे मनोधर्म आपण बरोबर जाणले नाहीत हें पाहून मला फार वाईट वाटतें. आपण केलेल्या स्वागताचें मोल न समजण्याइतका मी अरसिक मनुष्य आहे अशी कल्पना आपण केली काय ? छी ! छी ! अशी गोष्ट आपण मनांत येऊं देऊं नका. बाईसाहेब, आपण केलेल्या स्वागतानें माझ्या अंतरात्म्यास काय वाटलें तें त्याचें तोच जाणे ! या जिव्हेस तें बोलून दाखविण्याचें सामर्थ्य नाही ! पण खरें पुसाल तर, अशा वेळीं मी आपली रजा घेऊन जर येथून गेलों नाहीं, तर आपण केलेल्या आदरसत्काराचा मीं दुरुपयोग केला कीं काय असें माझे मन मलाच खाऊं लागेल, या भीतीनेच मीं आपणांपाशीं जाण्याची गोष्ट काढली, दुसरें कांहीं नाहीं. बाकी मीं गेलों असतां आपल्या वियोगदुःखानुळे माझे अंतःकरण केवळ पोळून जाणार आहे, हें मी शपथपूर्वकें सांगतां. ' ती म्हणते, ' या तुझ्या बोलण्यांत मी सांगतें या दोन गोष्टींपैकी कोणती तरी एक गोष्ट संभवते. एक तर तूं माझे अंतःकरण अद्यापि पूर्णपणें जाणलें नसावें; व जाणलें असल्यास, अशा ठिकाणीं रात्रीच्या वेळीं राहिल्यानें सभ्यपणाचा अतिक्रम होईल कीं काय ही भीति तुझ्या मनांत आली असावी. पण ती आली असल्यास अगदीं गैरसमजुतीची होय हें पक्कें समज. ' मीं ह्मटलें, ' तर मग बाईसाहेब, मी आतां उघड उघड विचारतां कीं, आपल्या येथें मीं रात्रीच्या वेळीं रहावें असें आपल्या मनांत होतें हें मीं समजावें कसें ? ' ती बोलते, ' समजावें कसें ह्मणजे ? तूं येथें आल्यापासून मीं ज्या प्रकारें तुझ्याशीं वागलें व बोललें, त्यावरून असें अनुमान करण्यास तुला हवी तितकी जागा होती ! असो, तर एकंदरीनें याचें तात्पर्य मीं येवढेंच काढतें कीं, मी तुझ्याशीं आतांपर्यंत जी इतकी प्रेमानें व उल्हासानें वागलें, त्या मानानें मजविषयीं तुला असावी तितकी आस्था नाही ! '

आपल्याविषयी अनास्थेचा आरोप शीलवंतीने जो हा मजबूर केल्यास आपण बिलकुल पात नाही असे अनेक प्रकारांनी तिला मी समजावून सांगितले. मी अत्यंत प्रेमळ पण स्पष्ट शब्दांनी तिची अशी खात्री करून दिली की, तुझा मजबूर झालेला समज अगदी चुकीचा आहे, व ती गोष्ट शेवटी तिनेही कबूल केली. पण तिला मी हेही बोलून दाखविले की, तुझ्या सहवासापासून मला जरी पराकाष्ठेचा आनंद झाला आहे, तरी एके प्रकारे माझे मन अस्वस्थ आहे. नंतर, यथे आल्यापासून हवीच याने माझी कशी बरदास्त ठेविली वगैरे सर्व वृत्तांत तिला सांगून मी म्हटले, 'यावरून, बाईसाहेब, मी येवढा वेळ घरी आलो नाही याबद्दल हवीच यास किती काळजी लागली असेल, व रात्रीही मी न गेलो तर तो किती चिंतातुर होईल याचा तुम्हीच आपल्या मनाशी विचार करा.

हवीच यास माझी वास्तापुस्त काय आहे हे कळणे जरूर आहे ही गोष्ट शीलवंतीने कबूल केली. पण मी त्याकडे जाऊन लगेच परत येतो असे जरी तिला परोपरी सांगितले, तरी ती गेला स्वतःला म्हणून जाऊ देईना. तिला वाटले की, हा गेल्याने हवीच यास हा सर्व प्रकार कळेल, व याच्याशी (माझ्याशी) तो बुद्धिवाद करून आपली जी प्रेमाची घडी बसत चालली आहे तिचा विवाड करून टाकील. यास्तव हवीच यास फक्त चिटी पाठविण्यास तिने मला परवानगी दिली. त्या चिटीतही, मी कांठे व कोणत्या स्थितीत आहे हे त्यास कळविण्याची तिने मज मनाई केली. फार काय सांगू ? पण तिने विचार करून शेवटी त्या चिटीतील मजकूर कसा लिहावयाचा तो स्वतः तोंडाने सांगितल्या— इतकी तिने या कामी पराकाष्ठेची काळजी घेतली. सारांश, मला हवीच यास त्या चिटीत इतकेच फक्त लिहितां आले की, 'मी कुशाल असून कांही जरूरीच्या कामामुळे थोडे दिवस माझे निघणे होत नाही, व सध्या आपल्या सहवासाचा लाभ मला अंतरला आहे

याबद्दल मला मोठी दिव्यगिरी वाटते, पण आपण मजबद्दल कांहीं एक काळजी करण्याचे कारण नाही. '

शीलवंतीने तें पत्र हवीच याजकडे पोडोवतें करण्याची तजवीज केली. मी आपला जाण्याचा वेन लावण्यावर टाकिला याजबद्दल तिला फार आनंद झालासें दिसतें. पुढें तिनें मला आपला सर्व वाडा दाखविला. त्यावरून एकंदर तिचे वैभव तिच्या थोर पदवीस शोभण्यासारखें आहे असें मला दिसून आलें. असो; नंतर निजावयाची वेळ झाली तेव्हां, तिनें मजकरितां एका स्वतंत्र जागेची पूर्वीच योजना करून ठेविली होती तेथें मला नेलें. मग तेथून ती गेली, व माझ्या शुश्रूषेकरितां कित्येक गुलाम तिनें पाठवून दिले. त्यांनीं माझी निजायाची सर्व व्यवस्था लाविली.

मी विछान्यावर पडल्यावर, आतांपर्यंत घडलेल्या सर्व गोष्टींचा स्वस्थपणें विचार करूं लागलों. मी मनांत म्हटलें, ' हें स्थळ किती सुंदर आहे बरें! येथें मी कसा अकल्पित रीतीनें येऊन पडलों! अशा प्रकारें माझे भाग्य उदयास येईल हें माझ्या स्वप्नांही नव्हतें! हो, पण इतक्यांतच मी आपल्या मनांत मांडे खातो हें वाजवी नाहीं! या प्रकरणाचा शेवट कसा होणार याचा नेम तरी काय सांगावा? ही सुंदरी आपल्याला प्राप्त होईल अशी आशा करण्यास मला खरोखर जागा आहे काय? छी! छी! अबुलफौरीज! तूं या मनोराज्यांत व्यर्थ गहन जाऊं नको. ती तुला प्राप्त व्हावी असा कांहीं योग दिसत नाहीं तर तं भावी सुखाच्या आशेंत उगाचि घोटालें नको; कां कां, त्या आशेचा तंतु शेवटीं एकाएकी तुटला म्हणजे एकदम आपण समीपून खलीं मृत्युचीं येऊन आपटलों असें तुला वाटून अनावर दुःख मात्र होईल! '

ह्या असल्या विचारानों माझ्या मनाची भारीच चलबिचल व तळमळ होऊं लागली. पण कांहीं वेळ गेल्यावर मी दुसऱ्या वाजून त्या गोष्टीचा विचार करूं लागलों. तेव्हां असें माझ्या मनांत आलें कीं, शीलवंती ज्या प्रकारें येवढा वेळ माझ्याशीं वागली, त्यांत तिचा

हेतु मला फसविण्याचा आहे असा अंदेशा घेण्यास विलकूल जागा नाही; तिच्या नोकरांचाकगंचेही आपल्याशी फार अदबीचे व निष्कपट, वर्तन दिसून आले आहे; खेरीज मजविषयी तिच्या अंतःकरणांत खरे प्रेम उत्पन्न झाले असल्याचा प्रत्यय तर अनेक वेळां तिच्या बोलण्याचालण्यावरून व कृतींवरून आपल्याला आला आहे. सारांश, याप्रमाणे कांहीं वेळ तिच्यावर माझा भरंवसा वसून माझे मन शांत होई; पण फिरून थोड्या वेळाने तो भरंवसा नाहीसा होऊन मन उदास होई. तात्पर्य, ज्याप्रमाणे एखाद्या जहाजास विरुद्ध दिशांनी वारा लागला असता त्याची गत होते, त्याप्रमाणे ती सारी रात्र पळभरही डोळा न लागतां द्विधा स्थितीत मी घालविली.

इतक्यांत एकाएकी उजाडले. तो सूर्याचे कोमल किरण, मी ज्या महालांत निजलीं होतो त्यांत पडले, व त्यांच्या योगाने तथालि बहु-मोल सामान चकाकू लागून त्याची शोभा मला मोठी रमणीय दिसू लागली. त्यामुळे माझे डोळे अगदीं दिपून गेले; व या सुंदर हजेरीचे काम कृतीचे नसून जादूच्या योगाने हे प्रतिस्वर्गभुवनच यथे उत्पन्न केले आहे कीं काय, असे मला वाटले. मी विछान्यावरून उठतांच, रात्री जे गुलाम माझ्या तेनातीस शीलवंतीने पाठवून दिले होते ते कित्येक उत्तम प्रकारचे झगे घेऊन मजकडे आले. त्यांपैकी एक झगा हिरव्या रेशमाचा असून त्यावर सोनेरी नकशीचे काम केलेले होते. तो मला फारच आवडल्यावरून मी घेतला. माझा पोषाख झाला असे कळतांच शीलवंती ही माझ्या समाचाराकरितां तथे आली. वास्तविक पुसाल तर मीच उठून प्रथम तिच्या महालांत तिला सलाम करण्याकरितां जाणार होतो; पण मला फिरून भेटण्याची तिलाही अतिशय उतावळी झालेली असल्यामुळे तिला मी जाईपर्यंत धीर कोठला निघणार ? असो; तिने मला विचारिले, 'रात्री तुला झोप कशी काय लागली ?' मी प्रांजलपणे उत्तर केले, 'बाईसाहेब, सारी रात्रभर माझा डोळा म्हणून मुळीच लागला नाही; कां कीं, अवघा वेळ आपल्याविषयीचे विचार माझ्या मनांत

चालले होते; व भी उघडपणें सांगतां कीं, आतां आपली वास्तविक कृपा मजवर झाल्यावांचून ह्या देहाला सुख व विश्रांति हीं कधींही मिळावयाचीं नाहींत.' यावर ती किंचित् हंसून बोलली, 'तुझे हे शब्द बेंबीच्या देंडपासून निघाले आहेत कीं नाहींत याचा आणखी थोडा प्रत्यय पाहिल्यावांचून मी तुझ्याशीं या बाबतींत ज्यास्त कांहीं बोलणार नाहीं !'

अशा स्थितींत शीलवंतीच्या वाड्यांत मी आठ दिवस राहिलों. या अवधींत एखाद्या राजपुत्राप्रमाणें तिनें माझा सर्व प्रकारें मानम-
रातव ठेविला, व सभ्यपणाची मर्यादा न सोडतां जेवढीं म्हणून आपल्या प्रेमाचीं चिन्हे मला दाखविण्यासारखीं होती तेवढीं तिनें दाखविल्यावांचून ठेविलीं नाहींत. यानंतर एके दिवशीं आम्ही उभ-
यतां बागेत फिरत असतां ती मला म्हणाली, 'अबुलफौरीज ! आजपर्यंत तुझा माझा सहवास झाला त्यांत तुझे जें वर्तन मला दिसून आलें, त्यावरून तुझे मजवर अंतःकरणपूर्वक प्रेम आहे असें मला वाटतें. याकरितां तुला आपलें तनमनधन अर्पण करून सुखी करावें असा मी विचार केला आहे. तूं माझ्या शरीररूपी गुला-
बाचीं फुलें तोडण्याची इच्छा करीत होतास, त्याला मध्यंतरीं अस-
लेल्या कांद्यांचा अडथळा ज्या कामदेवानें निवारण केला त्याचे अनन्यभावे तूं उगकार स्मर. आतां प्रियकरा ! मी ज्याअर्थीं तुजक-
रितां येवढें केलें त्याअर्थीं तूंही पण मजकरितां कांहीं तरी करावें हे तुला उचित नाहीं काय ?' मी कृतज्ञतापूर्वक अत्यंत नम्रतेनें उत्तर केलें, 'बाईसाहेब ! आपण मला असा प्रश्न केला याचेंच मला मोठें दुःख वाटतें. मी फार कांहीं बोलून दाखवीत नाहीं, पण आपल्याकरितां हा अबुलफौरीज जीव सुद्धां खर्ची घालण्यास तयार असून तसें करण्यांत त्याला मोठें भ्रूण आहे असें तो समजतो !'
ती म्हणते, 'मी तुझ्यापाशीं जें काय मागणार आहे तो एके प्रकारें माझा तुझ्यावर आणखी अनुग्रहच होणार आहे असें समज; व तुझे मजवर खरोखरच प्रेम आहे म्हणून जें मी समजतें, तशी

गोष्ट वास्तविक असेल तर माझे मागणे तू कबूल करशील.' मी बोललो, 'बाईमाहेव ! काय असेल तें लवकर स्पष्ट बोला. 'तें कर-प्यास जितका जितका वेळ लागत आहे तितके, तितके माझे प्राण व्याकुळ होत आहेत. आणखी तें काय सांगू ?' ती म्हणाली, 'तुझ्यापार्शी माझे येवढेंच मागणे आहे कीं, तुझे मजवर अखंड प्रेम असावें. म्हणजे त्यापासून मला खरें समाधान व सुख होणार आहे; व ही गोष्ट करण्याबद्दल तूं देवाची शपथ वहा; तसेंच, इतकें केल्यानंतर्ही, न जाणों कदाचित् तुझा माझा वियोग होण्यास कांहीं कारण घडेल तर तें न घडावें याकरितां तूं माझ्याशीं विधि-युक्त लग्न लाव.' '

शीलवंती शेवटीं जें काय बोलली त्याशिवाय बाकीच्या तिच्या भाषणानें मला अत्यानंद झाला. पण शेवटच्या बोलण्यानें त्या मगळ्यावर विरजण पडून माझ्या मनाला मोठें दुःख झालें. मला वाटलें होतें कीं, ती मजपार्शी लग्नाखेरीज दुसरी कांहीं गोष्ट काढील; कारण, अग्निपूजक जे प्राचीन इराणी लोक त्यांच्या एका पंथापैकीं ती असून मी मुसलमान असल्यामुळे माझ्याशीं लग्न लावण्याची इच्छा तिनें प्रगट करावी ही गोष्ट विचित्र आहे; व ही गोष्ट ज्याअर्थी तिनें आपण होऊन काढली, त्याअर्थी यांत तिचा कांहीं तरी कावा असावा असें माझ्या मनांत आलें, व मी आश्चर्यचकित होऊन स्तब्ध बसलों; इतकेंच नाही, तर माझे तोंड खाडकन् उतरून जाऊन, जो मी एका क्षणापूर्वी आनंदाची केवळ मूर्ति होतां तो एकदम अत्यंत दुःखी, उदासवाणा, व विपत्तीच्या फेऱ्यांत पूर्णपणें सांपडलेला असा दिसूं लागलों !

या महत्त्वाच्या प्रश्नासंबंधानें माझे म्हणणें काय पडतें हें सम-जण्याविषयीं शीलवंती फारच उत्सुक असल्यामुळे मजकडे तिचें एकसारखें लक्ष्य लागून राहिलें हातें, व ती मोठी धूर्त असल्यामुळे, माझ्या चेहऱ्यावरून माझ्या मनाची स्थिति तिनें तेव्हांच ताडली. ती उग्र स्वरूप धारण करून धिक्कारयुक्त मुद्रें मला म्हणते, 'माझा

हा विचार तुला नापसंत पडेल असें मला बुद्धीच वाटलें नव्हतें. उलट मी असें म्हणत होते कीं, तो ऐकून तुला परमानंद होईल; पण मज्जे वोलणें ऐकल्यानरोबर तुझ्या मनाची चलविचल झाली, हे पाहून मला अतिशय वाईट वाटत आहे. अरेरे ! माझे पाणि-प्रदण करणें ही गोष्ट तुला तय्यमानाचो वाटते काय ?' मी उत्तर केलें, 'वाईसाहेब ! आपण प्रेमळ व उदार अंशकारणानें जी देणगी मला देत आहां तिची किंमत मी जाणत नाहीं असें नाही. परंतु ही गोष्ट घडण्यास परमेश्वरानें अपरिहार्य अडचण आणून ठेवलेली आहे, यामुळें माझा कांहीं एक इलाज चालत नाही; आणि हें माझे दुर्दैव, मला प्राप्त होणाऱ्या अप्रतिम वैभवाच्या व सौख्याच्या आड आलें हें पाहूनच केवळ मी दिलगीर झालों, दुसरें कांहीं नाही.' शीलवंती वोलते, 'मला असें वाटत होतें कीं, येऊन जाऊन काय ती माझीच उच्च पदवी तुला सुखी करण्याच्या मार्गांत विघ्न आणाल. पण मी मनाचा धडा करून आपला दर्जा एकीकडे टेंविला, व आपलें तनमनधन तुला अर्पण करण्यास तयार झालें. तेव्हां आतां कोणताही अडथळा या कामीं येणार नाही असें मला वाटलें. पण पहातें तों तिसराच कांहीं प्रकार मध्यंतरी उद्भवला ! बरे, तूं जी अपरिहार्य अडचण म्हणून म्हणालास ती कोणती तेवढी सांग तर पाहूं ?' मी उत्तर केलें, 'अडचण दुसरी कसली असणार आहे ? माझ्या धर्माची बाब हीच अडचण. जी स्त्री मुसलमानी धर्माची नसेल तिच्याशीं लग्न करण्यास आम्हांस सक्त मनाई आहे.' शीलवंती म्हणते, 'अरे, धर्मसंबंधांत तुझ्याहून मी ह्मणजे कमी विचारी आहे असें नाही. मीही पण, मला साऱ्या पृथ्वीचें राज्य कोणी दिलें तरी मुसलमानाशीं लग्न करण्यास तयार होईन असें समजूं नको. या गोष्टीचा मी पूर्वीच विचार करून असा मनसुबा ठरविला होता कीं, आपला उभयतांचा विवाह होण्यापूर्वी तुजकडून तुमच्या पैगंबराच्या खोट्या धर्माचा त्याग करवावा व आमच्या धर्माची दीक्षा तुला द्यावी ह्मणजे झालें. मला

खवीत वाटलें होतें कीं, मजकारितां तूं खुशीनें आपल्या धर्माचा त्याग करशील व अग्निपूजक होशील. खरीज, ज्या देवाची आम्ही आरुधना करतो त्याच्या दृष्टीनें, आपलें तनमनधन अर्पण करण्याइतकी ज्यावर आपली प्रीति बसली, त्याजकडून अशा प्रकारें धर्मांतर करविणें हें महत्पुण्य आहे. आतां तुझ्या ह्या कृतीनें काय होणार आहे तें पहा. मला याप्रमाणें प्राप्त होणाऱ्या पुण्यास मी मुकणार, व मी आपला सगळा मोठेपणा एकीकडे ठेवून सर्वथैव तुझ्या स्वाधीन होत असतां माझा धिक्कार तूं करतोस त्या अर्थां कृतघ्नतेचें पाप तुझ्या पदरीं येणार !'

शीलवंती हे शेटचे शब्द इतक्या आवेशानें बोलली कीं, त्या योगानें मी ज्यास्तच गोंधळून जाऊन मला कांहींएक सुचेनासें झालें. हें पाहून तर ती मजवर अतिशयच खडळी. तिनें निराशेनें माझा नानाप्रकारें निषेध केला, व तिच्या नेत्रांतून ज्या अश्रुधारा चालल्या त्यांच्या योगानें माझ्या हृदयाचें विदारण झालें. एकंदरीनें तिच्या प्रेम-पाशांत सांपडलेल्या मजसारख्या सत्त्वधीर पुरुषाच्या मनावर तिच्या या शोचनीय स्थितीचा किती भयंकर परिणाम झाला असेल याची कल्पनाच केली पाहिजे ! माझे स्वतःचें दुःख तिला झालेल्या दुःखामुळें दुणावून माझे देहमान बहुतेक नाहीसें झालें, व मी तिच्या अश्रूंनीं मोहित होऊन स्वार्थ व परमार्थ या दोहोंचाही त्याग करण्यास तयार होणार, इतक्यांत महासमर्थ पैगंबरानें माझे सत्त्व रक्षण करण्यासाठींच जणूं काय मला सहाय होऊन, कांहीं झालें तरी स्वधर्म-त्याग न करण्याचा माझा निश्चय त्या आणीबाणीच्या प्रसंगीं कायम राखिला !

अप्सरेसारखी परम रूपवती स्त्री व तिची अपार संपत्ति हीं प्राप्त होत असतां त्यांचा केवळ स्वधर्मश्रद्धेप्रीत्यर्थ त्याग करणारा जो मी, त्याचें धैर्य पाहून शीलवंती अत्यंत चकित झाली. मुसलमानी धर्मांत, वेळ पडेल तसे वागणारे अनेक लोक आहेत असें तिनें ऐकिलें होतें, यामुळें तिचें ह्मणणें मी सहज कबूल करीन असें

तिला सहजिकच वाटलें होतें; आणि या गोष्टीमुळेच विशेष माझ्या नकाराबद्दल तिला परमावधीचें दुःख झालें. तथापि इतक्या ही उपर, माझे मन विशेष विचारांतीं वळू शकेल अशी तिला आशा उत्पन्न होऊन तिनें माझा नाद अगदींच सोडून दिला नाहीं ती मला म्हणाली, 'तुझे अन्यायी व निष्ठुरतेचें वर्तन पाहून खरोखर मीं यापूर्वीच आपल्या उभयतांच्या प्रेमसंबंधाचे 'एक घाव दोन तुकडे' करून टाकायला पाहिजे होते, व तसें अद्याप माझ्या हातून झालें नाहीं हें माझे स्वभावदुर्बलत्व पाहून माझी मलाच लाज वाटते! तथापि अजून तुझे मन कदाचित् फिरल अशी मला आशा असल्यामुळे मी तुला आणखी आठ दिवस विचार करण्यास फुरसत देतें. यांत माझा हेतु इतकाच कीं, कांहीं झालें तरी पुढें मार्गें मला दोष देण्यास तुला कोणत्याही प्रकारें जागा राहूं नये. तरी पण मी इतकें सांगून ठेविते कीं, याप्रमाणें एक आठवडाभर विचार करून-
-म्ही माझे म्हणणें नाकबूल करण्याचाच तुझा हेका कायम राहिल तर त्यापामून, मजसारख्या मानिनीचें मन दुखविल्याबद्दल मला जो क्रोध येईल त्याचा तुझ्यावर फार भयंकर परिणाम होईल !'

इतकें बोलून ती मजपासून निवून गेली. तिची त्या वेळची एकंदर मुद्रा खरोखरच अशी दिसत होती कीं, इतक्याही उपर तिजशीं विवाह करण्याचें शेवटीं मीं नाकारल्यास ती निकारास आल्यावांचून राहणार नाहीं, असें तीवरून स्पष्ट माझ्या नजरेस आलें. त्यावरून माझ्या मनाची जी स्थिति झाली ती काय सांगूं? मला 'इकडे आड आणि इकडे विहीर' असें होऊन गेलें. कारण एक तर, आपल्या धर्माचा त्याग करणें माझ्या जिवावर आलें, व दुसरें असें कीं, तसें न केलें असतां शील-वंतीच्या समागमाचें सुख प्राप्त होण्याची आपणास आशा नाहीं. तेव्हां मी दुःखाचा सुस्कारा टाकून आपल्याशींच बोललों, 'सुंदरी! अशा स्थितींत तुजपासून मला सुख होण्याची आशा धरणें व्यर्थ आहे; कां कीं, धर्मत्याग करण्याची गोष्ट मला कदापि मान्य होणार नाहीं; तरी पण, मनमोहिनी! तुजवर बसलेलें माझे प्रेम कमी कर-

खोती ताकूद वाइयां अंगीं आतां राहिली नाही. यापुढें वाइयां
वांत जीव असेल तोंपर्यंत सदोदित तूं माइया अंतःकरणरूपी
गज्याची सर्व प्रकारें मालकीण होऊन रहाणार आहेस !'

शीलवंतीनें मला विचार करण्यास दिलेले आठ दिवस अशा
कष्टमय विचारांतच निवून गेले. अत्यंत दुर्लभ असें जें तिच्या समा-
गमाचें सुख तें आपल्याला अनायासें प्राप्त होत असतां आपण होऊनच
त्यास पराङ्गमुख होतो ही गोष्ट माइया काळजाला जरी झोबून गेली
होती, तरी त्यांतही लक्ष्यांत ठेवण्यासारखा प्रकार हा कीं, माझे सत्त्वधैर्य
अणुमात्रही चळलें नाहीं ! आठ दिवसांची मुदत संपल्यावर शील-
वंतीनें जेव्हां पाहिलें कीं, याला आपला विचार मान्य नाहीं, तेव्हां
फिरून आणखी आठ दिवसांची मुदत तिनें मला दिली. या
मुदतींत तिला आपला हेतु साधेल म्हणून जो आशातंतु उरला होता, तो
बळकट करण्याकरितां तिनें आपल्या मनमिळाऊ स्वभावानें हर-
प्रयत्न करून पाहिले, पण इतकें करूनही आपणाला कांहींच
फायदा होण्याचें चिन्ह दिसत नाहीं असें जेव्हां या दुसऱ्या
मुदतीनंतर तिला दिसून आलें, तेव्हां तिनें मला आपल्या थोरल्या
महालांत बोलावून नेलें. हा महाल तिच्या वाड्यांतील सर्व महा-
लांत अत्यंत सुंदर होता. तेथें ती सिंहासनावर बसली असून
मर्भोवतीं तिच्या दासी उभ्या राहिल्या होत्या. या वेळेस तिचें
स्वरूप इतकें गंभीर व उग्र दिसत होतें कीं, तिच्या स्थिती-
तल्या अत्यंत सुंदर व प्रेमळ स्त्रीला शोभण्यासारखें तें मुळींच
नसून एकाद्या कडक व निष्ठुर न्यायाधिसास शोभण्यासारखेंच
तें विशेष होतें !

हा सर्व प्रकार पाहून, आपल्याला शेवटचें जें काय हिला सांगा-
वयाचें तें सांगण्याची वेळ आली आहे असें मी सहजच अनुमान
केलें. तिला जें काय उत्तर द्यावयाचें त्याविषयीं मीं आज पंधरा
दिवस पूर्णपणें विचार केला असून मनाचा धडाही पक्का केला होता;
तथापि तिच्या सन्मुख जातांना मी थरथरां कापूं लागलों. मी सिंहा-

अबुलफौरीज याच्या मारणीची हद्द कित.

सन जुळे उभा राहतांच तिने आपल्या मिथ्यात्वाच्या रसिने
इतरांस निघून जाण्यास सांगितलें. त्या गेल्यांवर तिने आपली
जरा कमी निष्ठुर करून मला विचारलें, 'कसे काय ? अबुलफौरीज !
तुझ्या माथ्यांतील वेड अजून गेलें कीं नाही ? व मजावेपयीं तु
कांहीं अनुकंपा उत्पन्न झाली कीं नाही ?' हे शब्द ती इतक्या कळकळ-
ळ्याने बोलली कीं, माझ्या अंतःकरणास ते अगदीं झोवून गेले, व
मज क्षुधितापुढें हें अत्यंत सुंदर पक्कानांचें ताट वाढून आलें
असतां तें झुगारून देण्यास मला आतां प्रवृत्त झालें पाहिजे हा
दुःखकारक विचार मनांत येऊन माझे देहभान नाहीसें झालें, व मी
सिंहासनाजवळ मूर्च्छित होऊन पडलों !

माझी ही अवस्था पाहून शीलवंतीला माझी कीं व आल्यावांचुन
राहिणी नाही. ती चट्कन् सिंहासनावरून उठली व स्वतः हात
देऊन मला उठवूं लागली. मीं किंचित् शुद्धीवर येऊन डोळे उघ-
डले व हा प्रकार पाहिला तेव्हां मला पराकाष्ठेचें कौतुक वाटलें व
गहिवर आला. तशीच तीही सद्वदित झालीशी दिसली. मीं तिला
हळकेच म्हटलें, 'बाईसाहेब ! या हतभाग्य प्राण्याची तुम्ही कशाळा
येवढी कीं व करंतां ? हा तुमच्या कृपेस विलकूल पात्र नाही.' ती
किंचित् गहिवरून म्हणते, 'तें तर खरेंच; तुझ्यावर दोषारोप कर-
ण्यास मला सवळ कारण आहे यांत संशय नाही. परंतु, तुझ्याव-
गळ माझ्या प्रेमाचा मोबदला तूं मला दिला असतां जी मी आपल्या
सुभावदुर्वलत्वास्त अद्यापिही गतगोष्टी निसरून जाण्यास तयार
आहे, त्या माझी मजीं तूं आतां न संपादशील तर त्यांत तुझाच दोष
आहे. तूं सर्व गोष्टींचा चांगला विचार कर, व स्वतः होऊन घरीं
चालून आलेल्या लक्ष्मीस लाथ मारून हांकून देऊं नको !'

मीं दुःखाच्या व निराशेच्या स्वरानें उत्तर केलें, 'बाईसाहेब !
आपण ज्या शर्तीवर आपलें तनमन्थन मला अर्पण करतां, त्यांपैकीं
एक इतकी कठिण आहे कीं, तिच्याहून मला दुसरी कोणतीही गोष्ट
अवघड वाटत नाही !' ती म्हणाली, 'वाहवा ! प्रत्यक्ष माझ्या सर्व

मी ता प्राप्तीचा जेथे प्रश्न आला तेथे तूं असले कुत्सित विचार काढून आपल्या जन्माचे नुकसान करून ध्यावेंस हें तुला योग्य काय ? अथवा तसे कशाला ? मी उघड उघडच तुला विचारते का, तुला या जगांत मजहून अधिक प्रियकर अशी दुसरी कोणतीही वस्तु नाही असें जें मी समजतें तीच अगोदर माझी चूक आहे कीं काय ?' मी उत्तर केले, 'छी ! छी ! बाईसाहेब आपली समजूत मुळींच चुकीची नाही. मला या जगांत आपणांहून प्रिय असें खरोखरच काहीं नाही; परंतु स्वधर्मत्याग हाच नीचपणा मानून तो करण्याचे धैर्य ज्याच्या अंगीं नाही असा जो मेषमात्र पुरुष मी, तो तुमच्या योग्यतेस कसा साजेन बरे ?' इतकें मी बोलल्यावर ती माझे भाषण पुढें विलकूल ऐकून न घेतां अत्यंत क्रोपायमान होऊन म्हणते, 'बस, बस, पुरे ! निमकहराम मनुष्या ! असले कृत्रिमी भाषण करून माझ्या डोळ्यांत तूं धूळ घालूं पहातोस काय ?— यापेक्षां मजवर तुझे मुळींच प्रेम नमून माझ्याशीं विवाह केल्यानें तुला सुख होणार नाही असें स्पष्ट रीतीनें बोलून दाखवितास तर काय वाईट होतें ? जा, तूं माझ्या खरोखरच योग्यतेस साजण्यासारखा नाहीस. तुजसारख्या खालच्या घराचे वांसे मोजणाऱ्या माणसाचा मगदूर न ओळखून आतांपर्यंत जो मी तुझ्याशीं लवळपणा केला त्याची मला अतिशय शरम वाटते ! असो. झाली ती गोष्ट झाली; पण यापुढें मी तुझे तोंड पाहूं इच्छित नाही. !'

शीलवंतीचे हे शब्द ऐकून माझ्या अंगाचा अगदीं थरकांप झाला. तीही तशीच क्षणभर स्तब्ध बसली. नंतर क्षणाभरानें जरा शांत होऊन म्हणते, 'अबुलफौरीज ! आतां तुझे मुखावळोकन पळभरही मला नको. मी जातें व तुझी व्यवस्था काय करावयाची ती तुला कळविते, तोंपर्यंत येथे बस. ' असें बोलून ती महालांतून चालती झाली. तिला अत्यंत क्रोध आलेला होता, व मी अतिशय खज्जळ होऊन गेलों होतो. पण आम्हां उभयतांचेही हे दोन्ही विकार

वास्तविक शोकाकारी होते. अंतर्गामीं आह्या दोघानाहा निराव्याच गाष्टीचा चेटका लंगून राहिला होता !

असो. शीलवंती अशा प्रकारे रागारागाने निवून गेली, तेव्हां आपणावर आतां कांहीं तरी मोठे जबरदस्त संकट गुजरणार असें सहजच भाकित केले. माझा स्वभाव मोठा लहरी आहे. प्रेमाकरतां प्राण गेला तरी बेहत्तर आहे, व ज्यावर आपले प्रेम आहे त्याच्या हातून जर तो गेला, तर त्यांत विशेष मजा आहे, असें मी मानणारा आहे. पण स्वतःचा जीव हा सर्व वस्तूंहून मनुष्यास प्यारा आहे अशी जी सार्वत्रिक म्हण आहे तिचेच वेड सांप्रतच्या प्रसंगीं माझ्या डोक्यांत भरून, या संकटांतून आपली कशी तरी सुटका करून घेतली पाहिजे असें माझ्या मनांत आले. पण हे धडोवें कसे ? शीलवंतीच्या दासींचा मजवर सक्त पहारा असून माझ्या त्रापाचा अडत्या व परम मित्र हवीव—ज्याच्या घरी मी उतरलो होतो—त्यास ही आपली स्थिति कळवण्यासही मला विलकूल मार्ग नव्हता. असो, आपला काय सोक्षमोक्ष करावयाचा तो शीलवंती लवकरच करील असें मला वाटत होते. पण तीन वार गेले तरी तिजकडून मला कांहींच निकाल न कळतां मी तसाच कुचमत पडलो होतो. लोक जें म्हणतात कीं, संकट यावयाचें असेल तर तें प्रत्यक्ष आलेलें पुरवेलें, पण त्याच्या भयानें एकसारखें झुरत रहाणें हे मृत्युपेक्षांही वाईट, तें अगदीं खरें आहे. मला ह्या अधल्यान् मधल्या स्थितीचा इतका कंटाळा येऊन गेला कीं, जें काय एकदां व्हावयाचें असेल तें होऊं दे परतें, पण अशा स्थितींत आयुष्य कंठण्यापेक्षां मरणही आलें तर पुरवेल अशी माझी अवस्था होऊन गेली !

असें होतां होतां एकदांचा निर्वाणीचा दिवस येऊन ठेपला. त्याचे आदले दिवशीं रात्री मला झोप विलकूल लागली नसून मी एकसारखा तळमळ करीत पडलो होतो. सारांश, इतके जे हे माझे संकटाचे दिवस गेले त्या सर्वांत ही रात्र अतिशय भयंकर

१०१
 खोली गली. उभाडल्यावर मी उठून कपडे करू लागलों तों शीलवंतीचे पांच सहा गुलाम मजकडे आले. त्यांनी आपल्याबरोबर दुसरे कित्येक लोक आणिले होते. त्यांचा पेहराव सिंहलद्वीपच्या लोकांच्याहून अगदीं निराळा होता. त्यांचा जो मुख्य होता त्याने वराच वेळ लक्ष्यपूर्वक मजकडे पाहिलें. नंतर मोठ्या गांभार्यानें तो मला म्हणाला, 'चल माझ्यामागे.' मी निमूटपणें त्याच्या मागे चाललों. शीलवंतीच्या वाड्याबाहेर पडल्यावर मी त्या लोकांपैकीं एकास विचारिलें, 'मला तुम्ही नेणार तरी कोठें?' त्यानें उत्तर केलें, 'तें आम्ही तुला सध्या सांगूं शकत नाही; कां कीं, तसें करण्याची आह्मांस सक्त मनाई आहे.' पुढें आम्ही बंदरापर्यंत तसेच गेलों, व त्या ठिकाणीं जहाज तयार होतें त्यांत सर्वजण बसलों.

आमचें जहाज चालू झाल्यावर जहाजाचा कप्तान मला म्हणाला. 'मी गोवळकोंडचा रहिवाशी असून शीलवंतीनें तुला गुलाम म्हणून मला विकलें आहे. तिनें तुझ्या संबंधानें मला फार बजावून सांगितलें आहे कीं, याला कधींही परत बसण्यास जाण्यास मेकळीक देऊं नका.' याहून ज्यास्त कांहीं एक त्यानें मला सांगितलें नाहीं, व शीलवंतीच्या संबंधानेंही त्यानें मला कांहीं एक विचारलें नाहीं. यावरून, मजवर ती फिदा झाल्याची व तिचें म्हणणें मी नाकवृत्त केल्याची गोष्ट तिनें त्यास कळूं दिली नसून, मला अशा रीतीनें हातानिराळा जो तिनें केला त्याचेंही कारण त्यानें मला विचारण्याचे भरीस पडूं नये असें त्याजपासून तिनें वचन घेतलें असावें असें मी अनुमान केलें.

अशा प्रकारे शीलवंतीनें जो माझा सूड उगवला त्याबद्दल तिला मी विशेष दोष देऊं इच्छित नाहीं; कां कीं, तिच्या संबंधानें माझ्या हातून जो एके प्रकारें अन्याय व निष्ठुरता घडली त्याबद्दल याहून विशेष कडक शासन ती मला करील असाच माझा अजमास होता, व एका अर्थी त्या शासनास मी योग्यही होतों. मजवर असा प्रसंग आल्याकारणानें मला यावजीव आपल्या बापाची भेट अगर देशाचें

दर्शन होव्यास मार्ग नाही, हें माझ्या मनांत येऊन मला प्रथम अतिशय दुःख झालें. पण त्यास सादर झाल्यावाचून परिणाम नाही, हें मनांत आणून मी आपला दुःखभार होईल तितका कमी करण्याचा यत्न चालविला. माझा धनी मोठा सज्जन असून गुणग्राहक होता. तेव्हां एकाद्या सांगकाम्याप्रमाणें मी त्याच्याशी न वागतां नोक्या धूर्ततेनें व तत्परतेनें त्याचें मन अगोदरच जाणून बहुतेक सर्व कामें करीत असें. तेणेंकरून दिवसेंदिवस त्याची मर्जी मजवर फारच बसत चालली.

आह्मी सिंहलद्वीपच्या बंदरांतून गलबत जें हांकारलें तें त्या वेटास वळसां घालून उत्तरेकडे बंगालच्या उपसागरांत नेलें. तेथें आह्मी येवढ्या भयंकर वादळांत सांपडलों कीं, तसा प्रसंग मजवर आजपर्यंत कधींच आला नव्हता. या वादळाच्या योगानें आमचें गलबत आग्नेयीकडे फारच दूर जाऊन गोवळकोंड्यास जाण्याचा आमचा मार्ग भलतीकडेच राहिला. आह्मी गलबत आपल्या आटोक्यांत ठेवण्याविषयीं होता तितका प्रयत्न केला. पण तो सर्व व्यर्थ जाऊन आह्मी त्या अफाट समुद्रांत कोठें जाऊन पडलों हें आह्मांस कळेनासें झालें. शेवटीं खलाशी लोक अतिशय दमून जाऊन निराशेनें त्यांनीं त्यांजवर मेहनत करण्याचें सोडून दिलें, व चारा आणि समुद्राच्या लाटा हीं त्यास जिकडे नेतील तिकडे नेवोत असें ह्मणून त्यांनीं आपला हवाला सर्वस्वी ईश्वरावर टाकून दिला.

हें वादळ बहुतेक एकसारखें पंधरा दिवस चाललें होतें. या अवधींत वाऱ्याचा जोर इतका काहीं विलक्षण होता कीं, त्यानें आह्मांस तितक्यांत सुमारे पांचशें कोस आमच्या मार्गाच्या बाहेर कोणीकडच्या कोणीकडे नेऊन टाकिलें. या प्रसंगीं आमच्या डाव्या बाजूस सुमात्रा व जावा, उत्तरेस मलाका आणि दक्षिणेस फिलिपाईन हीं बेटें असून खलाशांस गैरमाहीत अशा मध्यंतरींच्या अफाट समुद्रांत आह्मी येऊन पडलों. शेवटीं वाऱ्याचा जोर कमी झाला, व तो पूर्वेच्या बाजूनें बेताचा वाहू लागला, येणेंकरून

त्या मनुष्याचें हें शेवटचें बोलणें ऐकून तर धाचें डोकें फिरलें. असावें अशी जी पूर्वी आर्क्षी कल्पना केली होती ती अधिकच दृढ झाली. दुसरें असेंही आम्हांस वाटलें कीं, भुकेपुढें याला कांहींच सुचत नाही, यामुळेंही कदाचित् हा असें बोलत असेल. भुकेमुळें तो पाय आपटायला लागला, दांत खाऊं लागला, आणि भयंकर रीतीनें डोळे फिरवूं लागला. शेवटीं एकदांची त्याजपुढें अन्नाची रास येऊन पडली. त्याबरोबर त्याचा इतका विलक्षण अधाशीपणा दिसून आला कीं, तो पाहून आर्क्षी अगदीं आश्चर्यचकित होऊन गेली ! तें अन्न चांगल्या पांच सहा धिप्पाड पुरुषांना पुरण्यासारखें होतें. तरी त्यानें तें हां हां म्हणतां चट्ट करून टाकिलें. नंतर त्यानें, जणूं काय अधिकाराच्याच जोरानें, आम्हांला आणखी अन्न घेऊन येण्यास सांगितलें. तेव्हां हा राक्षसी प्राणी खातो तरी किती, हें पाहण्यासाठीं कप्तानानें आणखी पहिल्या-इतकें अन्न आणवून तें त्यास खाण्यास दिलें. हा दुसरा हप्तार्हा त्यानें पहिल्याप्रमाणेंच पट्टिदिशीं नाहीसा करून टाकिला. तथापि या वेळीं आम्हांला वाटलें कीं, आतां ज्यास्त कांहीं हा मागणार नाही. पण आमची ही समजूत चुकीची ठरली; कां कीं, त्यानें आणखी आमच्यापार्शीं मागणी केलीच. तेव्हां जहाजावरील एका नोकरास त्याचा हा विलक्षण खादाडपणा व दांडगेपणा सहन न होऊन तो त्याला घालवून देण्याकरितां धक्के देऊं लागला. त्याबरोबर त्यानें आपले दोन्ही हात त्या नोकराच्या खांद्यांवर टाकून आपल्या तीक्ष्ण नखांनीं त्याचें पोट फाडून त्याचे तुकडे तुकडे केले ! हा भयंकर प्रकार पाहून आमचे लोक पराकाष्ठेचे चवताळूत गेले, व एकदम पांच पन्नास तरवारींचे घाव मोठ्या जोरानें त्याच्या अंगावर पडले. पण चमत्कार असा झाला कीं, त्याला विलकूल इजा न होतां आमच्या मंडळीच्या तरवारींना मात्र खांडी पडल्या ! कां कीं, त्या राक्षसाच्या अंगाचें कातडें काळ्या फत्तरासारखें कठीण होतें ! याप्रमाणें आमच्या तरवारींपासून त्याचें कांहीं एक झालें नाहीं, पण

आम्हांला मात्र त्याने बक्षिशी दिल्यावांचून सोडलें नाहीं ! त्यांत आमच्यापैकीं एकजण जो विशेष खवळलेला होता व त्याचा सूड घेण्यासाठीं दांतओंठ खात होता, त्याला तर त्यानें एकदम ओढून असें कांहीं जोरानें आपटलें कीं, त्यासरसें त्याचें डोकें व ऊर फुटून आमच्या डोळ्यांदेखत त्यानें प्राण सोडला !

आमच्या तस्वारींचा कांहींएक उपयोग होत नाहीं असें जेव्हां आम्हांस दिसून आलें, तेव्हां आम्ही सर्व मिळून त्याजवर हल्ला करून त्यास समुद्रांत लोटून देण्याचा यत्न करूं लागलों. पण त्याची शक्ति अगोदरच अचाट पडली, व खेरीज त्यानें गलबताचें फळोंत आपलीं नखे इतकीं जोरानें रोंवलीं कीं, समुद्राच्या कितीही मोठमोठ्या लाटा आल्या तरी त्यांच्यानें जसें त्यांतील खडकांचें कांहीं एक चकडें होत नाहीं, त्याप्रमाणें आमचा सारा यत्न निष्फळ झाला ! आमच्या क्रुद्ध व दुःखी मुद्रा पाहून त्याचे मनाला कांहींच न वाटतां तो उलटा हंसून म्हणाला, ' गडेहो ! तुम्हीं हा जो उद्योग थारंभला आहे तो अगदीं अविचाराचा आहे. त्यापासून तुमचा कांहींएक फायदा होणार नाहीं. तुम्हांला आपल्या जिवाची परवा असेल तर तुम्ही आपले निमटपणें माझे ऐकत चला. तुमच्यासारखीं विगामस्ती करणारीं शंकरांनीं घुंगुरटीं मीं आजपर्यंत रेशमासारखीं मऊ करून टाकिलीं आहेत. आतां थोडक्यांत तुम्हांस इतकेंच सांगतो कीं, माझ्या इच्छेविरुद्ध तुम्हीं काडीइतकें वर्तन केल्यास तुमच्या दोषां सोबत्यांची जी गत मीं इतक्यांत केली तीच तुम्हांस सर्वांची करून टाकीन हें पक्कें लक्ष्यांत ठेवा. '

हे त्या राक्षसाचे शब्द ऐकून आमची अगदीं पांचांवर धारण बसून गेली, व आम्हीं त्याची कोणत्याही प्रकारें अवज्ञा न करण्याचा निश्चय केला. आम्हीं मुकाट्यानें पुनः अन्नाची रास त्याजपुढें घातली. त्यानें पूर्वीप्रमाणेंच त्या अन्नाचा एका क्षणांत चट्टामट्टा केला. आतां तरी त्याची भूक शांत झाली असेल असें आम्हांला वाटलें. पण तसें बिलकूल झालें नाहीं; येवढेंच नव्हे, तर त्याला

उलटी आणखी ज्यातून खा खा सुटली ! परंतु आम्ही सारे नमून अहो असे शेवटी जेव्हा जावे नजरेस आले, तेव्हा तो फार खुशीत आला. त्याने बोलून दाविले की, ' तुम्ही माझी शक्ति न जाणून माझे विरुद्ध जे वेडेपणाचा यत्न केला, त्यामुळे मला निकरावर यावे लागते, याबद्दल मला मोठी दिलगिरी वाटते. बाकी खरे पुसाल तर, तुम्ही मला समुद्रातून काढले व माझे प्राण वांचविले याबद्दल मी तुमचा अत्यंत आभारी आहे; कारण आणखी काही वेळ मी तसाच पाण्यांत राहिलो असतो तर खचीत उपास पडून मरून गेलो असतो. आणखी हेही तुम्हांला सांगतो की, अन्नसामग्रीने भरलेले दुसरे एखादे जहाज मला आढळल्याबरोबर त्यावर मी जाईन; व मग अर्थातच मजपासून तुम्हांला होत असलेला त्रास नाहीसा होईल.' हे तो मोठ्या रंगांत येऊन बोलत होता व मधून मधून नानाप्रकारच्या गमती करित होता. वास्तविक पुसाल तर त्याच्या संबंधाने आमच्या मनांत जी पराकाष्ठेची धास्ती बसून गेलेली होती ती जर मुळीच नसती, तर त्याच्या या रंगेलपणापासून आम्हांला मोठी करमणूक झाली असती.

पुढे लागलाच त्याने चवथ्याने जेवणाचा हस्ता मागितला. तो आम्ही भरल्यावर मात्र दोन तासपर्यंत त्याने कांहीएक मागितले नाही. या अवधीत तो इतका शांत व मनमिळाऊ दिसत होता की, आम्हांला त्याचा मोठाच चमत्कार वाटला. त्याने आम्हांपैकी प्रत्येकाला त्याचा देश व तेथील रीतीभाती वगैरे विचारल्या. आम्हांला वाटले की, याने जो आतांपर्यंत अमर्याद आहार केला आहे त्याच्या योगाने याला मांस येऊन याला झोपेची गुंगी येईल, व तसे झाले म्हणजे तो जागा होण्यापूर्वी एकदम आपणांला त्यास समुद्रात लोटून देतां येईल. येवढाच काय तो आम्हांला आपल्या संरक्षणाचा आशांतु राहिला होता. कारण, जरी आम्हांजवळ अन्नसामग्री भरपूर होती, तरी त्याच्या ह्या खाण्याच्या प्रमाणाचा विचार केला असतां ती सुरून जाण्यास फारसा वेळ लागणारा

नव्हता. असो, पण हा कांटा काढून टाकण्याचा जो एकच शेवटचा उपाय आमच्या लक्ष्यांत आला होता, व ज्याच्या आशेवर आम्ही मोठ्या उड्या मारीत होतो, तोही अगदीच कचकामाचा ठरला. कारण त्या दुष्टाने, जणू काय आमच्या मनांतला हेतु भंतर्ज्ञानाने ओळखून आम्हांस सांगून टाकले की, 'मला झोप कधीच येत नाही!' तो आणखी असेही म्हणाला की, 'इतर प्राण्यांस विश्रांतीकरितां व थकवा जाण्याकरितां निद्रा अवश्य असते. पण तसें माझे मुळींच नाही. मी जें पुष्कळ अन्न खातो, तेंच मला विश्रांतीच्या ऐवजी उपयोगी पडून माझा थकवा नाहीसा करतें, यामुळे मला झोपेची मुळीं गरजच लागत नाही.'

त्या राक्षसी माणसाने आम्हांपैकीं प्रत्येकास आपापली हकीकत सांगण्यास सांगितल्यावरून ती आम्ही इत्थंभूत त्यास कथन केली. या करमणुकीने तरी निदान याचा थोडा डोळा लागेल असे आम्हांस वाटले होते. पण तसें कांहीं एक घडून न येता त्याच्या म्हणण्याचाच प्रत्यय आम्हांस उत्तम प्रकारे आला! इतके झाले तेव्हां मात्र आम्हांस खचीत वाटले की, आतां आमच्या नशिवाच्या खडतरपणाची कमाल झाली! इतक्यांत एकाएकीं आकाश सर्व अंधारमय होऊन गेले. तेव्हां आम्हांस असे वाटले की, आतां लंबकरच वादळ होणार. या योगाने आम्हांस एके प्रकारे आनंदच झाला. कारण आम्हांस वाटले की, कदाचित् आमची सुटका व्हावयाची असली तर अशाच चमत्कारिक योगाने होईल; एरवीं या स्थितीत ती होण्याचा मुळींच रंग दिसत नाही. आम्हांस असे वाटले की, आमचे गलबत वादळांत सांपडून एखाद्या बेराच्या नजीक खडकाला आपटून फुटून गेल्यास फिरून आपणाला आपले प्राण वांचवितां येतील व अशा प्रकारे या दुष्टाच्या संगतीपासून आपली मुक्तता करून घेतां येईल. हा वादळांत सांपडण्याचा प्रकार आम्हांस आणखीही एका कारणाकरितां बग वाटला. तें कारण हे की, आमच्या जवळचीं सर्व अन्नसामग्री संपल्यावर मग आम्हां

स्वतःवरच या राक्षसाच्या भक्ष्यस्थळी पडण्याची पाळी येईल हे आम्ही पक्के जाणून होती !

सारांश, आतां लवकर मोठे थोरले वादळ केव्हां होईल याची आम्ही मार्गप्रतीक्षा करीत बसलों, व जे कोणी कधींच अशा प्रसंगीं केले नसेल ते आम्हीं या वेळीं केले—काय तर, या क्रूराच्या हातीं सांपडण्यापेक्षां आम्हांस वादळांत समुद्रामध्ये वुडवून मार, अशी आम्हीं परमेश्वराची प्रार्थना केली ! पण सांगण्यास दुःख वाटते कीं, आमचे हे सर्व अनुमान व आशा अगदीं फुकट गेली; कां कीं, आकाश जे अंधारमय झाले त्याचे कारण वादळ वगैरे कांहीं एक नसून, तिकडील समुद्रावर आढळणारा 'रुख' या नांवाचा विजातीय प्रचंड पक्षी आमच्या नजीक आलेला होता, हे होय. हा विलक्षण प्राणी मोठ्या जोराने गलबतावर आला, व आम्हां सर्वांच्या मध्यभागीं राजाप्रमाणे खुशाल मजा मारीत बसलेल्या त्या राक्षसीमाणसास एकदम उचलून घेऊन गेला ! त्या पक्ष्याने इतके अकल्पित हे काम केले कीं, त्या राक्षसास आपल्या संकटाच्या निवारणार्थ उपाय करण्यास विलकूल अवसर सांपडला नाही ! इतकेच नव्हे, तर त्याने हे धूड आमच्यांतून केव्हां उचलले ते देखील आम्हांस प्रथम कळले नाही ! मागाहून जेव्हां आम्ही वर पाहू लागलों तेव्हां ते आमच्या लक्षांत आले !

त्या दोघांचा विलक्षण झगडा सुरू झाला. तो मनुष्य देहमानावर आल्यावर जेव्हां त्याला आढळून आले कीं, आपणास एका पक्ष्याने आपल्या पंज्यांत धरले आहे, तेव्हां तो आपल्या संरक्षणाच्या उद्योगास लागला. त्याचे हात मोकळेच होते, त्यामुळे त्याला आपल्या अणकुचीदार नखांचा उपयोग करण्यास कांहीं अडचण नव्हती. तीं नखे त्याने त्या पक्ष्याच्या पोटांत खुपसून ते फाडले, व त्यांतले मांस वकावक तो खाऊं लागला. त्या पक्ष्यास दुःखाच्या वेदना सहन न होऊन त्याने ज्या भयंकर किकाळ्या फोडल्या त्यांच्या योगाने दशादिशा दणाणून गेल्या. त्या पक्ष्यानेही आपल्या शत्रूचा सूड

घेण्याकरितां सधड साधून आपल्या एका पंज्याने त्याचे दोन्ही डोळे फोडून टाकले. याप्रमाणें त्या पक्ष्याने त्या राक्षसाची त्रेधा खंडवून टाकली, तथापि त्याने आपली चिकाटी न सोडतां, पक्ष्याच्या पोटांतले बहुतेक मांस पार केले. शेवटीं पक्ष्याने निराश होऊन आपली चोंच त्या राक्षसाच्या डोक्यांत मोठ्या आवेशाने खुपसून त्याचा मोक्ष करून टाकला ! यानंतर लागलेच ते दोघेही पूर्णपणें हतवीर्य होऊन आमच्या गलबतानजीकच धाडकन् समुद्रांत पडून मरून गेले.

अशा प्रकारें परमेश्वराच्या अगाध लीलीनें आम्ही एकाएकीं मृत्यूच्या हातून सुटलों. आमच्या गलबतावरील सर्व लोकांस त्या प्रसंगीं इतका कांहीं आनंद झाला कीं, घटकाभर आह्मांस त्याखेरीज दुसरें कांहींच सुचेना. प्रत्येकजण हर्षातिशयांत निमग्न होऊन हंसूं खेळूं व नाचूं वागडूं लागला, व ज्या पक्ष्यानें आमचा वैरी निर्दालला त्याच्या मरणश्रद्धेला सर्वांना मोठी हळहळ यांटली. असा; पुढें आम्हीं आपलें गलबत तसेंच चालविलें. कित्येक दिवसपर्यंत आम्हांला या विलक्षण गोष्टीखेरीज दुसरी गोष्टच सुचली नाहीं. आम्हांस राहून राहून असें आश्चर्य वाटावें कीं, जगांत अशा प्रकारची माणसांची जाति कशी उत्पन्न व्हावी कोण जाणे ! पुढें बरेच दिवसपर्यंत आम्हांस अनुकूल वारा लागून शेवटीं एकदांची जमीन आमच्या दृष्टीस पडली. त्याबरोबर आम्हीं वेध घेऊन पाहिलें तों जावा बेटाच्या पश्चिमेस व सुमात्रा बेटाच्या पूर्वेस आमचें गलबत असल्याचें आह्मांस दिसून आलें. तेथून संडाची सामुद्रधुनी जवळच होती; तिकडे आम्हीं आपल्या गलबताचा रोंख घळविला. आणि सुदैवानें तितक्यांत असें झालें कीं, वाऱ्याचा रोंख पूर्वेकडे होता तो बंदलून उत्तरेकडे फिरला. त्यामुळें आम्हांस त्या सामुद्रधुनीतून जाणें फारच सोपें पडलें. आम्ही थोडक्याच वेळांत तिच्या पार होऊन ब्यांटम नामक बंदरीं पोहोचलों. ब्यांटम येथें आम्हीं सामानसुमानाची भरती करून घेतली. तेथून बेटविया नामक शहर सुमारें तीस पसतीस कोस होतें. त्या ठिकाणीं आमच्या कप्तानास कांहीं काम असल्यामुळें तिकडे

आम्हीं आपलें गलबत चालविलें. या गोष्टीचा मला फारच आनंद झाला; कां कीं, बटेविया हें मोठें नांवाजलेलें शहर असून तेथें चीनच्या राज्यांतील बहुतेक सर्व प्रेक्षणीय वस्तु पहाण्यास सांपडतात असें मला माहित होतें. असो, तेथून पुढें आम्हीं आपलें गलबत गोवळकोंडच्या राज्याकडे हांकारलें, व सुमारे एक महिन्यानें त्याच्या राजधानींत येऊन दाखल झालों.

आमच्या गलबताचा कप्तान अत्यंत लोकप्रिय असल्यामुळें तो शहरांत जातांच लोकांनीं त्याचा मोठा सन्मान केला. तो फारा दिवसांनीं सुरक्षित परत आला हें पाहून सर्व लोकांस व विशेषें करून त्याच्या मुलांमाणसांस जां कांहीं आनंद झाला त्याचें किती तरी वर्णन करावें ! त्याची बायको व मुलगी यांवर त्याचें पराकाष्ठेचें प्रेम होतें. त्या उभयतांच्या स्वाधीन त्यानें मला करून त्यांस असें सांगितलें कीं, ' हा गुलाम मला फारच पसंत पडला आहे, व म्हणून मीं तो तुम्हांला दिला आहे. तो जरी गुलाम आहे, तरी त्यास तुम्ही घरांतल्या माणसाप्रमाणें वागवून तो जें काय स्वसंतोषानें काम करील तेवढेंच त्याजकडून घेत जा. ' मींही आपल्या हुशारीनें, शहाणपणानें व उद्योगतत्परतेनें थोडक्याच काळांत त्यांची इतकी मर्जी संपादली कीं, त्या घरांत माझ्याखेरीज पान हलेनासें होऊन गेलें. माझे सोबती म्हणजे त्या घरांतील दुसरे गुलाम यांना वास्तविक पहातां या गोष्टीमुळें माझा हेवा उत्पन्न व्हावा, पण तसें विठकूल झालें नाहीं. मींही अर्थात् आपल्याकडून होईल तितका त्यांच्या उपयोगीं पडत असें, व पुकळ वेळां माझ्या वशिल्यानें त्यांना त्यांच्या योग्यतेपेक्षां ज्यास्त बक्षिशी घरांतील मनुष्यांकडून मिळत असे.

माझ्या घराचा व माझा ऋणानुबंध वाढतां वाढतां इतका वाढला कीं, शत्रुं एके दिवशीं तो मला म्हणाला, ' अबुलफौरीज, (काण मीं आपलें नांव गांव त्याजपाशीं कांहींएक चोरलें नव्हतें) तुला मीं माझ्या इतर गुलामांप्रमाणें न लेखतां तुम्ही

योग्यता विशेष रीतीने जाणत आहे हे तुझ्या लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिले, नसेलच. प्रथम तूं जेव्हां माझ्या दृष्टीस पडलास तेव्हां तुजविषयी माझ्या हृदयांत अनुकंपा उत्पन्न झाली, व त्याच वेळेपासून, नशिबाने तुझ्या कपार्यां जें दास्य आलें त्याजपासून तुला होणारें दुःख होईल तितकें कमी करण्याविषयी माझा यत्न संतत चालू आहे; व आजमितीस तर तुजविषयी माझा प्रह किती अनुकूल झाला आहे, तें मी आतां जें काय तुजशीं बोलगार आहे त्यावरून पूर्णपणें तुझ्या लक्ष्यांत येईल. हें पहा, माझी मुलगी तूं पाहिलीच आहेस. सौंदर्यांत तिची बरोबरी करणारी या गोवळकोंड्यांत एकही मुलगी असेल कीं नाही याची मला शंका आहे. ह्या माझ्या सुंदर आवडत्या व एकुलत्या एक मुलांचें तुझ्याशीं लग्न लावून द्यावें असा माझा विचार ठरला आहे. या बाबतींत तिच्याशीं माझे बोलणें झालें आहे त्यावरून तूं तिच्या आवडतोस असें मला समजलें आहे.

कसानाचें हें बोलणें ऐकून मी अगदीं गोंघळांत पडून गेलों, व मला कांहीं एक उत्तर देतां येईना. त्यावरून आपण बोललों ही ग्नेष्ट यास रुचली नाही हें त्यानें सहज ताडलें. तो मला म्हणतो, 'काय ? माझे बोलणें तुला पसंत पडलें नाही ? तुझ्यासारख्या गुलामगिरीच्या स्थितींतल्या मनुष्यास मजसारख्या थोर व श्रीमान् मनुष्याचा वारस होण्याची व माझी सुंदर कन्या (हिचे नांव फकिनिषा असें होतें) ही प्राप्त होण्याची सोन्यासारखी संधि आली असतां त्वां ती दवडावी या गोष्टीचें मला मांठें आश्चर्य वाटतें ! ' मीं म्हटलें, ' महाराज, मजप्रमाणें तुम्ही मुसलमान असतां तर तुम्हीं मनांत आणलेला विचार मला किती मानवला असता, हें मला बोलून देखील दाखवितां येत नाही ! पण तुम्ही पडलां मूर्तिपूजक,— तो मध्येंच बोलतो, ' येवढीच तुझी अडचण असेल तर ती सहज नाहीशी करता येईल. कशी ती ऐक. मीं मुसलमानी धर्म स्वीकारण्याचा निश्चय केला आहे, व माझ्या मुलीचाही तोच बेत झाला आहे. माझ्या धर्मगुरूंनीं आमच्या धर्माविषयींची पूज्यबुद्धि माझ्या

मनांत भरवून देण्याचा जरी आजपर्यंत अतिशय यत्न केलेला आहे, तरी खरोखर मी तुला सांगतो की, इहलोकच्या जड वस्तूंना दैवत मानणे या गोष्टीचा माझ्या मनाला तिटकारा वाटू लागला आहे, व अशा प्रकारच्या या जगातील काल्पनिक देवतांहून अत्यंत श्रेष्ठ असा कोणी तरी एकच परमेश्वर या ब्रह्मांडाचा नियंता आहे, अशी माझ्या मनाची खात्री झाली आहे; म्हणून, अबुलफौरीज, तू कांहीं एक शंका मनांत न आणतां व यत्किंचित्ही विलंब न लावतां माझ्या ह्मणण्यास रुकार दे. '

फक्रिनिशा ही खरोखरच मोठी सुंदर होती. यास्तव ती मला देण्याचा माझ्या धन्यानें जो विचार केला होता त्यांत माझे निःसंशय हित होतें. तसेंच धर्मसंबंधाची अडचण काढून टाकण्याची जी त्यानें योजना केली होती तीही कांहीं वाईट नव्हती. तथापि एकंदरीनें हा संबंध आपणांस सुखकारक होईल असें माझे मज्ज घेईना. पण ही गोष्ट आपण धन्यास उघडपणें सांगितली असतां, शीलवंतीनें आपणास जसे खडे चारले तसाच कठिण प्रसंग येथेही आपणावर येईल असें मला वाटल्यावरून, मीं होय नाही कांहींच न सांगतां ती गोष्ट तशीच मोघम ठेविली. पण असें करणे हा माझा रुकारच असें समजून माझ्या धन्यानें आपल्या वायकोस व मुलीस, सदरहू गोष्टीस माझी कबुली असल्याचें जाऊन कळविलें.

थोडक्याच वेळानें फक्रिनिशा हिजशीं माझे संभाषण झालें. त्या वेळीं तिची वृत्ति अतिशय आनंदी दिसली. त्यावरून मी तिच्या मनांत फारच भरलों होतो असें मला दिसून आलें. ती मला म्हणाली, ' अबुलफौरीज, बाबांनीं माझे तुजशीं लग्न लावून देण्याचा विचार केल्यामुळे मला परमानंद झाला आहे. कारण, यांत तुझा जरी कदाचित् वाटा असला तरी त्याकडे लक्ष्य न देतां, माझे पाणिग्रहण केल्यावर जेणेकरून माझ्या सुखाची वृद्धि होईल तें करण्यास सर्व प्रकारें तू शकशील अशी माझी खात्री आहे. ' मी तीस हट्टले, 'सुंदरी ! मजबदल तुला जी खात्री वाटत आहे

ती अगदी यथार्थ असून तुजकरतां मी करणार नाही अशी कोणतीही गोष्ट थुं जगांत नाही. ती बोलते, 'तूं मजकरितां काय करावें म्हणून ह्मणशील तर ऐक या शहरांत एक व्यापारी आहे. त्याचा मुलगा व मी या उभयतांचीं मनं एकमेकांवर बसलीं आहेत. त्या व्यापाऱ्यानें मजबद्दल माझ्या बापाशीं अनेक वेळां गोष्ट काढली. पण त्याच्या व आमच्या घराण्याचा फार पूर्वीपासून द्वेष असल्यामुळे माझा बाप त्यास नकार करतो. तर आतां ही गोष्ट सिद्धीस नेण्याकरतां मी काय युक्ति योजिली आहे ती सांगते. तूं माझ्याशीं रीतीप्रमाणें लग्न लावावेंस; मग दुसरे दिवशीं जणूं काय माझा तुला कांहीं कारणामुळे रोष येऊन तूं माझा घटस्फोट करावास. पुढें या गोष्टीचा तुला पश्चात्ताप झाला असा बहाणा करून तूं फिरून माझा स्वीकार करण्याची इच्छा करावीस. पण पुनः तुझा माझा संयोग होण्यास, धर्मप्रमाणें मध्यंतरीं कोणाशीं तरी माझा निका लागला पाहिजे; तर त्या प्रसंगीं तूं माझ्या प्रियकराची त्या कामीं योजना करावीस.' मी म्हटलें, 'पुरे, मी सर्व समजलों. कोणीकडून तरी तुझ्या प्रियकरांचा व तुझा संयोग व्हावा, येवढ्याचकरितां मी तुझ्याशीं लग्न लावावें ह्मणून तूं इच्छितेसना ? ठीक आहे. तुझ्या इच्छेप्रमाणें मी करण्यास तयार आहे. तुजसारख्या सुंदरीचें मजसारख्यास अत्यंत दुर्लभ असें प्रेमसौख्य अनायासें लाधलें असतां त्यास जाणूनबुजून अंतरणें ही गोष्ट जरी परम कठिण आहे, तरी ती करण्याइतकें मानसिक धैर्य माझ्या अंगीं आहे. पण अशी गोष्ट मी केली असतां तुझा बाप मला काय ह्मणेल ? त्याचे मजवर केवढे उपकार आहेत हे तूं जाणतच आहेस. माझी अशी वर्तणूक पाहून तो अत्यंत चकित होईल, व मला बोलवेलून माझ्या टाळक्याचा केंसन्केंस नाहीला करील. तर त्या प्रसंगीं मी त्यास काय उत्तर देऊं ?' ती म्हणते, 'त्या संबधानें तूं कांहींएक फिकीर करूं नको. मी जसें तुला करायाला सांगेन तसें तूं बरोबर वठवून दे. मग तुजवर कोणताही दोष न येईल असें करण्याचें मजकडे लागलें.'

फक्रिनिशा हिने याप्रमाणें माझी खात्री केल्यावर, ती जसजसे सांगेल तसतसे करून तिच्या सुखाचा मार्ग सुलभ करण्याच्या कामास मी लागलों. माझे आश्वासन तिला मिळाल्यावर तिलाही मोठा आनंद झाला, व आम्हां उभयतांचा विवाहसमारंभ लवकर उरकून टाकण्याविषयी तिने बापाच्या मार्गे एकसारखा तगादा लावला. तिने लागलीच मुसलमानी धर्माची दीक्षा घेतली, व थोडक्याच दिवसांनी आम्हां उभयतांचा विवाह झाला. फक्रिनिशा ही अत्यंत सुंदर व प्रेमळ होती. तथापि तिला दिलेलें वचन पुरें करण्याकरितां मीं आत्मसंयमन करून तिजशीं नवऱ्याचें नातें केवळ नांवाला मात्र ठेविलें, व ही जणूं काय कोणी एकानें आपली ठेवच आपल्या पतीवर आपणापाशीं थोडे दिवस ठेविली आहे, तर तिला हात न लावतां जशीच्या तशीच ती त्याची त्याला दिली पाहिजे, असें माझ्या अंतःकरणांत पुरतें बाणून गेलें होतें. ही मौल्यवान् ठेव मीं लवकरच कशी परत केली तें सांगतो. लग्न झाल्यावर लवकरच मीं फक्रिनिशा हिचा घटस्फोट केला, तेव्हां मीं भविष्य केल्याप्रमाणें तिचा बाप अत्यंत आश्चर्यचकित होऊन या गोष्टीचा खुलासा विचारण्याकरितां माझ्या घरीं आला. (कारण, माझे लग्न झालें त्याच दिवशीं मी फक्रिनिशा इजसह निराळ्या घरांत रहावयास गेलों होतो.) तिचा बाप मला विचारतो, ' अहो, तुम्हीं माझ्या मुलीची काय म्हणून काडी तोडून दिली ? ' मीं उत्तर केलें, ' याचें कारण असें कीं, तिचें वास्तविक प्रेम मजवर नसून दुसऱ्याच एका गृहस्थावर बसलें आहे. तेव्हां जिचा आपला दिल एक नाही, अशा स्त्रीचा उपभोग तिच्या इच्छेविरुद्ध मारून मुटूकून घेणें अगदीं गैरवाजवी आहे असें मला वाटल्यावरून मला तीस सोडचिटी देणें भाग पडलें. ' माझे येवढें नीतिधैर्य पाहून त्याला हंसूं आलें व तो मला हणाला, ' तुमच्या या बोलण्यांत कांहीं विशेष अर्थ नाही. ती अजून हूड आहे, तेव्हां जसजसें तिला समजूं लागेल तसतशी तुझांवर तिची प्रीति वृद्धिगत होईल. तर तुम्ही पोक्त

विचार करून तिचा फिरून स्वीकार कराल अशी मला उमेद आहे. मी त्याच्या तोंडापुरतें त्याला होय हटलं. तेव्हां तो म्हणतो, 'आतां मी गांवांत फिरतो, व तुम्ही पुनः मुन्नीचा स्वीकार करण्यापूर्वी, धर्मशास्त्राप्रमाणें थोडा वेळ तिच्याशीं एखाद्याचा निका लागला पाहिजे, त्याकरितां कांणी माणूस पाहून त्याला आज रात्रीच काजीसुद्धां येथें घेऊन येतो. मग रात्रीच्या रात्री हा विधि उरकून गेल्यावर, उदईक त्या मनुष्यानें फक्रिनिशा हिचा घटस्फोट केला म्हणजे मी तुम्हांकडे येईन, आणि नंतर आपण पुढच्या तज-विजीस लागूं.'

फक्रिनिशा हिचा बाप मजकडे आला त्या वेळेस त्याची मुद्रा फार खिन्न होती. पण तो परत जातांना त्याला बरेंच समाधान वाटलें, असें मला दिसलें. त्यानें, मुलीशीं थोडा वेळ निका लावण्याकरितां जो इसम पहावयाचा, त्यासंबंधी सर्व काम मग मजवरच सोंपविलें. तेव्हां मी स्वतः शहरांत फिरून फक्रिनिशा हिच्या प्रियकराचा तपास लावला, व त्याच रात्री दुय्यम काजीसमोर त्या दोघांचा निका लावण्याची तजवीज केली.

त्या उभयतांनीं ती रात्र एकमेकांच्या समागमांत घालवल्यावर दुसरे दिवशीं फक्रिनिशा हिचा प्रियकर हा जेव्हां अर्थातच तिची काडी तोडून टाकीना, तेव्हां मी तिच्या बापाकडे गेलों, व त्या मनुष्यानें आज सकाळींच काडी तोडून देण्याचें वचन दिलें असतां तो आतां उलटून पडला आहे असें त्यास सांगून, या गोष्टीमुळे आपणाला परमावधीचें दुःख झालें आहे असें बाह्यात्कारीं त्यास दाखविलें.

फक्रिनिशा हिचा बाप म्हणतो, 'थांबा, तो मनुष्य कांण आहे तो मला अगोदर पाहूं द्या. जर तो कोणी भिकारी गल्लीकुच्चींतला असेल, तर त्यास सामदामानें मी ताळ्यावर आणून मुलीला तो सोडून देईल असें सहज करीन.' याप्रमाणें तो बोलत असतां तितक्यांत दुय्यम काजी तेथें येऊन फक्रिनिशा इच्या बापास म्हणाला, 'अहो साहेब, तुमच्या जांवईबोवांना तुमच्या मुलीचा फिरून अंगीकार

करितां यांवा म्हणून मध्यंतरीं रिवाजाप्रमाणें तिच्याशीं निःका लवण्या-
 साठीं तुम्हीं ज्याची योजना केली, तो सामान्य मनुष्य नसून अमीर
 नांवाच्या श्रीमान् व्यापाऱ्याचा मुलगा आहे, व तो तुमच्या मुलीस
 सोडचिटी देऊं इच्छित नाही. यास्तव तुमच्या ह्या जांवईवोवांस ती
 जन्माची अंतरली. अमिराचा तुमचा वरेपणा नाही ही गोष्ट मला
 ठाऊक आहे. पण आतां ज्या अर्थी त्याच्या मुलाशीं अशा रीतीनें
 तुमच्या मुलीचें लग्न लागून ती त्याच्या जन्माची सोवतीण झाली
 आहे, त्या अर्थी तुम्ही पूर्वीचें सर्व विसरून जाऊन उभयतांचा
 सल्ला होईल असें कराळ तर वरें होईल. '

दुय्यम काजी हा येवढेंच बोलून राहिला नाही. तर या
 बाबतींत अमीर याशीं बोलणें चालणें करून तुह्मां उभयतांचा
 स्नेह जमण्याविषयीं होईल तितकी खटपट मी करतो. असेंही
 तो फक्रिनिपा हिच्या बापास म्हणाला. फक्रिनिपा हिचा
 बाप हाही मोठा शहाणा व विचारी होता. यास्तव सांजत-
 च्या प्रसंगीं दुय्यम काजीच्या सल्ल्याप्रमाणें करणें हेंच
 उचित आहे असें त्याच्या लक्ष्यांत तेव्हांच आलें. अमीर हाही फ-
 क्रिनिपा हिच्या बापाप्रमाणेंच पोक्त विचार करणारा माणूस अस-
 ल्यामुळे दुय्यम काजीच्या मध्यस्थीनें तो व फक्रिनिपा इचा बाप
 यांच्यांतलें वितुष्ट नाहीसें होऊन थोडक्याच वेळांत त्यांचा स्नेह जमू-
 न आला. या सर्व गोष्टींतून आणखी एक चांगली गोष्ट निघाली,
 ती ही कीं, झाला तो प्रकार एकंदरीनें ठीक झाला, पण यांत विचारा
 अवुलफौरीज हा मात्र विनाकारण ठार वुडला, असें फक्रिनिपा
 हिच्या बापाच्या लक्ष्यांत येऊन त्याला माझी कींव आली; व त्यानें
 माझे नुकसान भरून देण्याकरितां ह्मणून मला बरीच मोठी रक्कम
 बक्षीस दिली; व खेरीज बसण्यास परत जाण्यासही परवानगी दिली.

अशा प्रकारें फक्रिनिपा हिच्या इच्छेप्रमाणें सर्व गोष्टी घडून
 येऊन तिच्या प्रियकराचा व तिचा संयोग झाला, आणि खेरीज त्या
 दोन वरण्यांमधील बहुत दिवसांचा द्वेष नाहीसा होऊन त्यांची

एकी झाली. यानंतर थोडक्याच दिवसांनी मी गोवळकोंड्याहून निघाल्हे, व सुरतेस जाणाऱ्या कांहीं लोकांच्या सोबतीने नजीकच्या वंदरांत जाऊन दाखल झालों. तेथून लवकरच त्या शहरीं जाण्यास गलबत निघालें, त्यांत आही वसलों; व मध्यंतरीं कोणत्याही प्रकारचा त्रास किंवा अडथळा न येतां थोडक्याच दिवसांत तेथें सुरक्षित जाऊन पोहोंचलों. तेथून वसरा येथें जाण्यास जर लागलेंच मला गलबत मिळालें असतें, तर मी ताबडतोब निघालों असतो. पण गलबत न मिळाल्यामुळे मला सुरतेस मुक्काम करणें भाग पडलें. सुरत हें शहर फार मजेदार असून तेथें नानाप्रकारच्या चमत्कारिक विजा पहाण्यासारख्या असल्यामुळे निदान थोडे दिवस तरी तेथें रहाण्याचा कोणास कंटाळा येण्यासारखा नाही. त्या ठिकाणीं उत्कृष्ट सार्वजनिक हमामखाने असून लोकांची तेथें जशी गर्दी असते तशी दुसऱ्या कोणत्याही शहरांत नसेल. त्या हमामखान्यांत केव्हां केव्हां मी स्नानास जाई. तसेंच शहरांत व त्याचे भोंवतीं अनेक सुंदर श्या व बागा आहेत, त्यांपैकीं पुष्कळ सार्वजनिक उपयोगाकरितां केलेल्या आहेत, त्यांतूनही मी कधीं कधीं फिरायला जात असें.

याप्रमाणें एके दिवशीं मी मजेनें सहल करीत असतां कोणी बराच वयस्क मनुष्य मला भेटला. त्यानें मोठ्या सभ्य रीतीनें मला सलाम केला. तेव्हां मीही त्यास उलट सलाम केला, व आमचें उभयतांचें संभाषण सुरू झालें. त्या गृहस्थाच्या बोलण्यावरून तो मोठा स्पष्टवक्ता व निष्कपट असावा असें मला दिसलें. तेव्हां मीही त्याशीं तशाच रीतीनें बोलूं लागलों. तो मला ह्मणाला, 'मी मूर्तिपूजक आहे. माझ्या मालकीचें एक गलबत येथें आहे. त्यांत वसून मी दरवर्षीं समुद्राची थोडीशी सफर करीत असतो.' मीही त्याला आपला मुसलमानी धर्म आहे असें उघडपणें सांगितलें, व आजपर्यंतचा आपला वृत्तांत थोडक्यांत निवेदन केला.

मजवर आलेल्या संकटांची हकीकत जेव्हां त्यानें ऐकिली तेव्हां त्याला मोठा गहिवर आला असें दिसलें. तें पाहून मला फार

आश्चर्य वाटलें. तें माझ्या मुद्रेवरून त्यानें ताडलें; 'व मला' हणतो, 'मुला, तुजवर आलेल्या संकटांचा वृत्तांत ऐकून मला वाईट वाटलें, यावद्दल तुला विस्मय झाला असें स्पष्ट दिसतें. पण मुला, खरोखर पुसशील तर माझा स्वभावच असा आहे कीं, इतरांचें दुःख पाहून मी तत्काळ दुःखी होतो. त्यांतूनही, तूं जरी परधर्मी आहेस, तरी काय असेल तें असो, तुझी हकीकत ऐकून माझ्या अंतःकरणास पराकाष्ठेचें वाईट वाटलें. फार काय सांगूं? पण तुजवर आलेल्या संकटांचा इतिहास प्रत्यक्ष तूं आपल्या बापास सांगितला असतास तर त्याला जें दुःख झालें असतें, त्याहूनही अधिक तें ऐकून मला झालें आहे!'

अशा प्रकारें प्रेमपूर्वक कोणी मनुष्य आपल्याशीं बोलला असतां त्याशीं तशाच रीतीनें आपण बोललें पाहिजे हें उघड आहे. तेव्हां, त्या मनुष्याचें कळवळ्याचें भाषण ऐकून मलाही त्यास गोड वाटेल असें उत्तर द्यावें लागलें हें सांगावयास नकोच. माझे भाषण ऐकून तो फार खूप झालां असें दिसलें. तो मला हणतो, 'अरे गृहस्था, आज मी फिरावयास निघालों तेव्हां मला फार चांगली वेळ लागली होती असें दिसतें; कां कीं, तुजसारख्या सज्जनाची गांठ पाडून मला इतका आनंद झाला आहे कीं, तसा आजपर्यंत कधींच झाला नव्हता! तुजविषयीं माझ्या मनांत जो प्रेमाचा उद्भव झाला तो क्षणोक्षणीं वृद्धिंगतच होत आहे, व तुझ्या समागमावांचून मला एक पळभरही चैन पडणार नाही, अशी माझी स्थिति होऊन गेली आहे. तर चल आतां आपण बरोबरच शहरांत जाऊं; व तूं आजपामून माझ्याच येथें रहायला ये. माझे हल्लीं बरेच वय झालें आहे, व मजपाशीं पैसाभडका रगड असून मला संतति मुळींच नाही; यास्तव मीं तुला आपला वारस करण्याचें मनांत आणलें आहे.' इतकें बोलून त्यानें मला पोटाशीं धरलें व केवळ पुत्रवात्सल्यानें मला गाढ आलिंगन दिलें!

त्या वृद्ध मनुष्याच्या ह्या अलौकिक ममतेवद्दल मीं त्याचे 'मना-

पासून अश्वभार मानिले. त्याने, माझ्या जिवांत जीव आहे तोपर्यंत मी तुला कदापि अंतर देणार नाही असे पुनः पुनः बोलून दाखविले; व मीही त्यास आपली कृतज्ञता तशीच अंतःकरणपूर्वक दर्शविली. सारांश, आम्हां उभयतांच्या ह्या मुलाखतीचा व संभाषणाचा परिणाम असा झाला की, आम्ही दोघे हातांत हात घालून शहरांत निघून आलों. त्याने मोठ्या सत्काराने मला आपल्या घरी नेले. त्याचे घर, सुरत शहरांत जी मोठी श्रीमंती थाटाचीं घरे आहेत त्यांपैकी होते. देवडीवाल्याने दरवाजा उघडला, तो नेहमीप्रमाणे प्रथम माझ्या दृष्टीस चौक न पडतां निरनिराळ्या प्रकारच्या सुंदर फुलझाडांचे दोन वाफे मला दिसले. त्यांतून घरांत जाण्याला मोठा रस्ता होता. तो मातीचाच होता, तथापि तो संगमरवरी दगडांच्या फरशीप्रमाणे कठिण व गुळगुळीत होता. पुढे मला असे समजले की, सुरत येथील सर्व श्रीमंत गृहस्थांच्या घरांची अशीच रचना आहे. असो. आम्ही या मधील रस्त्याने त्या इमारतीच्या मुख्य व सुंदर भागांत गेलों. त्या ठिकाणीं जिकडे तिकडे सोनेरुपेंच जरी केवळ चकाकत नव्हते, तरी तेथील सर्व व्यवस्था अत्यंत आल्हाददायक होती. तेथील छत व झालरी आणि कोचांच्या चादरी ह्या तागाच्याच मजबूत कापडाच्या होत्या, तरी त्यांच्या योगाने त्या जागेस फारच शोभा आलेली होती; कां की, ममुलापट्टण व कारोमांडल किनाऱ्यावर जी दुसरीं प्रसिद्ध शहरे आहेत तेथल्या नामांकित कापडांपैकी ते कापड असून त्यावर फारच सुंदर प्रकारची वेळबुद्धी काढलेली होती.

त्या हाताच्या गृहस्थाने घरांतील एका मोठ्या उत्तम प्रकारच्या हौदावर स्नान केले, व मलाही ते करण्यास सांगितले. त्या हौदांतील पाणी इतके थंडगार व स्वच्छ होते की, ते किती अंगावर धर्ये असे मला होऊन गेले. स्नान आटोपल्यावर आम्ही एका दिवाण-खान्यांत गेलों. तेथे उत्तम प्रकारची मेवामिठाई व फळफळावळ नकशादार चिनी तबकांत उपाहाराकरितां आणून ठेवलेली असून आमच्या शुश्रूषेकरितां नोकर लोक उभे होते. फराळ

झाल्यावर आम्हांस त्या नोकरांनीं मद्याचे पेंले भरून आणून दिले. तें आम्हीं यथेच्छ पिऊन आनंद केला.

आमचें खाणेंपिणें आटोपल्यावर तो गृहस्थ मला म्हणाला, 'मुला, मी आतां तुला एक महत्वाची गुप्त गोष्ट सांगणार आहे. ती तूं ऐकलीस ह्मणजे तुझ्याठायीं माझे केवढें प्रेम आहे याबद्दल तुझी खात्री होईल. मी चार पांच दिवसांत एका बेटाची सफर करण्याकरितां निघणार आहे. त्या वेळेस तूं मजबरोबर चल. त्या बेटांत मोठमोठ्या खाणी आहेत. त्यांत फार मोठी व मौल्यवान् अशीं मोत्यें सांपडतात. ही गोष्ट फक्त मलाच माहीत आहे. पूर्वीं एका गलबताच्या कप्तानापाशीं मी नोकर होतो, त्याचा माझा अत्यंत ऋणानुबंध जुळल्यामुळे त्यानें ही मला सांगितली. त्या बेटांत मनुष्यांची बस्ती मुळींच नसून तेथें वाघ अतिशय आहेत. परंतु त्यांचें निवारण करण्याचें साधन मला माहीत आहे.' मी त्यास हाटलें, 'त्या कप्तानानें हें साधन तुम्हांस सांगून दिलें हे त्याचे तुम्हांवर मोठे उपकार होत यांत संशय नाहीं; कां कीं, अशा साधनावांचूण तेथें जाणें म्हणजे मृत्युमुखांत पडणें होय!' तो ह्मणाला, 'तें साधन म्हणजे कांहीं मंत्रतंत्र नव्हे; तें अगदी सोपें आहे. तें असें कीं, मोठमोठ्या चुडी पेटवून रात्रीच्या वेळेस तेथें जावयाचें. त्या चुडीच्या प्रकाशाला भिऊन वाघ पळून जातात. तर त्याप्रमाणें आपणांला त्या ठिकाणीं जाऊन सुरक्षित येण्यास कोणत्याही प्रकारची अडचण नाहीं. तेथून आपण हवीं तितकीं उत्तम प्रकारचीं मोत्यें आणून तीं येथें विकूं. त्यांचा जो पैसा येईल तो, व मीं आजपर्यंत याच उद्योगावर कमविला आहे तो मिळून कित्येक लाखांची मत्ता होईल. तिचा उपभोग माझ्या पश्चात् तुलाच मिळेल.'

आपल्या बोलण्यांत असत्याचा लेशही नाहीं असें मला भासविण्याकरितां तो मनुष्य मला आपल्या तिजोरीच्या खोलींत घेऊन गेला, व तेथें असलेले रुपयांचे व मोहरांचें ढोंग मला दाखवून म्हणाला, 'कसें काय ! हें द्रव्य पाहून तुझ्या तोंडाला पाणी सुटले

कीं नाही ? व तुला त्या वेटाची संफर एकवार करावार्शी वाटते कीं नाही ?' मी उत्तर केले, 'माझ्या मनांत ती गोष्ट भरली आहे. पण मला आपल्या बापास एकवार आपली खबर कळवावी असे वाटते. ती इतकीच कीं, मी सुरतेपर्यंत सुखरूप आलों असून कांहीं विशेष कारणाकरितां येथे माझा कांहीं दिवस मुकाम होणार आहे. तुमची घरवानगी असल्यास या मजकुराचे पत्र आतांच मी लिहितों.' त्याने ठीक आहे असे म्हटल्यावरून मी त्याप्रमाणे बापास पत्र लिहिलें. मी पत्र बंद केल्यावर त्या गृहस्थाने ते माझ्या हातून घेतले, व तुझ्या वडिलांस हें प्रविष्ट होण्याचे आतां मजकडे लागले, असे म्हणाला.

थोडेच दिवसांनीं आमची निघण्याची तयारी झाली. आम्हीं तीन आठवडेपर्यंत समुद्राचा प्रवास केल्यावर एक ओसाड बेट आह्मांस आढळले. तेथेच आपल्याला जावयाचे आहे असे तो म्हातारा मला म्हणाला. वेटाजवळ गेल्यावर आम्हीं गंलबत नांगर-विले, व रात्र होण्याची वाट पंहात बसलों. त्या गृहस्थाने खलाशांस गंलबतावरच रहाण्यास सांगितले, व फक्त मला बरोबर घेऊन तो वेटांत जाण्यास निघाला. आम्हीं दोघांनीं हातांत चुडी पेटवून घेतल्या होत्या व खेरीज त्या संपल्यावर आणखी लावण्याकरितां त्यांचे एकेक जुडगे काखेंत मारले होते. तसेच आम्हीं मोत्ये भरण्याकरितां पिशव्याही घेतल्या होत्या. अशा तयारीनिशीं आम्ही मोत्यांच्या खाणीं शोधित चाललों. थोडक्याच वेळांत आह्मांस एक मोठी व फार खोल अशी खाण आढळली. तेव्हां तो गृहस्थ मला ह्मणतो, 'मुला, हिच्यांत उतर. आपल्याला येथे उत्तम प्रकारची मोत्ये सांपडतील असे वाटते.' असे बोलून त्यानें एक मोठा सोल खाणींत सोडला. त्याला धरून मी खाली उतरलों. मी तळाशीं पोहोचलों तों माझ्या पांयांना मोत्यांचे कित्येक शिंपले लागले. ते मी घेऊन पिशवींत भरले, व ती त्या दोराला बांधली. म्हातार्यानें ती वर ओढून घेतली व तिच्यातील शिंपले उघडून पाहिले तों त्यांतील मोत्यांची अद्याप पूर्ण वाढ झाली नाही, असे त्यास आढळून आले. त्यावरून

त्याने पिशवी परत खाली सोडून दिली; व मला म्हणाला, ' ही मोत्ये अजून घेऊन जाण्यालायक झाली नाहीत. याकरिता हे शिंपले होते तसे ठेवून दे. पुढील वर्षापर्यंत त्यांतील मोत्ये मोठी होतील, तेव्हा ती आपण घेऊन जाऊं. '

म्हाताच्याच्या सांगण्याप्रमाणे मीं केले. नंतर त्या दोराला धरून मीं वर आलों. पुढे आम्ही दुसऱ्या एका खाणीपाशीं गेलों. ती पहिलीच्याहूनही खोल असून त्या वेटाच्या मध्यभागी असणाऱ्या टेंकडीवर होती. या खाणींतील शिंपले मोठे सुरेख होते. मीं ते पिशवीत भरून पूर्ववत् तीं दोराला बांधली, व म्हाताच्याने तीं वर घेऊन शिंपले ओतून घेतले. असें आम्हीं कित्येक वेळां केले. नंतर तो थेरडा हंमून मला म्हणतो, ' वच्चाजी ! आतां रामराम ! तुम्ही माझ्या फार उपयोगीं पडलां हे तुमचे उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही ! ' मीं त्यास म्हटलें, ' अहो वावा, असें काय बोलतां ? मला वर घ्याल कीं नाही ? ' तो म्हणतो, ' तूं आहेस तेथेंच चांगला आहेस. येवढा मोठा मौल्यवान् मोत्यांचा विछाना तुला खुर्शील मजेनें सदोदित पडून राहण्याकरितां मीं दिला आहे, तर आणखी वर घेऊन तुला काय करावयाचें आहे ? ' नंतर आणखी उपहासपूर्वक मला म्हणतो, ' मीं असाच दरवर्षीं तुझ्यासारखा एक तरणा मुसलमान येथें आणून सोडून देतो. तुझा तो पैगंवर मोठीं अद्भुत कृत्ये करतो असें तुमचे लोक समजतात, तर आतां त्याची तूं प्रार्थना कर. तो तुजसारख्या आपल्या निस्सीम भक्ताच्या साहाय्यास धांवून आल्यावांचून रहाणार नाही ! ' असें म्हणून तो पाषाणहृदय म्हातारडा मला रडतओरडत तसाच खड्यांत सोडून देऊन तेथून चालता झाला !

मीं म्हटलें, ' भगवंता ! ह्या हतभाग्य अवुलफौरीजवर तूं येवढा कोप करण्यासारखा त्यानें तुझा अपराध तरी कोणता केला होता ? अथवा मीं स्वतः होऊनच आपल्या पायांवर धोंडा पाडून घेतला तेव्हां त्या संबंधानें मीं तुला तरी काय म्हणून दोष देऊं ? त्या

हरामखोर, मूर्तिपूजकानें मजपुढें जी एकदम साखर पेरली तिज्ज म्यां-
महामूर्खानें भुलून एकाएकीं त्याजवर विश्वास ठेवला, हा माझाच मूर्खपणा
नव्हे काय? त्यानें ज्या द्रव्याच्या राशी मला दाखविल्या त्या त्यानें कोणाचा
घातपात न करितां मिळविल्या असतील किंवा कसें, याबद्दल माझ्या
मनांत अंदेशा सहज आला पाहिजे होता. पण मी पडलों अकलेचा
खंदक! तेव्हां मला ह्या गोष्टी सुचणार कशा? हो—पण आतां या
पश्चात्तापाचा काय उपयोग? जें घडावयाचें तें घडून चुकलें. तें
आतां परत येत नाहीं. तथापि माझा पक्का भरंवसा आहे कीं, ज्या
दैवाच्या विचित्र गतीनें मी या खड्ड्यांत पडलों आहे, तेंच मला फिरून
अनुकूल झालें तर यांतूनही मी वर निवून मला सुखाचा काळ येईल!

हा शेवटचा विचार माझ्या मनांत आल्यामुळें मी निराश होऊन
आपल्या जिवाची अशा सोडली नाहीं. मी सारी रात्रभर त्या
खाणींत इकडून तिकडे व तिकडून इकडे असा एकसारखा फिरत
होतों. माझ्या पायांला तेथें हांडें लागलीं त्यावरून मी अनुमान केलें
कीं, जे कोणी दुर्दैवी लोक मजप्रमाणेंच यापूर्वी यां म्हातारज्याच्या
फांशांत सांपडले ते तेथें सर्व मरून गेले असावे. परंतु या गोष्टीमुळें-
ही माझे धैर्य विशेष न खचतां, जणूं काय पैगंबराच्याच प्रेरणेंनें,
त्या खाणींत मला एक खिंडार दिसलें त्याकडे जाण्याची मला बुद्धि
झाली. तेथें मी जातांच मला कांहीं भयंकर ध्वनि ऐकूं आला. हें
काय आहे तें समजावें म्हणून मी कानं देऊन थोडा वेळ उभा
राहिलों. तों हें डोंगराच्या भेगांतून समुद्राचें पाणी शिरून तें एकत्र
होऊन या ठिकाणीं येऊन पडत आहे असें मला दिसून आलें.
पण हेंही फिरून कोठच्या तरी एखाद्या मोठ्या वाटेनें परत समुद्रा-
कडे जात असलेंच पाहिजे, असा आणखी साहजिकच मी तर्क
केला. तेव्हां यांत उडी टाकून आपल्या नशिवाची शेवटची परीक्षा
पहावयाची असा मी निश्चय केला; कां कीं, एक तर सुदैवानें मी
त्या पाण्याबरोबर वहात जाऊन बाहेर पडलों तर जीव बचावून
निवून जाईन; नाहीपेक्षां बुडून मरून जाऊन दुःखापासून एकदांचा

मुक्त तरी होईन, असें मला वाटलें. मग क्षणांचाही विलंब न करितां मीं त्या पाण्यांत उडी टाकिली. प्रथम मी अगदीं गुंदूमरून गेलों, व मला शुद्ध नाहींशीं झाली. तशाच स्थितींत ओहोळावरोबर जो मी वहात गेलों, तो बाहेर येऊन किनाऱ्यावर पडलों. तेव्हां मला शुद्ध आली.

अशा रीतीनें मी मृत्यूच्या दाढेंतून बाहेर पडलों. तेव्हां ही गोष्ट परमेश्वराच्या कृपेवांचून घडली नाहीं असें समजून मीं तिजबदल त्याचे मनोभावेकरून आभार मानिले. नंतर मीं पुढील प्रमाणें महंमदाची प्रार्थना केली. मीं ह्मटलें; 'पैगंबरमहाराज ! सांप्रत आपल्या साहाय्याची मला जितकी जरूर आहे तितकी यापूर्वी कधींच नव्हती. पहा, आपण आपल्या अगाध लीलेनें मला त्या खंड्यांतून बाहेर काढिलें; पण आतां येथें जर मला मांसाहारी पशूनीं खाऊन टाकिलें अथवा भुकेनें माझा प्राणान्त झाला, तर येवढ्या संकटांतून जो मीं आपल्या कृपाप्रसादानें वांचून आलों त्याचा कांहींच उपयोग होणार नाहीं !'

याप्रमाणें प्रार्थना केल्यावर मला मोठा धीर आला, व मीं किनाऱ्याच्या नजीकच बेटांत इकडे तिकडे जरासा हिंडलों. मला त्या म्हाताऱ्याचें जहाज कोठेंच दिसलें नाहीं; कां कीं, तो मात्रा-गमनी माणूस तें घेऊन केव्हांच निघून गेला होता. त्यानें बेटांत वाघ अतिशय अहित असें मला पूर्वी सांगितलें होतें, यामुळे त्यांपैकीं एखादा येऊन आपणाला केव्हांच चढ करून टाकील अशी मला एंकासारखी धास्ती वाटत होती; पण माझ्या सुदैवानें त्या वेळीं एकही वाघ तेथें आला नाहीं, व थोडक्याच वेळांत असा चमत्कार झाला कीं, एक मोठें जहाज नजीकच समुद्रांतून चाललेलें तेथून माझ्या दृष्टीस पडलें. तेव्हां मीं आपला रुमाल वर करून, त्या-वरील लोकांनीं आपल्या मदतीस यावे म्हणून त्यांना खूण केली. माझा यत्न उत्तम प्रकारें सिद्धीस गेला; कां कीं, लागलीच त्या लोकांनीं एक होडी मजकडे पाठविली व तींतून त्यांनीं मला जहाजावर घेतलें.

या जहाजाचा कप्तान माझ्या बापाचा जिवलग स्नेही असून त्यावरचे सर्व खलाशी हे बसण्याचे रहाणारे होते. ही गोष्ट प्रथम जेव्हां मला समजली, तेव्हां मला केवढा आनंद झाला असेल याची तुम्हीच कल्पना करा. मी या बेटांत कशा कशा प्रकारें आलों याबद्दलची हकीकत जी त्यांस सांगितली ती त्यांनीं फार लक्ष्यपूर्वक ऐकिली, व त्या म्हातान्या मनुष्यानें माझा विश्वासघात करून मला संकटांत पाडले याबद्दल त्यांना पराकाष्ठेचें वाईट वाटून त्यांनीं त्यास शेंकडों शिव्याशाप दिले. हें झाल्यानंतर प्रथम मीं कप्तानास आपल्या बापाचें वर्तमान पुसलें. तेव्हां तो हणाला, 'आम्ही बसरा सोडून निघालों त्याच दिवशीं त्यांची माझी गांठ पडली असून त्या बेळीं ते चांगले सुखरूप होते. नंतर मीं दुसऱ्या कित्येक घरगुती गोष्टींच्या संबंधानें कप्तानास हकीकत विचारली. ती त्यानें सांगितल्यावर फिरून त्या विश्वासघातकी म्हातान्याच्या संबंधानें आमचें संभाषण चाललें. तेव्हां एकवार बेटावर जाऊन त्या खाणी पहाव्या असत सर्वांचा निश्चय ठरला. आम्ही पुष्कळ असामी असल्यामुळे बांधांची आम्हीं फारशी परवा केली नाही, व रात्र होण्याची वाटही पाहिली नाही. आम्ही लागलीच गलबत नांगरून किनाऱ्यावर गेलों, व बाण आणि तरवारीनिशीं बेटांत शिरून सर्व खाणी पाहिल्या. आम्हीं मोत्यांच्या अगणित शिंपा वेंचून घेतल्या—इतक्या कीं, त्यांताल मोत्यें काढून घेण्यास आम्हांस संबंध तीन दिवस लागले ! तीं एकेकाच्या वाट्यास इतकीं आलीं कीं, त्या संबंधानें कोणाचीही इच्छा यत्किंचित् देखील अतृप्त राहिली नाही.

यानंतर आमच्या जहाजावर असलेलें सुरतेचें रंगीत कापड विक्रीवयाकरितां आम्ही सिंहलद्वीपास चाललों. तेथून आम्हांस परत दालचिनी खरेदी करून आणावयाची होती. असो; आम्ही मोठ्या मजेनें गलबतांत वसून सिंहलद्वीपाकडे चाललों असतां एकाएकीं मोठे वादळ उसळून आमचें गलबत भलतीकडेच अफाट समुद्रांत गेलें! एक आठवडाभर तर आम्ही कोठें आहों हें आम्हांस कांहींच कळना!

नंतर वादळ शांत झाले. तथापि आतां पुढें काय करावें व कोठें जावें हे आम्हांस कांहींच सुचेना. शेवटीं फिरून एकाएकीं वाऱ्याचा एक मोठा सोसाटा येऊन त्याच्या योगानें तें गळवत 'एका' मीठ्या पर्वताचे बाजूस गेले. हा पर्वत अगदीं नीट गेलेला असून तो इतका चकचकीत दिसत होता कीं, जणूं काय तो उत्तम शुद्ध केलेल्या षोळादाचाच आहे असें एखाद्यास वागवें. इतक्यांत एक महातारा खलाशां दुःखाचा मोठा सुस्कारा टाकून म्हणाला, 'अरेरे ! आपला सर्वस्वी नाश झाला ! या ठिकाणासंबंधानें मीं अनेकांच्या तोंडून गोष्टी ऐकिलेल्या आहेत. त्यांनीं असें सांगितलें कीं, याच्या नजीक जे कोणी जातात ते तेथें जणूं काय मंत्राच्या योगानें बांधल्याप्रमाणें राहून जातात. त्यांना पुनः तेथून निघून जाण्याची विलकूल शक्ति राहत नाही. '

हे त्या महाताऱ्या खलाशाच्या तोंडचे शब्द ऐकून जहाजावरील सर्व लोकांस अपरिमित दुःख झाले. एकजण म्हणतो, ' हीं मोत्यें आपणास सांपडल्याचा उपयोग काय ? हीं आतां येथच्या येथेंच रहाणार व वरते जीवही जाणार ! ' दुसरा म्हणतो, ' अहो, पूर्ण अशा प्रकारच्या संकटांत आपण पडणार हे इतक्या लोकांपैकीं कोणाच्याही ध्यानांत ह्यापूर्वीं कसें आले नाही ? ' तिसरा एकजण, आतां आपली वायको व मुलें फिरून आपल्या नजरेस पडणार नाहीत असें समजून इतका कांहीं आक्रोश करूं लागला कीं, त्याच्या योगानें सर्वच लोकांना सर्व कांहीं उदास भासूं लागले. चवथा एक असामी एकीकडे जाऊन गुडवे टेंकून, पैगंवरांनं या विकट प्रसंगीं आपणास साहाय्य करावें म्हणून मनोभावेकरून त्याची प्रार्थना करूं लागला. माझ्या स्वतःविषयीं म्हणाल तर, इतरांचें दुःख पाहूनच मला काय वाईट वाटलें तें वाटलें. बाकी वास्तविक जें संकट आम्हांवर आलें होतें त्यामुलें मीं कांहीं फारसा डगमगलों नाही. मीं कमानास म्हटलें, ' अहो साहेब ! कोणतेंही संकट मनुष्यावर आलें असतां त्यानें वायकांसारखें रडत वसून कसें होईल ? विचार करून

त्या संकटांतून पार पडण्याचा कांहीं तरी उपाय शोधणें हेंच त्यास योग्य आहे. मी तुम्हांस खचीत सांगतो कीं, सांप्रतच्या प्रसंगीं माझे धैर्य कांहीं फारसें सुटलें नाहीं. मला वाटतें, आपण या डोंगराचा माथा चढून जावें म्हणजे येथून पार पडण्याची कांहीं तरी युक्ति आपल्याला सांपडेल. ' कप्तान हा इतरांप्रमाणें घाबरून गेल्या नव्हता खरा. तरी तो मला म्हणाला, ' तुम्ही म्हणतां तसें करण्यास मजकडून जरी कांहीं एक हरकत नाहीं, तरी एकंदरीनें मला असें वाटतें कीं, आपणांला आतां येथून पार पडणें म्हणजे बहुतेक मुष्किलीचीच गोष्ट आहे. ' इतक्यांत आमचें गलबत डोंगराच्या पायथ्यानजीक आलें. तेव्हां कप्तान व मी असें दोघेजण होडीत वसून किनाऱ्यावर गेलों; व लागलीच डोंगर चढूं लागलों. त्याच्या माथ्यावर जाण्यास आम्हांस बरीच मेहनत पडली.

त्या ठिकाणीं आम्हांस एक फार उंच व मोठा असा हिरव्या रंगाची मनोरा आढळला. त्यावर एक दहा हात उंचीचा पोलादी खांबा होता. त्याच्या तळाशीं सोन्याच्या सांखळींस अडकवलेला अगस्त्या लांकडाचा लहानसा नगारा असून तो वाजविण्याकरितां एक तांबड्या रंगाची वांकडी काठी होती. त्या नगान्यावर एक टेंबुरणीच्या लांकडाची लहानशी फळी अडकवलेली असून तीवर पुढील मजकूर सोनेरी अक्षरांनीं लिहिलेला होता. तो असा:—“ दुर्दैवानें जर एखादें जहाज या डोंगरानजीक आलें तर तें येथें अडकून पडेल. त्याला पुढील तजवीज केल्यावांचून तें जागचें हलवितां येणार नाहीं. जहाजावरील कोणा तरी एका माणसानें या वांकड्या काठीनें येथल्या नगान्याला तीन ठोके दिले पाहिजेत. पहिल्या ठोक्याला जहाज डोंगरापासून एका तिराच्या टप्प्याइतकें दूर जाईल; दुसऱ्या ठोक्याला तें इतकें दूर जाईल कीं, त्यावरील लोकांस डोंगर दिसेनासा होईल; आणि तिसरा ठोका दिल्याबरोबर तें आपल्या योग्य मार्गास लागेल. परंतु हे ठोके देणारा मनुष्य मात्र असा असला पाहिजे

कीं, त्यानें इतरांस जाऊं देऊन आपखुशीनें येथें राहण्याचें कबूल केलें पाहिजे.”

हा त्या फळीवरील लेख वाचल्यावर आह्मी हें वर्तमान आपल्या लोकांस सांगण्याकरितां परत आलों. प्रत्येकजणास आपली सुटका होण्याचा मार्ग सांपडला ह्मणून मोठा आनंद झाला. पण त्याकरितां एकजण बळी जावयास पाहिजे होता, तें काम अर्थातच कोणीही पतकरीना. तेव्हां मीं स्वतः होऊनच ह्मटलें, ‘वरे, तुमच्यापैकीं कोणीही येथें सहू इच्छित नाहीं, तर सर्वांच्या जिवाकरितां मी आपला राहण्यास खुपी आहे. माझे काय होणार असेल तें होवो. मात्र, तुम्ही बसरा येथें पोहोचल्यावर ही सर्व वृत्तांत माझ्या बापास सांगून माझ्या वाढ्यास आलेलीं सर्व मोर्खें त्याच्या स्वाधीन करण्याविषयीं मला वचन दिलें पाहिजे, येवढी माझी अट आहे.’ हें ऐकून ते सर्व एकदम ह्मणाले, ‘हो हो—आह्मी अवश्य तुमच्या ह्मणण्याप्रमाणें करूं; न करूं तर परमेश्वर आमचा सत्यनाश करील!’ कप्तानानें असेही मला सांगितलें कीं, ‘तुम्ही ह्मणतां त्याप्रमाणें करण्याचा तुमचा निश्चय झालाच असेल तर आह्मी सिंहलद्वीपासही अगोदर न जातां बसण्यास परत जाऊन आधीं तुमच्या वचनांतून मुक्त होऊं.’ या गोष्टीस इतर लोकांनींही मोठ्या संतोषानें रुकार दिला. कप्तानानें, मजवर हा जो प्रसंग आला त्याबद्दल आपली दिलगिरी दर्शविली. परंतु माझ्यापेक्षां त्याला आपल्यावरचें संकट टाळण्याची कालजी साहाजिकच विशेष होती, तेव्हां त्याची ही दिलगिरी फारशी मनापासून नव्हती, हें उघड आहे. असो. मी गलबतावरील सर्व लोकांस शेवटचा सलाम करून त्यांचा निरोप घेतल्यावर त्यांनीं मला किनाऱ्यावर सोडून दिलें. नंतर मी डोंगराच्या माथ्यावर चढून त्या मनाऱ्यापाशीं गेलों, व लागलीच तेथल्या त्या वांकड्या काठीनें पूर्वी सांगितलेल्या नगाऱ्यावर एक ठोका दिला. त्याबरोबर आमचें गलबत ठिकाणापासून सुटून भराभर चालू लागलें; व दुसरा ठोका देतांच तें माझ्या दृष्टीच्या टप्प्याच्या पार निघून गेलें. यानंतर मीं

तिसरा ठाका दिला; व पुढे आतां आपल्या नशिबी काय असेल तें होईल असे म्हणून क्षणभर तसाच स्तब्ध उभा राहिलों.

नंतर मी फिरून पैगंबराची प्रार्थना केली; आणि जणू काय त्याचें आपल्याला खरोत साहाय्य आहे असे माझ्या मनानें घेऊन मी तसाच पुढे धीर धरून डोंगरांतून चालूं लागलों. सुमारे एक तासभर चालल्यावर माझ्या दृष्टीस एक वृद्ध मनुष्य पडला. त्याला टक्कळ पडठें असून त्याची दाढी लांब व शुभ्र होती, आणि डोळे अगदी खोल गेलेले होते. तो इतका खंगून गेलेला दिसत होता की, एका श्वासासरसा याचा प्राण जाईल की काय असें मला वाटलें. तो एका झोंपडीच्या तोंडाशीं दगडावर बसलेला असून त्याच्या हातांत लहानशी काठी होती. मी त्याच्याजवळ जाऊन मोठ्या अद्वानें त्याला सलाम केला आणि म्हटलें, 'बाबाजी, मी नुकताच एक जहाज सोडून आलों. तें जहाज या डोंगरगनजीक आल्याबरोबर अडकून पडलें, व नंतर थोड्या वेळापूर्वीं मी त्या मनोऱ्याला अडकवलेल्या नगाऱ्याला ठोके देतांच तें फिरून आपल्या मार्गास लागलें. या गोष्टी कोणाच्या शक्तानें घडल्या तेवढे कृपा करून सांगाल काय ?'

हे माझे बोलणें ऐकून तो वृद्ध मनुष्य आपल्या हातांतील काठीला टेंकून मोठ्या सायासानें हलकेंच उभा राहिला. नंतर डोकें हालवून व मला उलट सलाम करून म्हणतो, 'अशीं जहाजे या डोंगराकडे अनेक येतात, व तीं सर्व लाटांच्या जोरानें येतात, दुसरें कांहीं नाही. तीं ज्याच्या योगानें अडकून पडतात व फिरून चालूं लागतात, तें नगाऱ्याचें यंत्र कोणी तयार केलें तें मला माहित नाही. त्याशिपयीं माहिती तुम्हांस हवी असेल तर असेच पुढे जा, म्हणजे माझ्याहूनही म्हातारा एक माझा भाऊ आहे तो तुम्हांला भेटेल व ती सांगेल.' तेव्हां मी त्यास सलाम करून तसाच पुढे चाललों; तो थोड्याच वेळानें दुसरा एक वृद्ध मनुष्य मला आढळला. पण हा पांहेल्यापेक्षा जरा जोरदार दिसत होता. याचे केंस नुकतेच

कोठें पिकायाला लागले होते; व हा पहिल्याचा वडील भाऊ तर शोभत नव्हताच, पण धाकटा भाऊ कदाचित् म्हणतां - आला असता. असो. मी पहिल्या मनुष्याप्रमाणेंच ह्यालाही प्रश्न केला. तेव्हां तो म्हणतो, 'तें यंत्र कोणी केलें ही गोष्ट मलाही पण माहित नाही. तुम्हांस तिच्या माहितीची जरूर असेल तर आमचा सर्वांत वडील भाऊ आहे तो ती तुम्हांस सांगेल. येथून असेच पुढें जा म्हणजे लवकरच तुमची त्याची गांठ पडेल.'

या दुसऱ्या मनुष्याच्या सांगण्याप्रमाणें मी तसाच पुढें चाललों असतां थोडक्या वेळानें मला एक मनुष्य जमीन खणतांना आढळला. हा तर चांगला तरणा वांड दिसत होता, व याचे सारे केंस काळेभोर होते; आणि याच्या अंगांत इतकी तरतरी दिसत होती कीं, पहिल्या दोघां इसमांचा हा वडील भाऊ नसून त्यांच्याहूनही धाकटा असावा असे स्पष्ट दिसत होतें. मी त्यास हटलें, 'बाबाजी, या डोंगरावरचें तें नगाऱ्याचें यंत्र कोणी केलें याबद्दल मी दोघां वृद्ध मनुष्यांस माहिती विचारिली असतां त्यांनीं सांगितलें कीं, आमचा वडील भाऊ आहे त्याला जाऊन तुम्ही ती विचारा.' हें ऐकून तो मनुष्य किंचित् हंसला आणि म्हणाला, 'हो, त्यांनीं तुम्हांस खरेंच सांगितलें. मी त्या दाघांहूनही वडील आहे.' हें त्या मनुष्याचें बोलणें ऐकून मला मोठा चमत्कार वाटला. याहूनही, तो पुढें जें काय बोलला त्याचा तर मला विशेषच चमत्कार वाटला. तो म्हणतो, 'लोक आहांस तिघांस 'डोंगरांतले म्हातारे' म्हणतात. पहिल्या प्रथम जो तमच्या दृष्टीस पडला तो आहांस सर्वांत धाकटा. त्याचें वय पन्नाशीच्या जवळजवळ आहे. पण तो अगदीं खलुड झालेला दिसतो याचें कारण असें कीं, त्याची बायको माठा द्राष्ट असून त्याचीं पोरें फारच खऱ्याळ निघालीं. यामुळें त्याला जा अतिशय त्रास झाला त्या कारणानें त्याची अशी अवस्था होऊन गेली. दुसऱ्याची उमर पाऊणशेंच्या आंत वाहर आहे. पण तो पहिल्याहूनही तरुण व सशक्त दिसतो.

याचें कारण त्याला वायको चांगली भिळाली होती, व मुलें त्याला मुळीच नव्हती; आणि माझी गोष्ट अशी आहे कीं, माझ्या वयाला जरी शंभर वर्षे लोटून गेली आहेत, तरी मी त्या दोघांहूनही तरणा दिसत असून माझ्यांत ताकद जास्त आहे. याचें कारण मीं लग्न मुळीच केलें नाहीं. आतां त्या यंत्राच्या संबंधानें तुम्हीं विचारिलें, तर तें हिंदुस्थानांतील कोणा एका जादूगारानें तयार केलें अशी मला ऐकीव माहिती आहे. याहून जास्त कांहीं मला त्या संबंधानें ज्ञान नाहीं. ' नंतर मी त्यास पुसलें कीं, ' येथून जवळ कोठें मनुष्याची वस्ती आहे काय ? ' त्यानें उत्तर केलें, ' होय, तुम्ही असेच या रस्त्यानें पुढें जा, म्हणजे लवकरच तुम्हांला एक मोठें मैदान लागेल. त्याच्या शेवटीं असाच एक पर्वत आहे. त्याच्या पायथ्याशीं दोन रस्ते फुटतात—एक उजवे बाजूकडे जातो, व दुसरा डावे बाजूकडे जातो. त्यांपैकीं उजवे बाजूकडील रस्त्यानें तुम्ही जा, म्हणजे तुम्हांला एक मोठें उत्कृष्ट बंदर लागेल. मात्र डावे बाजूकडील रस्त्यानें जाऊं नकाहो ! कां कीं, तो रस्ता एका अरण्यांत जात असून तेथें रानटी क्रूर लोकांची वस्ती आहे. त्यांच्या हातीं जो कोणी परदेशी मनुष्य सांपडेल त्याला ते जिवंत म्हणून कधींही जाऊं घ्यावयाचे नाहींत ! '

या मनुष्यानें मला जी ही माहिती सांगितली तिजबद्दल मीं त्याचे आभार मानिले, व त्याच्या सांगण्याप्रमाणें वागण्याविषयीं खबरदारी घेण्याचा निश्चय केला. त्यानें ज्या मार्गानें मला जावयास सांगितलें होतें तसा मी गेलों असतां मला नेमकें तें बंदर लागलें. तेथील वस्ती फार दाट असून, तेथल्या सडका व घरे मोठीं पहाण्यासारखीं होती. त्या बंदरांत जहाजांचा तर अतिशय गर्दी होती. त्यावरून या ठिकाणीं व्यापार मोठाच चालत असला पाहिजे असें मीं अनुमान केलें. तें अगदीं खरें ठरलें. तेथें, कानडा व विसापूर येथून मिरीं भरून आलेलीं, व कानानोर येथून वेलदोडे भरून आलेलीं व कित्येक दालचिनी भरून आलेलीं अनेक जहाजे मला

आढळलीं. तसेंच बहुतेक सर्व मोठमोठ्या ठिकाणचे व्यापारीही तेथे मळा भेटले. अशा प्रकारे त्या बंदराचा देखावा मी कौतुकपूर्वक पहात असतां कोणी एक मनुष्य माझ्याजवळ आला. आम्हां उभय-तांची नजरानजर होतांच आम्ही एकमेकांस ओळखले. हा मनुष्य माझ्या बापाचा सिंहलद्वीप येथील अडत्या हवीव हा होता ! आम्हां उभयतांनाही एकमेकांची फिरून भेट झाल्यामुळे आनंदाचे केवळ भरते आले व आम्ही एकमेकांस कडकडून भेटलो. हवीव यास मोठा गहिवर येऊन तो म्हणतो, 'अबुलफौरीजमाहेव ! अशा रीतीने एकाएकी तुमची माझी या ठिकाणी गांठ पडेल हे कोणाच्या स्वप्नांही तरी होतें काय ? अहो, मला शेवटीं भेटल्यावांचून व माझा निरोप घेतल्यावांचून, तुम्ही सिंहलद्वीप सोडून गेलां हे झाले तरी कसे ? असा कोगतां दुर्वर असंग तुम्हांवर आला होता, ल आज मुद्देवाने फिरून तुम्ही अकल्पित माझ्या दृष्टीस पडण्याचा योग कसा आला हे सर्व कृपा करून मला सांगा. ते ऐकण्याविषयी मला पराकांष्टेची उत्कंठा लागली आहे.'

तेव्हां मी, शीलवंतीची माझी प्रथम गांठ पडल्यापामून आज-पर्यंतचा माझा सर्व वृत्तांत त्यास सविस्तर निवेदन केला. इतके झाल्यावर तो मला हसता, 'मी येथे जहाजांत दालचिनी भरून आणली होती. ती हल्लीं विकून टाकून तिचा पैसा उभा केला आहे, व चौदास तासांत माझा येथून निवण्याचा वेत झाला आहे. तुम्हांस मी आतां आपल्याबरोबर घेऊन जाणार. मला या गोष्टीचा किती आनंद झाला आहे हे सांगतां देखील येत नाही ! नंतर नाव व मी नेमल्या वेळीं जहाजांत बसून सिंहलद्वीपास जाण्यास निवाळीं. आम्हांस एकसारखा अनुकूल वारा लागल्यामुळे थोड्याच दिवसांत आम्ही सिंहलद्वीपास जाऊन पोहोचलो.

सिंहलद्वीपास गेल्यावर मला शीलवंतीचे वर्तमान कळण्याविषयी मोठी उत्सुकता उत्पन्न झाली. तिने माझ्याशी जें वर्तन केले त्यावरून तिजविषयी पूज्यभाव माझ्या मनांत रहावा असे जरी नव्हतें,

तरी काय असेल तें असो, तिजविषयीचें माझे प्रेम मुळींच नाहीलें झालें नव्हतें. सत्रव मी एके दिवशीं सकाळीं उठून, तिचें वर्तमान काय आहे त्याचा तपास लावण्याकरितां निघालों. इतक्यांत रस्त्यामध्ये मला एक गुलाम भेटला. तो मला म्हणतो, 'महाराज, तुम्ही मला ओळखतां काय ?' मी उत्तर केलें, ' नाही; तरी पण तुला मी पाहिलें असावेसें मला वाटतें. तें कोठें व केव्हां हें मात्र पक्कें स्मरत नाही. ' तो म्हणतो, ' पण तुमचें मला चांगलें स्मरण आहे. तुम्ही जार्ताचे मुसलमान असून तुमचें नांव अबुलफौरीज असें आहे. माझा यजमानीण शीलवंती हिचे येथे तुम्ही होतां तोंपर्यंत तुमच्या गश्रुचे काम मजकडे होतें. तिचा मी गुलाम असून अद्यापिही तसाच तिच्यापाशीं आहे. शेवटीं ज्या कप्तानाच्या हवालीं तिनें तुम्हांस केले, त्यात मीच तिजकडे वेऊन गेलों होतो. तें काम करण्याचें माझ्या नशिवां आलें या गोष्टीबद्दल मला पराकाष्टेचें वाईट वाटलें, हें मी खचीत सांगतां. '

• त्या गुलामाचें हें बोलणें ऐकून मला जो कांहीं आनंद झाला तो किर्ता म्हणून सांगावा ! मी लागलीच त्यास एक हिऱ्याची अंगठी बक्षीस दिती, आणि म्हटलें, ' मित्रा, ती माझी प्रियतमा शीलवंती कोठें आहे तें मला लवकर सांग पाहूं ? तिनें जरी मला अत्यंत निर्दयपणानें वागविलें आहे, तरी तिजविषयीचें माझे प्रेम अद्यापि अगुमात्रहां कमी झालें नाही. तिच्या येथें मी होतो तेव्हां ज्या स्थितांत ती हार्ता त्याच स्थितांत ती अजून आहे काय ? ' तो उत्तर करता, ' नाही महाराज. गेल्या दोन महिन्यांत तिच्या स्थितींत मोठाच फरक झाला आहे. येथील राजमाहेवांच्या दरबारचा एक म्हातारा मुम्हदी आहे त्याचें तिजवर मन बसल्याकारणानें राजे-साहेवांच्या आप्रहास्तव त्यास बरणें तिला भाग पडलें. '

हें वर्तमान ऐकून मला इतकें अनावर दुःख झालें कीं, तें पाहून त्या गुलामास मोठा गदिवर आला. तो म्हणतो, ' महाराज, माझ्या धनिर्गांचें लग्न झालें हें ऐकून तुम्हांस जें परमावधीचें दुःख झालें तें

पाहून खरोखर पुसाल तर माझ्या अंतरात्म्याला मोठी तळमळ लागून राहिली आहे. पण वास्तविक पाहतां यांत तुमचाच दोष आहे. तुम्हीं तिच्या म्हणण्याप्रमाणें त्याच वेळेस जर धर्मांतर केलें असतें तर तिशीं तुमचा विवाह होऊन आज मितीस तुम्ही आपार संपत्ति व सौख्य भोगांत राहिलां असतां. मी जर तुमच्या ठिकाणीं असतो, तर तुमच्या इतका विचार देखील केला नसता. फार काय सांगूं ? पण शीलवंतीनें जें जें म्हणून मला सांगितलें असतें तें तें मीं तत्क्षणीं करून टाकिलें असतें. सारांश काय कीं, तुम्हीं असा वेडेपणा केला नसता तर तुम्हांला व तिला—इभयतांनाही—जें दुःख सोसावें लागलें नें मुळींच लागलें नसतें. कारण तुमची तशी वाट लागल्यावर तीही म्हणजे सुखांत राहिली असें नाही. ती जी पुढें आजारी पडली ती मरतां मरतां वांचली. असो, पण आतां तुम्ही येथें आल्याची वृत्तमा मी तिला सांगूं कीं नको, याचा मद्य विचार पडला आहे ! कारण तिला म्हातारा नवरा मिळाल्यामुळें ती अगोदरच दुःखांत आहे, व त्यांत आणखी तुम्ही आलां हैं तिला कळलें, म्हणजे तिचें दुःख दुणावेल. बरें, इकडे तुमची अशी कांहीं कष्टमय स्थिति झाली आहे कीं, तुमच्या वात्रतींत कहीं एक न करणेंही मला बरें दिसत नाही. मग अंमळ विचार करून म्हणतो, 'कांहीं चिंता नाही. आज मी तिला, तुमची गांठ पडली होती हें वर्तमान सांगतो. तसेंच तिच्या दासीच्या द्वारे असेंही तिच्या आणखी कळवितों कीं, गन-गोष्टींचा तुम्हांस पश्चात्ताप झाला असून तिजकरितां तुम्ही आपल्या धर्माचा त्याग करण्यास एका पायावर तयार आहां.' मीं म्हटलें, 'छी ! छी ! तूं असें कांहीं एक तिला कळवूं नको; कां कीं, अद्यापि तिच्या समागमाचें सौख्य मला प्राप्त होण्यासारखें असलें तर त्या साठीं जर मला धर्मत्यागासारखें पाप मार्थीं घ्यावें लागणार असेल, तर जळो तें सौख्य, मला त्याची जरूर नाही ! तिला तूं येवढेच सांग कीं, तूं मला अंतरलीस, यामुळें मी हताश झालों असून तुम्हीही स्थिति आणुम्हां वांगली नाही हें एकून तर मी विशेषच दुःखी झालों आहे.'

तुमचें काम मी अगदीं तुमच्या सांगण्याप्रमाणें करीन, त्यांत विलकूल कसूर-करणार नाही, असें शपथपूर्वक त्या गुलामानें मला वचन दिलें. खेरीज माझे दुःख आणखी हलकें व्हावें म्हणून तो असेंही म्हणाला कीं, शीलवंतीला तुमचें वर्तमान ऐकून बहुधा तुमची दया आल्यावांचून रहाणार नाही अशी मला खात्री वाटते. इतकें त्याचें माझे संभाषण झाल्यावर तो निघून गेला, व मी कांहीं दुःख व कांहीं आनंद मानीत तसाच राहिलों. कारण तिची स्थिति मनांत आणून मी दुःख करीत होतो; तरी पण मला असेंही वाटत होतें कीं, ती मला आपली एकांतीं भेट घेण्यास परवानगी देईल, व अशा प्रकारें तिचें माझे प्रेम फिरून वृद्धिंगत होईल. हा विचार मनांत येऊन मी एके प्रकारें आनंद मानीत होतो; आणि हवीच याचें घरीं तो गुलाम आपला शोध घेण्यास येईल म्हणून दररोज वाट पहात होतो; कारण हवीच याचें घरीं माझे विव्हाड असल्याचें मी न्यास सांगितलें होतें. असो; पण त्या गुलामाच्या व भाड्या भेटीस एक महिना हाऊन गेला तरी तो जेव्हां मजकडे आला नाही, व शीलवंतीकडील वर्तमान मला कांहींच कळलें नाही, तेव्हां फिरून माझी निराशा होत चालली.

मी मनांत असा तर्क केला कीं, त्या गुलामास आपल्या धनिर्णाच्या मानसिक स्थितीचा अदमास बरोबर करतां आला नसावा— एक तर, ज्या श्रीमान् गृहस्थाशीं तिचें लग्न झालें आहे तो तिला आवडता असून त्यावर तिचें चांगलें प्रेम असावें, अथवा तसें नसलें तरी, मजबुरीत तिच्या ओसर्तीवर तिच्या पातिव्रत्याचा पगडा बसला असावा. ही शेवटची गोष्टच खरोखर संभवनीय आहे असें माझ्या मनांत पूर्णपणें घेतल्यावरून मी फिरून निराश होऊन शीलवंतीचा नाद सोडून दिला, व हवीच यानें शहरापासून दोन तीन कोसांवर शेतांत एक उत्तम हवाशीर बंगला बांधलेला होता, तेथें करमणुकीखातर राहण्यास निघून गेलों.

पण तेथें गेल्यावर माझ्या मनाची अगदीं उलट स्थिति झाली,

ज्या गोष्टांचा आपल्याला विसर पडावा व आपल्या मनाचे रंजन व्हावे म्हणून मी इच्छित होतो, तीच एकसारखी त्या ठिकाणी माझ्या मनांत बोळू लागली. एके दिवशी मी सहज फिरता फिरता बंगल्यापासून वराच दूर नर्दाकिनाच्याने चाललो असता मला एक सुंदर देवालय आढळले. त्याचे अत्यंत सुरेख बांधकाम पाहून मी आनंदातिशयांत निमग्न झालो असता जवळच कित्येक लोक बांध, कडवा वगैरेची एक झोंपडी तयार करीत होते, तिकडे एकाएकी माझे लक्ष्य गेले. हे तुम्ही काय करीत आहात म्हणून मी त्या लोकांना प्रश्न केला. तेव्हा त्यांपैकी एकजण म्हणतो, 'तुम्ही हा प्रश्न विचारला यावरून येथे तुम्ही अगदी नवखे आहात असे मला वाटते, अहो, ही आमची स्मशानभूमि आहे, व ही सर्ताची चिना आम्ही करीत आहो. ज्या उत्तम पात्रता स्त्रिया असतात त्या, पति मरण पावला असतां मागे राहून वैवश्य भागण्यापेक्षा त्याच्या प्रेताविरोधर जिवंत जळून जाणे हे बरे. अस समजून त्याप्रमाणे कारितात; व जी स्त्री असे करील ती 'सर्ता गर्दा' असे म्हणण्याची वहिवाट आहे. हा विधि मोठ्या समारंभाने होत असून ही एक आमच्या धर्माची बाबच आहे. जी स्त्री अशा प्रकारे सर्ता जात तिची कीर्ति अजग भर रहाते. येथील राजद्वारचा एक मोठा मुत्सदा मरण पावला असून त्याची स्त्री त्याजवरोबर सर्ता जाणार आहे त्याकरिता ही तयारी चालली आहे.'

हे सर्ताचे प्रकरण मला अगदीच मार्हात नव्हते असे नाही. पण सर्ता जातांना मी प्रत्यक्ष कधीच पाहिलेली नव्हती. तेव्हा ती पहाण्याची जातां आयती संधि आली आहे ती दवडावयाची नाही असा मी निश्चय केला. त्या लोकांच्या ह्या धर्मवेपणाचा मला मोठ्या चमत्कार वाटला, व अशा प्रकारे मनुष्याने आत्महत्या करणे ही केवढी वेदाची गोष्ट आहे असे मी मनांत म्हटले. असा लवकरच तो सर्ता जाण्याचा भयंकर प्रसंग गुजरण्याची वेळ आली, व तो पहाण्यास हुजारे लाकू तेथे जमले. त्या नितेंत जळणाऱ्या स्त्रीचे

जे आसतोयरे होते ते सर्व पायीं आले होते. बाकीच्यांपैकीं मोठमोठे लोक घोड्यांवर बसून आले होते, व काहीं पालख्यांतही बसून आले होते. त्यांच्यापुढें त्यांचे गुलाम चालत असून त्यांच्यापैकीं कित्येकांच्या हातांत निशाणें होती व कित्येक बाघें वाजवीत चालले होते. तेथें शहरचा कोतवालही कित्येक बडे लाकांसह हत्तीच्या अवारींत बसून आला होता. सुमारे चार पाच बटकांच्या आंतच त्या ठिकाणीं एकंदर पंचवीस हजारांवर मनुष्य जमलें. हा एकंदर समारंभ आपल्याला पहाण्यास सांपडावा म्हणून मी त्या गर्दीत बसून चिंतच्या जगदीं नवळ जाऊन उभा राहिलां. तेथें सुमारे बीस धर्माधिकारी हातांत पांथ्या घेऊन मंत्र म्हणत बसलेले होते. सूर्यास्त होऊन अंधकार पडावयास लागणार इतक्यांत त्या सर्ती जाणाऱ्या स्त्रीच्या नवऱ्याचें प्रेत उत्तम प्रकारच्या पालखींत घालून लोकांनीं तेथें आणलें. त्याच्या मागून ती स्त्री पांढऱ्या रंगाच्या शृंगारलेल्या घोड्यावर बसून येत होती. तिजबरोबर वारा स्त्रिया उत्तम प्रकारचे पौषाख व मौल्यवान् अलंकार घालून चाललेल्या होत्या. ह्या सर्व स्त्रिया तिच्या दासी असून तिजसह त्या वाजत गाजत येत होत्या. त्यांच्या मागून तिचीं सर्व आसतोयरीं येत असून, आपल्या कुळांत अर्शा परम भाग्यवती स्त्री निपजली म्हणून ती माणसें मोठा आनंद-वोप करीत होती.

सनीला दोघां धर्माधिकार्यांनीं हात देऊन घोड्यावरून उतरिलें, व नदीकांठां ज्या ठिकाणीं तिच्या नवऱ्याचें प्रेत ठेवलेलें होतें तेथें तिच्या ते घेऊन गेले. तिनें त्या प्रेतास स्नान घातलें, व धर्माधिकार्यांच्या स्त्राधीन केलें. त्यांनीं लागलीच तें चिंतच्या शोपडीत नेऊन ठेविलें. त्याबरोबर तीही चिंतेशाहीं गेली, व तिनें चिंतेश कित्येक प्रदक्षिणा घातल्या. आपणाला आतां येथे जळून खाक व्हावयाचें आहे हें ती पूर्णपणें जाणत होती इतकेंच नाही, तर त्याकरितां चाललेली सर्व तयारी प्रत्यक्ष पहात होती. तथापि तिचे वैर्य यत्किंचित्ही कर्मा झालेलें दिसत नव्हतें. तिनें मोठ्या दिग्दारपणानें

आपल्या आप्त स्त्रियांची शेवटची भेट घेतली, व तिच्या दासींनी मोठ्या दुःखाने तिला शेवटचे मुजरे केले. तिने व्यास झीपल्या दास्यांतून मुक्त करून आपल्या अंगावरचे सर्व अलंकार बक्षीम दिले. इतका वेळपर्यंत त्या सती जाणाऱ्या स्त्रांचे तोंड माझ्या चांग- लेंसे नजरेस पडले नव्हते. ते या वेळीं एकाएकी पडून ती स्त्री शीलवंती आहे असे जेव्हां मला दिसून आले, तेव्हां मला कवटें आश्चर्य वाटले असेल याची कल्पना करणे सुद्धां अशक्य आहे !

मी मनांत म्हटले, ' भगवंता ! मला हा दृष्टिभ्रम तर झाला नाही ना ? खरोखर शीलवंतीच का अशा अत्यंत दुःखदायक सीताने मरण पावत आहे ! छी ! छी ! मला उगीच हा भास झाला असे वाटते. पण फिरून नीट न्याहळून पहातो तों ही शीलवंतीच याधि- पर्या अंदेशा नाही अशी माझी पक्की खात्री झाली. तेव्हां, मला तो पुढें होणारा भयंकर प्रकार पाहवेना म्हणून, तिच्या हातांत धर्माधिन्यांनीं चितेस अग्नि लावण्याकरितां कांकडा पेटवून दिल्यावरु- ँवर मी तडक बंगल्याकडे यावयास निवालों. त्या वेळीं माझे मन इतकें उदास होऊन गेलें होतें कीं, त्याचें शब्दांनीं वर्णनच करतां येणार नाही ! आतां काय करावें, काय बोलावें, व कोठें जावें, हे मला कांहींच सुचेना. मी एकसारखा फिरून फिरून त्या सतीच्या चितेकडे बघत असें, व ती चिता जळें लागून तिच्या उवाळा वर आकाशांत गेलेल्या जेव्हां माझ्या दृष्टीस पडल्या, तेव्हां तर माझे काळीज अगदीं फाटून गेलें !

शेवटीं मी हळहळू शहमत हवीच याचें घरीं आलों. त्यानें माझी उदास वृत्ति पाहून तिचें कारण मला विचारलें. मी त्यास तें सांगत असतां माझ्या नेत्रांतून एकसारखे अश्रु गळत होते. ते पाहून त्यालाही मोठा गर्हिवर आला, व त्याच्या नेत्रांतूनही अश्रु आल्या- चांचून राहिले नाहींत. तो म्हणतो, ' शीलवंती ही आपल्या त्या म्हाताऱ्या नवऱ्याकरितां अशा प्रकारें मरून गेली या गोष्टीचें मला सोडें आश्चर्य वाटतें; कां कीं, तो तिला आवडत नव्हता असें लोक

म्हणतात. ' मीं म्हटलें, ' तर मग तिनें सती जाणें किंवा न जाणें हें तिच्या हातचें होतें, असें तुम्ही म्हणतां कीं काय ? माझी तर आतांपर्यंत अशी समजूत झाली आहे कीं, येथील मूर्तिपूजकांच्या कोणत्याही स्त्रीला पतीच्या मार्गे मुळीच जिवंत रहातां येत नाही. ' हवीच म्हणतां, ' तसें कांहीं एक नाही; इतकेंच नव्हे, तर सती जाणागी स्त्री खरोखर खुषीनें सती जाते कीं नाही याबद्दल वारीक रीतीनें चौकशी केली पाहिजे असा सरकारचा हुकूम आहे. चौकशीचें काम चाललें असतां अधिकारी लोक तसें न करण्याविषयीं तिचें मन वळविण्याचा होईल तितका यत्न करितात; आणि जर तिचा निश्चय दळत नाही असें त्यांस दिसून आलें तरच ते तिच्या परवानगी देतात. आतां झालेल्या प्रकारावरून असें दिसतें कीं, शीलवंतीनें आपल्या नवऱ्याच्या प्रीतीस्तव नव्हे, तर आपणाला जन्मांतरीं चिरकाल सुख व्हावें अशा समजुतीनें आपखुषीनें आपणास मृत्युमुखांत लोटून घेतलें असलें पाहिजे; कारण, जी स्त्री असें करते तिच्या तशा प्रकारचें सुख प्राप्त होतें असें त्यांच्या शास्त्रांत सांगितलें आहे. खरीज अशा स्त्रियांना मार्गे लोकांत मानही मोठा मिळतो. फार काय ? पण त्यांना देवता मानून देवळांत त्यांचें पुतळेही उभे करतात. सारांश, अशा कारणास्तव ह्या स्त्रिया मोठ्या दिलदारपणानें मरणास तयार होतात. '

हवीच याचें हें बोलणें ऐकून मीं त्यास म्हटलें, ' शीलवंतीवर जितकें माझे प्रेम होतें तितकेंच जर तिचें मजवर असतें, तर मला वाटतें, ती खर्चात मरणास तयार झाली नसती. निदान तिनें पूर्वी जी अट मला सांगितली होती ती फिरून एकवार सांगून पाहिली असती, व मीं ती ह्याही वेळीं कबूल केली नसती तर मग तिनें हा मार्ग स्वीकारला असता. आतां ती अट कबूल करणें माझ्या जिवानवर आलें असतें ही गोष्ट निराळी. ' या शब्दांच्या गोष्टीमुळें खरोखर पहातां एकपरी तिचें मरण मला समाधानास कारण व्हावयास पाहिजे होतें. पण वास्तविक तसा प्रकार न होतां तिच्या मरणाचे

विचार जों जों नाइया मनांत येत तों तों माझे दुःख द्विगुणित हेई. मीं फिरून हवीव यास बटलें, 'आतां मला शीलवंतीचें, विस्मरण पडावें हां गोष्ट खरी. पण तसें होण्याची मला मुळींच अशा नाही, व अशा स्थितींत यापुढें या ठिकाणीं मला सुखानें रहाणें मुष्किलीचें आहे. सत्रव मला आतां बसण्यास परत जाण्यास परवानगी द्या. हवीव यानेंही विचार करून मला रुकार दिला. तेव्हां हिंदु-स्थानास जाणारें एखादें जहाज पहाण्याच्या मी उद्योगास लागलों. मला लवकरच, सुरतेहून छोट भरून आलें एक जहाज आढळलें. त्यांतिल मालाची विक्री झाल्यावर तावडतोव ते परत निवावयाचें होतें, सत्रव त्यांतच जाण्याचा मीं निश्चय केला.

पण हें जहाज निवण्यास जो कांहीं थोडा अवधि होता त्या अवधींत माझ्या मनाचें औदासीन्य फारच वाढलें. तें कमी करण्यास हवीव यानें नाना उपाय केले. परंतु त्यापामून कांहीं उपयाग झाला नाही. शेवटीं शेवटीं तर, तेथल्या सुस्वरूप व उत्तम गाणांच्या नायकिणी आपल्या येथें आणवून त्यांजकडून माझ्या मनोरंजनार्थ दररोज त्यांचें नृत्यगायन त्यानें करवीत जावें. यांत त्याचा मुख्य हेतु असा होता कीं, यांपैकीं एखाद्या खूपसुरत नायकिणीवर माझे मन वसावें. व त्या योगानें तरी मला शीलवंतीचा विसर पडावा.

हा क्रम चालू होऊन एक दोन दिवस झाले तों एके दिवशीं एक गुलाम हवीव याचे वरीं येऊन माझ्याशीं एकांतीं कांहीं बोलावयाचें आहे असें म्हणूं लागला. हा शीलवंतीचाच गुलाम होता. सुमारें एक महिन्यापूर्वीं जो मला भेटला होता, व तुमच्याकरतां तिच्याशीं मी बोलून असें म्हणाला होता, तोच हा होय. असो. तो मला एकांतीं नेऊन पुढीलप्रमाणें माझ्याशीं बोलला. तो म्हणतो, 'महाराज, मी बोलल्याप्रमाणें तुम्हांस येऊन भेटलों नाहीं यांत माझा कांहीं एक अपराध नाही. माझ्या धनिणीनें, खबरदार त्याजकडे फिरून जाशील तर, अशी मला सक्त ताकीद केल्यामुळे माझा नाइलाज झाला. ती खानदानींतली व करारी स्वभा-

वाची वायको असल्यामुळे, अतःपर तुमच्याशी संबंध ठेवायचा नाही असा जो एकवार तिने निर्धार केला, तो विलकूल दळण्यासारखा नव्हता. तिची जरी नवऱ्यावर प्रीति नव्हती, तरी त्याशी तिने वेडमानीपणा केला नाही येवढेच नव्हे, तर त्याजबरोबर सहगमन करून तिने लोकांत अजरामर कीर्ति मिळविली. असो. हा विषय आतां सोडून, ज्या कामाकरितां मी आलों आहे त्या संबंधानें मी तुमच्याशी बोलतो. हल्लीं मी दुसऱ्या एका श्रीमान् स्त्रीच्या येश्च राहिलों आहे. ती शीलवंतीसारखीच परम रूपवती असून तुम्हांवर तिचें मन बसलें आहे. तुम्ही लंघकरच सुरतेस जाणार म्हणून समजतें. परंतु त्यापूर्वी, तुमच्या नशिबानें हा जो योग आला आहे, त्याचा तुम्हीं उपयोग करून घ्यावा असें माझे तुम्हांस सांगणें आहे."

त्या गुलामाचें बोलणें ऐकून मला आनंदापेक्षां आश्चर्यच विशेष वाटलें. मी त्यास बोललों, ' मित्रा, तुझ्या नव्या धनिणीचें मजवर प्रेम बसलें आहे म्हणून तूं जें म्हणतोस, त्याबद्दल कृतज्ञता दर्शविण्याचें सामर्थ्य माझ्या अंगीं नाही, हें सांगण्यास मला मोठें दुःख वाटतें. कारण शीलवंतीची मूर्ति जणूं काय एकसारखी माझ्या डोळ्यांपुढें असल्यामुळे तिच्याखेरीज दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीचा विचार माझ्या मनांत येत नाही. ह्याकरितां तुझ्या धनिणीचा शब्द मी खाली पाडल्याबद्दल तिनें मला क्षमा करावी. यांत तिचा मी कोणत्याही प्रकारें अपमान केला असें विलकूल होत नाही. ' गुलाम बोलतो, ' मीं हें जें काम अंगावर घेतलें त्यांत मला यश तर ग्वास येत नाही, हें तुमच्या बोलण्यावरून उघड दिसतें. तरी पण इतकें मला खचित वाटतें कीं, शीलवंतीविषयीचें प्रेम तुमच्याठायीं कितीही जागृत असलें, तरी एकवार तुम्ही जर कृपा करून माझ्या या धनिणीची भेट घ्याल, व तिचें तुमचें क्षणभर बोलणेंचालणें होईल, तर त्यापासून तुम्हांस आनंद होऊन तुमच्या चित्तास समाधान वाटेल अशी माझी खात्री आहे. ' मीं त्यास म्हटलें, ' अरे, तुझी ही समजत फार चुकीची आहे. मनुष्याच्या मनेधर्माची तुला परीक्षा नाही.

तुझ्या पहिल्या धनिणीच्या संबंधानें तुझी अशी कल्पना होती कीं नाहीं, कीं मीं येंथें आल्याची बातमी तिला कळतांच माझ्या भेटीविषयीं ती अगदीं आतुर होईल म्हणून ?' तो म्हणतो, 'त्या बाबतींत तुम्हीं मला जो दोष दिला तो अगदीं बरोबर आहे. पण सांप्रत जी गोष्ट मीं तुम्हांपार्शीं काढली आहे तिच्या संबंधानें मला विशेष खार्ती आहे. मी आतां जास्त बोलून उगीच तोंडाची वाफ दवडीत नाहीं. तुम्हीं मजकरितां येवढेंच करा कीं, आज रात्रीं मी तुमच्याकडे येईन, तेव्हां मी नेईन तेथें मजबरोबर येण्याची तेवढी कृपा करा.' मीं ह्मटलें, 'छी ! छी ! तूं कितीही सांगितलेंस तरी तुझ्या बोलण्यावर माझा भरंवसा बसत नाहीं. स्त्रियांचा स्वभाव पुरता मी ओळखून आहे. याकरितां फिरून मी आर्गीतून निघून फुपाट्यांत पडण्यास खुषी नाहीं. असें समज कीं, तिचें माझें संभाषण होऊन ती मजवर वास्तविक आसक्त झाली असतांही तिच्या प्रीतीचा मोबदला मजकडून जर तिला मिळाला नाहीं तर तिला केवढा ताप होईल ? व त्याचा कदाचित् मजवर केवढा अनिष्ट परिणाम होईल ?' यावर त्या गुलामानें माझी पुष्कळ खातरजमा करून मला जरी सांगितलें कीं, ती स्त्री मोठी शहाणी व विचारी असल्यामुळें, शीलवंतीवरील तुमच्या प्रेमांत कदापि अंतर पडावयाचें नाहीं असें तिला दिसून आलें असतां त्या संबंधानें ती तुम्हांला कांहीं दोष देणार नाहीं. तथापि मला म्हणून त्याच्या बोलण्यास रुकार द्यावासा वाटेना; इतकेंच नव्हे, तर त्या गुलामाचें त्या स्त्रीच्या संबंधानें यापुढें कांहींच बोलणें ऐकूं नये असेंही माझें मत झालें. तेव्हां तो तसाच आल्या वाटेनें निघून गेला. पण फिरून तो रात्रीं मजकडे आला, व त्यानें एक पत्र माझ्या हातीं दिलें. त्यातील मजकूर पुढीलप्रमाणें होताः—“माझ्या गुलामाशीं तुमचें जें संभाषण झालें त्यापासून मला दुःख तर झालें नाहींच, पण उलटा आनंद झाला. आणखी त्या गुलामानें तुमच्या मनोवृत्ति ज्या मला कळविल्या, त्यामुळें तुमच्या भेटीची मला फारच उतावळी झाली आहे; व शीलवंतीवर तुमचें उत्कृष्ट प्रेम आहेस जें दिसतें तें

जर खरोखरच असेल, तर तुमच्या माझ्या भेटीमुळे परस्परांस अनि-
र्वाच्य अन्नद व. सौख्य होईल हें खचीत समजा. ”

ह्या मजकुराचा अर्थ नीटसा माझ्या लक्ष्यांत येईना. मला असें
वाटलें कीं, हें उगीच वेड्यासारखें कांहीं तरी लिहिलेलें आहे.
तथापि त्याचा ताबडतोब उलगडा पडल्यावांचून मला चैन पडेना;
सबब मी लागलाच त्या गुलामाच्या वरोवर निघालों. त्यानें मला
एका लहानशा घरामध्ये नेलें, व मी आपल्या धनिणीस तुम्ही
आल्याची खबर कळवितों, असें म्हणून आपण निघून गेला. थोड-
क्याच वेळानें त्याची धनीण आली. तिला मी पहातों तों, ज्या
शीलवंतीची जळून रक्षा झाली असें मी समजत होतों, तीच ही
आहे असें मला स्पष्ट दिसलें. तेव्हां माझ्या मनाची स्थिति काय
झाली असेल याची कल्पना तरी करतां येईल काय ?

अबुलफौरीज हा याप्रमाणें आपली गोष्ट सांगत असतां, शील-
वंती ही अद्यापि जिवंत असल्याचें जेव्हां डमास्कसचा राजा व त्याचे
दोन्ही सोबती यांनीं ऐकिलें, तेव्हां खरोखरच त्यांना, आतां हा बर-
ळायाला तर नाहीना लागला ? असें वाटून ते आश्चर्यचकित
होत्साते क्षणभर एकमेकांकडे पहात स्तब्ध राहिले ! अबुलफौरीज
यांच्या हें लक्ष्यांत येऊन तो किंचित् हंसला, व तशीच त्यानें
आपली गोष्ट पुढें चालविली. तो म्हणतो, ‘ त्या स्त्रीस पाहून, हें
पिशाच तर नव्हेना, अशी माझी समजूत प्रथमतः झाली. नंतर लाग-
लीच, साऱ्या जगांत जिला आपण प्रिय मानीत होतों, ती ही स्त्री
अशा रीतीनें क्षणभर माझ्या दृष्टीस पडून त्यापासून पुढें मला एक-
सारखें दुःख होणार असें समजून मला पराकोष्ठचें वाईट वाटलें.
माझी स्त्री खेदयुक्त मुद्रा पाहून तिला इतकें कांहीं हंसूं आलें कीं,
तें सांगतां पुरवत नाही ! ती म्हणते, ‘ अबुलफौरीज ! मीं तुला
भेटीकरतां बोलवलें तें तुला भिवविण्याकरितां नव्हे हें खचीत समज.
तूं जी आपल्यासमोर पहात आहेस ती शीलवंतीची छाया नव्हे,
तर खुद्द शीलवंतीच आहे. मला पाहून या वेळीं तुझ्या मनाचा

घोंटाळा झाला यांत वास्तविक पहातां कांहीं नवल नाहीं. एखादें मनुष्य मरण पावले अशी आपली खात्री झालेली असतां तें एका-एकी आपल्या नजरेस पडले तर आपणाला भीति व आश्चर्य वाटणें अगदीं साहजिक आहे. असो. मी खचीत—खचीत—जिवंत आहे ही तूं आपल्या मनांत अगोदर पक्कीं गांठ बांधून ठेव; म्हणजे तुझे भय नाहींसें होईल, व मग मी तुला हें सर्व गूढ उलगडून सांगेन.'

शीलवती पुढें बोलते, 'मीं आमच्या मुख्य धर्माधिकाऱ्याची चांगली मूठ दावल्यामुळे त्यानें मोठ्या शिताफीनें माझा प्राण वांचविला. त्यानें आपल्या अत्यंत विश्वासांतल्या इतर धर्माधिकाऱ्यांकडून त्या चितेच्या झोंपडींत गुप्त भुयार तयार करविलें, व त्यांतून तशीच चोरवाट बाहेर पार निघून जाण्याजोगी बनविली. पुढें योग्य वेळीं मीं झोंपडींत शिरून रीतीप्रमाणें चिता पेटविल्यावर लागलीच त्या भुयारांत उतरलें, व चोरवाटेचें तोंड बंद केलेलें होतें तेथें जाऊन बसलें. नंतर माझ्या नवऱ्याचें प्रेत साफ जळून जाऊन जिकडे तिकडे सामसूम झाल्यावर रात्रीचे वेळीं त्या धर्माधिकाऱ्यानें स्वतः येऊन मला बाहेर काढिलें व येथें आणिलें. हें घर मीं आपल्या विश्वासू गुलामाकडून पूर्वीच भाड्यानें घेऊन ठेवलेलें होतें.'

मीं म्हटलें, 'पण प्रिये ! हें सती जाण्याचें ढोंग करून लोकांस अशा प्रकारें फसविण्याचें तुला काय कारण होतें ? तुला सती गेलेंच पाहिजे असा कांहीं तुजवर कोणाचा जुलूम नव्हता, तेव्हां तूं येवढी यातायात करून आपल्या जिवाला शीण कशाकरितां करून घेतलास ?' ती उत्तर करते, 'प्रियकरा ! माझ्या मनांत स्वधर्माचा त्याग करून पैगंबराचा धर्म स्वीकारावा व तुझ्या जन्माची सोबतीण व्हावें असें आलें, तेव्हां त्याकरितां ह्या मार्गाचें अवलंबन केल्याखेरीज मला गत्यंतरच नव्हतें. आतां मी मरून गेलें अशी माझ्या आप्त-सोयऱ्यांची खात्री झाल्यामुळे, मला येथून निघून तुजबरोबर बसण्यास येण्यास कोणतीही अडचण राहिली नाहीं. ह्या ज्या माझ्या कृतीनें तुला व साऱ्या जगाला थक्क करून सोडलें, ती करण्यास मला

प्रवृत्त होण्याचे मुख्य कारण ह्याखेरीज दुसरे कोणतेही नाही. माझ्या ह्या कृतीने साऱ्या जगाला थक्क करून सोडले असे जे मी म्हटले, ते कसे ते सांगते. माझ्या म्हातान्या नवन्यावर माझे मुळीच प्रेम नसून केवळ राजाच्या आज्ञेस्तव मी त्यास वरिले, ही गोष्ट सर्वास महशूर असल्यामुळे मजकडून असे जिवावरचे व घोर कृत्य घडले हे पाहून लोकांस साहजिक आश्चर्य वाटले, दुसरे काय ?

मी म्हटले, ' तर मग प्रिये ! एकूण तू ह्या अबुलफौरीजकरितां येवढी युक्ति लढविलीस व इतका खटाटोप केलासना ? अहाहा ! माझ्या प्रेमाकरितां, समागमाकरितां, व मला सुखाच्या शिखरास नेऊन पोचविण्याकरितां तू धर्मांतर करून व आपले घरदार सोडून मजवरोबर येणारना ? सुंदरी ! या क्षणीं मजसारखा सुखी प्राणी साऱ्या त्रिभुवनांत नसेल असे मला वाटते ! ' असे म्हणून मी हर्षनिर्भर होऊन तिच्या चरणीं लोटांगण घातले. तेव्हां ती मला उठवून म्हणते, ' प्रियकरा ! तुला या सांप्रतच्या सौख्यप्राप्तीविषयीं येवढा आनंद मानण्याचे फारसे कारण नाही; कां की, या शीलवंतीचे आतां पूर्वीसारखे महत्त्व राहिले नाही. हे पहा, मजपारीं जी येवढी अपार संपत्ति होती ती नाहीशी झाली असून तुला देण्यास फक्त माझे अंतःकरण तेवढे मजपारीं शिलक राहिले आहे ! मला आपल्या पैशापैकीं पुष्कळ मोठी रक्कम, सती जाण्याची परवानगी मिळविण्यासाठीं सरकारांत नजराणा म्हणून भरावी लागली, व राहिलेसाहिले माझे द्रव्य, पुढे जे धर्माधिकारी मला जिवानिशीं पार पाडण्याच्या उपयोगीं पडले त्यांस मला द्यावे लागले. '

हे शीलवंतीचे शब्द ऐकून, तिजविषयीं माझ्या मनांत जी प्रीति व पूज्यभाव वसत होता, तो व्यक्त करून दाखविण्यास हा समय चांगला आहे असे जाणून मी तीस बोललों, ' हृदयंगमे ! तुजप्रमाणेच माझेही तुजवर निरपेक्ष प्रेम आहे कीं नाही याविषयीं तू अंदेशा मनांत आणलास हा माझा मोठा अन्याय केलास असे म्हटल्यावांचून मला राहवत नाही ! प्रियतमे ! मी शपथ वाहून सांगतो कीं, तुझ्या

वाड्यांत मी असतां जेव्हां तूं मला आपली अमर्याद संपत्ति दाखविलीस, तेव्हां तिकडे माझे विलकूल लक्ष्य न जातां फक्त 'तुझ्या अंतःकरणाकडेच तें लागून राहिलें होतें !' मी इतकेंच बोलून राहिलों नाहीं. तर केवळ स्वार्थासाठीं म्हणून कांहीं एखादी गोष्ट करण्याचा मला किती तिरस्कार आहे, हें मीं तिला अनेक प्रकारांनीं सांगून, शेवटीं तुजखेरीज मी दुसऱ्या कशाचीही विलकूल पर्वा करीत नाहीं, असेंही आणखी एकवार तिला बोलून दाखविलें. इतकी माझी परीक्षा पाहिल्यानंतर, आपल्या कसोटीस हा पक्का उतरला असें बघून तिनें हास्यवदन केलें, व मला म्हणाली, 'आतां माझे व तुझे मनोगत बरोबर जुळलें, यांत शंका नाहीं. तेव्हां आतां वास्तविक गोष्ट तुला सांगणें इष्ट आहे. ती ही कीं, 'माझे द्रव्य इतकें खर्च झालें, तथापि मी अगदींच कफळक होऊन गेलें आहे असें नाहीं. मजपाशीं अद्यापि जो कांहीं अंश उरला आहे तो तुला व मला आनंदानें राहून कालक्रमणा करितां येण्यास पुरे इतका आहे.' नंतर, मध्यंतरीं तिजपासून मला जो कांहीं ताप झाला त्याचा संबंध काढून ती म्हणाली, 'त्याविषयीं मला पराकाष्ठेचें वाईट वाटतें. पण तूं इतकें खर्चीत समज कीं, त्यामुळें मला अनिर्वाच्य दुःख होऊन त्या रूपानें मीं, भोगावी त्याहून जास्त शिक्षा त्याजबद्दल भोगिली आहे !' हें झाल्यावर आम्हीं होईल तितकें लवकर वसऱ्यास जावयाचा निश्चय केला. पूर्वीं सांगितलेल्या सुरत येथील जहाजावरचा सर्व माल या वेळीं विकून खलास झाला असून तेथून जो न्यावयाचा त्याचीही भरती होत आलेली होती, आणि तें जहाज बहुतेक निवण्याच्या तयारींतच होतें.

निवण्याच्या दिवशीं मीं हवीब याचा निरोप घेतला व रात्रीस शीलवंतीला घेऊन बंदरावर गेलों. तिचे कांहीं परम विश्वासू गुलाम होते, त्यांजवळ तिचा सारा ऐवज होता; त्या गुलामांसह आम्हीं जहाजांत वसून निघालों.

आम्हास कांहीं एक त्रास किंवा अडथळा न होतां आम्ही सुरतेस

सुखरूप जाऊन पोहोचलो. त्या ठिकाणी कर्मधर्मसंयोगाने बसण्यास जाण्याच्या तयारीत असलेले एक जहाज आम्हांस आयतेच आढळले. त्यांत आम्ही लागलीच बसून, परमेश्वरकृपेने लवकरच मोठ्या आनंदांत बसरा येथे जाऊन पोहोचलो. मी सुखरूप घरी आलो असे पाहून माझ्या बापाला जो आनंद झाला त्याचे वर्णन करणे अशक्य आहे. आम्ही उभयतां एकमेकांस कडकडून भेटल्यावर मी शीलवंतीस त्याजकडे नेले. तिच्या गुणांचे वर्णन त्याजपार्शी करण्याचे मला कांहीं प्रयोजन नव्हते; कारण तिची प्रसन्न मुद्रा, सौंदर्य, व दिलदारपणा हीच तिच्या थोरपणाची साक्ष होती. त्याने तीस मोठा मान दिला व बापाप्रमाणे तिला आपली ममता दर्शविली. तिची सर्व हकीकत मी त्यास सांगितल्यावर आपले एकंदर प्रवासवृत्त त्यास कथन केले. ते ऐकिल्यावर तो मला म्हणाला, 'तू आपला मतेत्यांचा वांटा मला पोचता होण्यासाठी ज्या कप्तानाच्या स्वाधीन केलास त्याने तो इमानेइतवारें आणून माझ्या हवाली केला.' यानंतर रिवाजाप्रमाणे काजीसमक्ष शीलवंतीने माझा धर्म स्वीकारल्यावर तिचा माझा विवाह फार मोठ्या थाटाने झाला. त्यानिमित्त एक आठवडाभर आमच्या येथे सारखा उत्सव चालला होता.

• हुमास्कसचा राजा व त्याचे सोबती यांस अबुलफौरीज म्हणतो, 'ही माझ्या पहिल्या सफरीची हकीकत झाली. हीतील कित्येक गोष्टी तुम्हांस मोठ्या अलौकिक वाटल्या असतील. पण याहीपेक्षां विलक्षण अशा गोष्टी अद्यापि मला तुम्हांस सांगावयाच्या आहेत, त्या आतां उद्यां सांगेन. त्या ऐकून तुमची खात्री होईल की, अशा प्रकारचे प्रसंग दुसऱ्या कोणाही मनुष्यास काचित्च घडले असतील.' इतके बोलून अबुलफौरीज थांबला. कारण, त्याला स्वतःचा विसावा पाहिजे होता, व आपल्या श्रोत्यांसही कंटाळा आला असेल की काय असा त्यास अंदेश आला. आणखी त्या दिवशी त्या मंडळींनीं मजलही नेहमीपेक्षां जास्त मारली होती. सबब संध्याकाळ होताच एका डोंगराच्या पायथ्याशी सोईची जागा

पाहून त्यांनीं तंबू ठोकिले, व रात्रीं खुशाल जेवणखाण करून ते झोंपीं गेले.

दुसरे दिवशीं सर्व मंडळी वाट चालू लागली असतां डमास्कस-चा राजा व त्याचे सोबती यांनीं अबुलफौरीज यास आपला वृत्तांत पुढें चालविण्याविषयीं विनांति केल्यावरून त्यानें तो पुढीलप्रमाणें सांगितला. [हा पुढच्या खंडांत येईल.]

